

Tringli István

VÁSÁRTÉR ÉS VÁSÁRI JOG A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON*

1607-ben Rákóczi Zsigmond fejedelem a Gyergyó székben fekvő Szentmiklós falunak évi két vásár tartását engedélyezte, egyet Bálint, egyet pedig Luca napján, azaz február 14-én és december 13-án.¹ A vásár teret igényel: a vásárjogot elnyert településen állandó helyet kellett kihalászni e célra. A vásártér fel kellett osztani az árusok között, fenn kellett tartani a rendet, a vitás ügyek elintézésére rendszabályokat kellett bevezetni, ezeket a szabályokat be kellett tartatni. A vásártér kialakítása visszahatott a település későbbi fejlődésére; a vásár maga is térformáló tényező lett. A vásárjogot kapott falvak, városok nem a semmiből teremtették meg a vásár üzemeltetésének kereteit, hanem jól bevált szokásokhoz, sőt egész szokásrendszerhez igazodtak akkor, amikor létrehozták saját vásártérüket és megszabták vásári rendtartásukat. E szokásoknak csak egészen kis része került az országos szokásjog kodifikált részébe, azaz csak néhány szokásjogi norma lett törvényt, illetve került be a szokásjogi összefoglalókba. A vásárokkal kapcsolatos szabályrendszer nagyobbik részét úgy rögzítették írásban, hogy soha senki nem rendszerezte azokat, rendszerezés nélkül pedig nincs kodifikáció. A vásári térhasználat szokásai nem álltak meg az ország határainál. Ha az eltérő szokásjogi rendszerek szerint élő Európa országainak vásárokkal kapcsolatos szokásait a magyar vásárokéval vetjük össze, nagyon sok hasonlósággal találkozhatunk. Korántsem bizonyos, hogy átvétellel van dolgunk, sokkal valószínűbb, hogy a kereskedelem hasonló formái hozták létre a hasonló tereket és a hasonló szokásokat.

Amikor Gyergyószentmiklós elnyerte vásártartási jogát, már több évszázados hagyományokhoz igazodott; a vásárok történetét a magyarországi írott emlékekben hat évszázaddal korábbra visszamenőleg is követni tudjuk, az első forrásaink ugyanis az államalapítás korába visznek bennünket. A vásár azonban ennél jóval régibb intézmény, története és a vele kapcsolatos szokások egy része olyan korokba nyúlik vissza, ahonnan írott források nem maradtak ránk. A szokásjog keretei között élő hagyományos világ számos intézményéről elmondható ugyanez, a történettudomány azonban nem elégedhet meg ezeknek

* A tanulmány az OTKA által támogatott „Magyarország városainak történeti atlasza” című (186544. sz.) program keretében készült. Alapját egy 2007. június 8-án Gyergyószentmiklóson, a város vásárkiváltsága elnyerésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészen Városok a középkori Magyarországon címmel tartott előadás képezte.

¹ Erdélyi királyi könyvek 1–9. (1581–1610). 7. 54b. CD-ROM; *Garda Dezső*: Gyergyószentmiklós története 1703-ig. In: Gyergyószentmiklós monográfiája. Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda 2001. 30.

az ősi szokásoknak, egykori kifejezéssel élve, régiségeknek az összegyűjtésével.² Rekonstruálni kell a változásokat, ezeket meg kell magyarázni, mindeközben azonban nem szabad szem elől téveszteni a hosszú időn keresztül élő, változatlan szokásokat sem.

E tanulmánynak nem célja a magyarországi középkori vásárok rendszeres történeti ismertetése, hanem a szentmiklósi vásárjog-adományozó oklevelet alapul véve szándékszik a vásárok és a kereskedelem középkori magyarországi történetének néhány kérdését ismertetni, különös hangsúlyt fektetve a vásárok térbeli elhelyezkedésére és a vásártartási szokásokra, legfőbb célja pedig a vásári szabadság fogalmának meghatározása.³ Néhány koraújkori, sőt újkori forrásból származó adat azért került a tanulmányba, hogy a tartós folyamatokat bemutassa. A „tér” szó alatt fizikai kiterjedésű tereket értünk, ezek lehetnek néhány légköbméter kiterjedésűek, mint például a piaci árusok pultjai, de akár több száz kilométer távolságra is nyúlhatnak, miként a legnagyobb városok fontosabb éves vásárait is ilyen messziről felkeresték kereskedők. Az értekezés egyáltalán nem foglalkozik a vásárokat látogató személyek térszemléletével.⁴

A középkori helyi kereskedelem állandó üzletei és állandó kereskedői

A modern világban a helyi kereskedelem túlnyomó része folyamatosan nyitva tartó és erre a célra berendezett, állandó épületekben, azaz üzletekben történik. A „bolt” szót ezúttal kerüljük, mivel használata a történeti vizsgálat során félrevezető lehet. Ezzel ellentétben a középkori és a kora újkori Magyarországon a lakosság túlnyomó része élete során alig fordult meg ilyen helyen, az áruk időlegesen nyitva tartó, szabad téren elhelyezkedő és szabályozott keretek között működő kereskedelmi alkalmakkor, azaz vásárokon cseréltek gazdát. Ál-

² A „hagyományos világ” kifejezést egy erdélyi történésztől kölcsönöztem. *Dankanits Ádám*: A hagyományos világ alkonya Erdélyben. Bp. 1983. – Az „ancien regime”, a „feudalizmus”, az „Alt-europa” szavakat mind alkalmazzák korszak megjelölésre is, azonban mindegyikhez további, egymástól eltérő jelentések fűződnek. Ebben az összefüggésben ez a jelzős szerkezet volt a legalkalmasabb a tartalom kifejezésére.

³ A magyarországi vásárokról l. *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1981. 238–310.; *Kubinyi András*: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. *Településtudományi Közlemények* 23. (1971) 58–78.; *Püspöki Nagy Péter*: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301 I. Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Bp. 1989.; *Kubinyi András*: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged 2000. (Dél-alföldi évszázadok 14.); *Kubinyi András*: Vásárok a középkori Zala megyében. In: *Zala megye ezer éve*. Főszerk. Vándor László. Zalaegerszeg 2000. 53–60.; *Kubinyi András*: Belkereskedelem a késő középkori Magyarországon. In: *Középkori magyar gazdaságtörténet a régészet és az anyagi kultúra tükrében*. Szerk. Kubinyi András, Szabó Péter, Laszlovsky József. Bp. 2007. 229–251.; *Rüsz Fogarasi Enikő*: Märkte in den mittelalterlichen Komitaten Siebenbürgens. *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde* (NF) 24. (2001) 271–276.; *Weisz Boglárka*: Vásártartás az Árpád-korban. Századok 141. (2007) 879–942.; *Weisz Boglárka*: Vásárok a középkorban. (sajtó alatt). A további irodalom e művekben megtalálható.

⁴ *Jochen Hoock*: Markt und Märkte im frühneuzeitlichen Europa. In: *Kirchen, Märkte und Tavernen: Erfahrungs- und Handlungsräume in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. Renate Dürr, Gerd Schwerhoff. (Zeitsprünge. Forschungen zur Frühen Neuzeit. Band 9.) (2005) 3/4. Heft. 418–426. – A „hagyományos” térszemléletet egyébként sem ennek, sem a tanulmánygyűjteményben szereplő többi cikknek nem sikerült meghaladnia. Az elképzelt terek történeti kutatására l. *Novák Veronika*: A térhasználat kutatása – módszerek és lehetőségek. In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv IV*. Bp. 2009. 16.

landó üzletek csak a jelentősebb városokban voltak, alacsony városiasodottságú mezővárosokban legfeljebb az újkorban tűntek fel. Nem tárgyaljuk az iparosok üzletként is szolgáló műhelyeit, valamint a mészárosok és a pékek árusító helyeit, a székeket.⁵ Ez utóbbiakra, mivel a település ellátásának legfontosabb, a mindennapi élethez legszükségesebb cikkeivel foglalkoztak, külön szabályok vonatkoztak. Nem szólunk a régi magyar nyelvben szintén „-szék”-re végződő névvel illetett kocsmákról, a csapszékekről sem.⁶

Az állandó üzletek valószínűleg a középkor korszakváltó évszázadának, a 13. századnak az elején jelentek meg Magyarországon, akkor még csak a jelentősebb városokban, a középkor végére azonban már több helyen elterjedtek.⁷ Az állandó üzletek és kereskedők elnevezésében, társadalmi megítélésében bizonyos fokú megállapodottságot tapasztalhatunk. Ez azt jelenti, hogy egy településen egy korszakban meghatározott nevekkel neveztek üzleteket és kereskedőket, ezek meghatározott helyen és feltételek között csak bizonyos portékákat kínálhattak; az esetek többségében hierarchia is kimutatható közöttük. A legszerencsésebb forrásadottságú városokban maguk a középkori források közlik ezeket az üzlettípusokat, máshol a történeti kutatás állított fel ilyen kategóriákat.⁸

A fővárosban, Budán, az ország legjelentősebb kereskedelmi forgalmú városában a 15. század elején állították össze az addig élő jogszokások gyűjteményét, a budai jogkönyvet. A forrás a város vezetőinek és akkori polgárainak többségi nyelvén, németül készült.⁹ A jogkönyv az állandó üzletek tulajdonosainak négy típusát különböztette meg. A legelőkelőbbek a „boltos urak” (*gewelb herren*) voltak. Nevüket bolthajtásos üzleteikről kapták, ami nem nyílt helyiség volt, hanem egy városi ház kapuján át kellett oda belépni. Innen származik a magyar „bolt” szó ’üzlet’ jelentése, ezúttal azonban a „bolt” csak a luxusholmik árulására szolgáló ’elárusító hely’-et jelentette. A boltos urak elsősorban nagyban kereskedtek: fűszereket csak egy márka érték fölött adhattak el, a szövet végeket nem vághatták fel, hanem csak száz rőf fölött adhatták el, egyedül a selymet, e nagyon drága holmit, árulhatták kicsiben. Ha a forrásokban egyszerűen „kereskedők”-et (*mercatores, kauflcut*) emlegettek, általában őket értették alattuk.¹⁰ Az idegen posztókereskedők nagybani árusítási kötelezettsége egyáltalán nem volt budai sajátosság. Zsigmond király 1405. évi városi törvénye, minden bizonnyal bevett szokást követve, ugyanebben a szellemben rendelkezett, ráadásul ez a törvény az ország összes városára érvényes volt: az ide-

⁵ A középkori mészárosokra, mészárszékekre: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságleveli – *Zunftbuch und Privilegien der Fleischer zu Ofen aus dem Mittelalter*. Szerk. Kenyeres István. Bp. 2008. (Források Budapest közép-és kora újkori történetéhez 1.).

⁶ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Főszerk. Benkő Loránd. Bp. 1967–1984. (a továbbiakban: TESZ) „csapszék” és „mészárszék” szócikkek. – A „szék” ezekben az összetételekben eredetileg ’elárusító pad’-ot, ’pult’-ot jelentett. A TESZ „mészárszék” szócikke részben hibás, mert e fogalmat keveri a vágóhíddal.

⁷ *Weisz B.*: Vásártartás i. m. 879.

⁸ *Kubinyi A.*: Belkereskedelem i. m. 230.

⁹ *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*. Hrsg. Karl Mollay. Bp. 1959., magyar fordítását l. Buda város jogkönyve I–II. Közreadja Blazovich László, Schmidt József. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 17.) Szeged 2001.

¹⁰ *Ofner Stadtrecht* i. m. 70.§.

gen kereskedők a posztóvégeket még az éves vásárokon nem vághatták fel; ha hat végnél kevesebb posztójuk volt, csak akkor adhatták el árujukat kicsiben.¹¹

A boltosokat követték a „posztómetők” vagy más néven „kamarás urak” (*kammerherren oder gewant sneiderr*). A korabeli magyar név a tevékenységükre utalt: elsősorban posztóval kereskedtek, azért voltak „metők” — azaz ’met-szők’ —, mert felvághatták a posztóvégeket, tehát kicsiben és nagyban is árulhattak.¹² Német nevük az üzlethelyiségükre vonatkozott, melyet „kamará”-nak, „kamrá”-nak hívtak. E kamrák a mai Úri utca déli részén álltak, ez a középkorban a Posztómető vagy Nyíró utca nevet viselte.¹³ A 15. század utolsó negyedében foglalták össze azokat az elveket, amelyek minden olyan szabad királyi városban érvényesek voltak, melyek fellebbezett ügyeiket a tárnokmester bírósága elé vitték, ennek a tárnoki jognak az alapja Buda jogszokásai voltak.¹⁴ Itt, évtizedekkel az 1405. évi városi törvény megalkotása és a budai jogkönyv írásba foglalása után, változatlanul a helyi kereskedők kicsiben történő posztómérési jogait védték: a posztót csak a „kamrák”-nál (*inter cameras*) lehetett árulni.¹⁵ Üzleteik ablakai az utcára nyíltak, az utca felé lenyitható táblára tették ki áruikat, e felett pedig fából készült, kiugró erkélyek voltak, amit *laubena* vagy *gewandlauben*nak hívtak.¹⁶ Ugyanezt figyelhetjük meg Linzben, ahol a posztósok mindmáig álló, valamikor nyilvánosnak számító üzleteit (*tuchlaube*) egy hosszú, kiugró terasz alatt fekvő boltozott helyiségekben kereshették fel a vevők.¹⁷

¹¹ 1405 (I): 2. tc. – Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Ed. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Vera Bácskai. Bp. 1976. (a továbbiakban: DRH 1301–1457) 193.

¹² Ofner Stadtrecht i. m. 71.§.

¹³ *Végh András*: Buda város középkori helyrajza I–II. Bp. 2006–2008. (Monumenta Historica Budapestinensia XV–XVI.) I. 191. skk.

¹⁴ A tárnoki jog eredeti, német nyelvű változatát újkori másolatok tartották fenn, ennek latin nyelvű fordítása az Újlak város számára 1525-ben kiállított városi kiváltságlevélben, az újlaki jogkönyvben maradt fenn. A tárnoki jog kodifikációjának feldolgozását és az eperjesi német nyelvű szöveg kiadását l. *Štefánia Mertanová*: Ius tavernicale. Bratislava 1985. (a továbbiakban: Tavernikalrecht). Az újlaki jogkönyv kiadását l. *Rudolf Schmidt*: Statutum civitatis Ilok anno MDXXV. – Statut grada Iloka iz godine 1525. (Monumenta historica-juridica Slavorum meridionalium XII.) Zagreb 1938. (a továbbiakban: újlaki jogkönyv), magyar fordítását l. Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon. Ford. Hegedűs Antal. Újvidék 1983. 91–179. – A két verzió kereskedelemmel foglalkozó 1. könyve alig tér el egymástól. Az újlaki jogkönyvből hiányzik a tárnoki jogkönyv 12. és 24. fejezete. Az újlaki jogkönyv 13. fejezete pedig a tárnoki jogkönyvből hiányzik, úgy azonban, hogy a fejezet címét a 14. fejezetnek adták. Az újlaki jogkönyvnek a mesterségekre vonatkozó 37–50. fejezete nem került be az eperjesi német példányba.

¹⁵ Újlaki jogkönyv i. m. I. 26. – Ezúttal a latin verzió tartotta fenn híven az eredeti rendelkezést. Az eperjesi német példány két szó megváltoztatásával az egész fejezetnek más értelmet adott: a posztó helyett a kenyérárusítás helyét írta elő, a bódék között (unter den Bauden). A két változatban szereplő német „bódé” és a latin „kamara” szó nem fordítással keletkezett, nem egymás szinonimái. A kenyeret Budán, Újlakon és a többi tárnoki városban a piac külön kijelölt helyein árulták, a „bódé” ezekre az árusítóhelyekre vonatkozott.

¹⁶ *Imre Holl*: Marktplätze und Handwerker – Entwicklungstendenzen in Sopron im Spätmittelalter. Archaeológiai Értesítő 123–124. (1996–1997) 11.; *Végh A.*: Buda város középkori helyrajza i. m. I.192.

¹⁷ *Wilhelm Rausch*: Handel an der Donau I. Die Geschichte der Linzer Märkte im Mittelalter. Linz 1969. 108–109. old-ak közti képek.

Megjegyzésként ide kívánczok, hogy a posztómető és a nyíró, azaz a posztónyíró, csak ennek az utcának a nevében cserélhető fel egymással, közszóként nem, mivel két különböző fogalmat, két különböző foglalkozást jelent. Mindketten posztóval foglalkoztak, a posztónyíró (*gewant scherer*; latinul: *pannicitor*) mesterség, a posztómető (latinul: *pannicida*) pedig gazdag kereskedő. A posztómető normális formájú ollóval az anyagot szélteben vágta el, és adta el a levágott darabot, míg a nyíró a posztó feldolgozásának utolsó fázisát végezte. Ő a kész szövet felületéről vágta le, helyesebben nyírta le a kiálló bolyhokat, egy különleges, a szövetre simuló élű ollóval. Az utca kettős névadása arra utalhat, hogy szoros szimbiózisban éltek, de a városban betöltött rendi állásukat és jövedelmi viszonyaikat tekintve nem sok közük volt egymáshoz.¹⁸

A harmadik csoportba a „patikusok”-at (*aputekären*) sorolták, e szót - későbbi kifejezéssel élve — ’szatócsok’-nak, ’fűszeresek’-nek lehetne fordítani. A jogkönyv rájuk vonatkozó meghatározása tautológikus, e szerint azt árulták, „ami régtől fogva a patikához tartozik”. Ez azt jelentette, hogy szövettel nem kereskedhettek. Vasár- és ünnepnap a vecseryére hívó harangszó előtt nyitott üzletben (*offen laden*) csak gyógyszereket árulhattak a betegeknek.¹⁹ (A vasárnapi gyógyszerárusítás azok közé a gyakran emlegetett kivételek közé tartozott, amelyekre nem vonatkozott a vasárnapi szolgálai munkavégzés általános tilalma. Megtaláljuk a népszerűsítő céllal írt, középkor végi németalföldi tízparancsolat-magyarázatokban is.)²⁰ Budán egész Patikáros sor állt rendelkezésükre, előfordult az utca (*platea*) elnevezés is, de nem véletlenül hívták ezt sor-nak: a mai Tárnok utcának ugyanis csak az egyik oldalán álltak az e nevet viselő házak, a Duna felőli, keleti oldalon.²¹ A patikusokhoz hasonlóan kiskereskedők voltak a „kalmárok” (*kramern*) is, akik az állandó kereskedők negyedik csoportját képezték. A jogkönyv az ő kínálatukat is tautológikusan határozta meg, az azonban bizonyos hogy igen vegyes árukészletük részben élelmiszerekből: fűszerekből, cukorból, porcukorból, továbbá kicsiben eladott szövetekből, készruhákból állt. Budán céhbe szervezték őket, többek közt e testületnek volt a feladata az idegen kereskedők felügyelete.²² Nevük az üzlethelyiségükre vonatkozott: üzleti célra épített épületekben (*kremen*) árultak.²³ Ezek az épületek egymás melletti sorokban állottak, egész háztömböt képeztek.²⁴ Szabályos elrendezé-

¹⁸ Georg von Below: Probleme der Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung in das Studium der Wirtschaftsgeschichte. Tübingen 1920. 327.; Mályusz Elemér: Budai Farkas László. Tanulmányok Budapest múltjából 15. (1963) 157.

¹⁹ Ofner Stadtrecht i. m. 102.§.

²⁰ Petty Bange: Soziale Prägung von Dekalogerklärungen in den Niederlanden im späten Mittelalter. In: Laienfrömmigkeit im späten Mittelalter: Formen, Funktionen, politisch-soziale Zusammenhänge. Hrsg. Klaus Schreiner. München 1992. (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien 20.) 257.

²¹ Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 64. skk.

²² Ofner Stadtrecht i. m. 104. §.

²³ Erich Köhler: Einzelhandel im Mittelalter. Beiträge zur betriebs- und sozialwirtschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Krämerei. (Beiheft 36. zur Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte [a továbbiakban: VSWG]) Wiesbaden 1938.

²⁴ Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I.189. – A patikusokra I. Fügedi Erik: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. Tanulmányok Budapest múltjából 13. (1959) 13., a másik három kategóriára I. Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. In: Budapest története II. Főszerk. Gerevich László. Bp. 1973. 52.; Pach Zsigmond Pál: Szófejtés és gaz-

sük, hasonló nagyságuk arra utal, hogy előre megtervezett rend szerint építettek be velük a mai Tárnok és Úri utca által határolt tér közepét.²⁵ A „kalmár” szó etimológiája könnyen tévútra vezetheti a későbbi korok kutatóit. A német *kram* eredetileg sátrat, bódét jelentett, a nagyobb városok helyben lakó kalmárjai azonban nem bódékban árultak, ez csak az idegen kalmárok tették. A középkori Hamburgban a helybéli kalmárok hétköznapiakon — akárcsak a budaiak — saját házaikban kínálták portékájukat. Többek közt ők adták bérbe a város több vásárterén a kofáknak és más vásározóknak az árusító helyeket, amiből évszázadokon keresztül tetemes bevételre tettek szert.²⁶

A budai állandó kereskedők közt igen nagy társadalmi különbségek voltak. Ez kifejeződött a jogkönyv szóhasználatában is, ami csupán a boltosokat és kamarásokat nevezte uraknak. Ők voltak a városi elit képviselői, drága holmival kereskedtek, amit jórészt külföldről lehetett beszerezni. A patikusok és a kalmárok egy következő lépcsőt jelentettek, a kofák pedig jóval mögöttük álltak. A Habsburg-tartományok legjelentősebb városában, Bécsben hasonló volt a helyzet, ott ugyanazok az állandó kereskedők éltek, mint Budán.²⁷

A középkor végi Sopronban Mollay Károly háromféle állandó üzlettel rendelkező kereskedő-kategóriát vett számba: a „nagykereskedő”-ket (*kaufmann*), a „kalmár”-okat (*kramer*) és az „áros”-okat (*ladner*, *ladnerin*). Az első két kategória üzletében, árukínálatában, társadalmi helyzetében a budai boltos urakhoz és az ottani kalmárokhoz hasonlított. A 15. század első felében nyolc, a másodikban kilenc kalmárüzlet állt a ferences templom oldalában levő kis téren. Az árosok bódékban árultak, volt köztük használtruha-kereskedő, iparos és kofa is.²⁸ Az árusítást itt is szigorúan helyhez kötötték, az 1455. évi tanácsi határozat kimondta, hogy hetivásári napokon, de máskor is, kizárólag csak a szokásos helyeiken árulhatnak, máshol nem.²⁹ A budai négy és a soproni három kategória mellett volt még az állandó kereskedőknek egy további típusa is: a „kofák”, helyesebben a „kofaasszonyok” (*fragnerin*), ugyanis mindkét városban túlnyomórészt nők végezték ezt a munkát. Ők mindennap árultak, mégpedig élelmiszert. A kofáknak több fajtája volt: a budai jogkönyv gyümölcs-, száraz zöldség-, sajt-, baromfi-, vadhús-, friss zöldség- és sóárus kofákról tudott. Ugyanazt a portékát kínáló kofáknak egymás mellett, egy sorban kellett kínálniuk portékáikat, megszabták számukat is, nemcsak az árukínálat szerint, hanem — a kétnemzetiségű város szokásai szerint — a magyarok és a németek

daságtörténet. Crom–cromer–kalmár. Magyar Nyelv 72. (1976) 422–429.; *Mollay Károly*: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp. 1982. 336.

²⁵ Erről részletesen l. *Benda Judit*: A piactól az árucarnokig. Kereskedelmi célra készült épületek a középkori Budán (sajtó alatt).

²⁶ *Erich von Lehe*: Die Märkte Hamburgs von den Anfängen bis in die Neuzeit (1911). (VSWG Beiheft 50.) Wiesbaden 1996. 31., 39., 41., 43., 45.

²⁷ *Kubinyi A.*: Budapest tört. i. m. 153.

²⁸ *Mollay Károly*: Kereskedők, kalmárok, árosok. Moritz Pál kalmár (1511–1530). Soproni Szemle 45. (1991) 1–132. – Az egyik kalmár üzleti könyve fenn is maradt: Das Geschäftsbuch des Krämers Paul Moritz – Moritz Pál kalmár üzleti könyve (1520–1529). Hrsg. Karl Mollay. Sopron 1994. (Sopron város történeti forrásai B/1.).

²⁹ *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. Sopron 1921–1943. (a továbbiakban: Sopron város) II/2. 176. – Ugyanez a rendelkezés a tárnoki jogban is megtalálható, l. Tavernikalrecht I. 38.

arányát is meghatározták. Minden bizonynal fedett pultjaik az utcán voltak felállítva, ezeket állandó üzleteknek nem nevezhetjük.³⁰

1521-ben, az újkori magyar adórendszer kezdetén, adót vetettek ki a kereskedőkre is: a törvény a szabad és más, fallal körülvett városokban lakó „kereskedők” (*mercatores*), „kalmárok” (*institores*), „patikusok” (*apothecarii*), „posztómetők” (*pannicidae*), „boltosok” (*boltharii*) és „más kufárok” (*alii foeneratores*) megadóztatását rendelte el.³¹ A törvény hiánytalanul sorolta fel az állandó kereskedők összes fajtáját, mivel az egyes városokban különböző nevekkkel illették őket, ezért a teljesség kedvéért illesztették a felsorolás végére a minden egyéb állandó kereskedőre vonatkoztatható *foenerator* szót.³² A törvény célja a kereskedők és nem az üzletek megnevezése volt, az eddigi példák azonban azt mutatták, hogy az egyes kereskedő-kategóriákhoz sajátos, a többitől jól elkülöníthető üzletek is tartoztak.

A 17–18. század fordulóján a Rákócziak birtokában levő hegyaljai mezővárosban, Sárospatakon — ami egyszerre volt uradalmi központ és a család egyik legjelentősebb rezidenciája — kétféle állandó kereskedőt vettek számba a földesúri jövedelmek összeírói: a görögöket és a magyar kalmárokat. Ekkortájt görögnek hívták azokat az oszmán alattvalókat, akik engedélyt nyertek arra, hogy Magyarországon kereskedhessenek, ők — nevükkel ellentétben — túlnyomórészt délszlávok voltak. A kereskedők mindkét csoportja a piacon, sorban felállított patikákban árult, eredetileg 10–10 ilyen patikahelyet mértek ki, a valóban működő üzletek száma azonban mindig változott. Ezek a patikák könnyen mozgatható, újra felállítható bódék voltak. A Rákóczi-szabadságharc kitörésekor a görög kereskedők elmenekültek a városból, a tisztartók az üresen maradt patikákat elbontatták, és áthordatták a régi piacra. A magyar kalmárok patikáinak kínálata igencsak különbözhetett a görögökétől: azok „török marhá”-val, azaz áruval kereskedtek, és évi 10 forint bért fizettek a földesúrnak a patikaállítási engedélyért, ezek azonban ennek mindössze a huszadrészét. A görögök az új piacon árultak, a magyarok maradtak a régin. 1693-ban a magyar kalmárok többsége még férfi volt, 1704-ben azonban már mind asszonyok kezén voltak kalmár patikák. Ők valószínűleg nem sokban különböztek a középkori budai, soproni kofáktól.³³

A helyi, állandó kereskedők egyes kategóriáinak elkülönítésekor nem szabad mereven ragaszkodni a jogi szövegek szóhasználatához. Nem tettek így a

³⁰ Ofner Stadtrecht i. m. 153., 154. §§.

³¹ 1521: 6. tc. – *Josephus Nicolaus Kovachich*: Syllogae decretorum comitialium in clyti regni Hungariae I. Pest 1818. 293.

³² A „foenerator” a magyarországi latinságban nemcsak ’uzsorás’-t, hanem ’kereskedő’-t is jelentett, l. *Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae – A magyarországi középkori latinság szótára*. Bp. 1987. (a továbbiakban: *Lex. Lat. Hung.*) „fenerator” szócikk. Délnémet nyelvterületen is rendszeresen előfordult, hogy a teljesen bevett tevékenységet folytató polgári kereskedőket némely forrásokban az „üzérkedők”-kel (*fürkäufer*) együtt, mintegy annak szinonimájaként említették, l. *Hans Gerd von Rundstedt*: Die Regelung des Getreidehandels in den Städten Südwestdeutschlands und der deutschen Schweiz im späteren Mittelalter und im Beginn der Neuzeit (VSWG Beiheft 19.) Wiesbaden 1930. 182. A „fenerator” és „fürkäufer” szavak használata jól kifejezte a középkor végi társadalom ambivalens viszonyát mindenfajta kereskedelmi tevékenységhez.

³³ Magyar Országos Levéltár U et C 41–22. (1693.), U et C Irregestrata 11–13. (1704).

kortársak sem. Boltja, azaz boltozott helyisége például volt a kamarás uraknak is, és ezt is használták üzletként. 1440-ben egy királyi oklevél azt írta egy eladományozott budai ház fekvéséről, hogy „azoknak a boltoknak a felső végénél fekszik, ahol a posztót szokták eladni”.³⁴ 1475-ben az egyik budai patikus házának leírásakor felsorolták az épület tartozékai, a szobák, pincék stb. között a boltokat is.³⁵ A földszinti helyiségek valószínűleg mind boltozottak voltak, így maga az utcára nyíló patika is.

Az állandó helyi kereskedelemmel foglalkozó csoportok közül a patikáriusokkal és a patikákkal részletesebben kell foglalkozni. Fügedi Erik egy kisebb tanulmányban beillő lábjegyzetben már fél évszázada tisztázta e fogalmat, mégis mindmáig sok körülötte a félreértés.³⁶ A mai magyar nyelv már csak a nyelvújítás kori ’gyógyszerész’ és ’gyógyszertár’ értelemben használja e szavakat, a középkori és a kora újkori, mi több, sok újkori forrásban felbukkanó „patikus” és „patika” azonban az esetek túlnyomó többségében nem mást, mint ’vegyeskereskedő’-t és ’vegyeskereskedés’-t, elsősorban ’fűszeres’-t jelentett.³⁷ Ilyen, üzletként működő patikákkal találkozhatunk például a középkori Óbudán, Visegrádon, Sopronban, Pozsonyban, Zágrábban.³⁸ Az Anjou-kori királyi székhelyen, Visegrádon az egyik patika a város „nagy utcájában” (*in magna platea civitatis*), valószínűleg a város piacán állt.³⁹ Az óbudai patikát Nagy Lajos anyja, Erzsébet királyné építtette az óbudai piacon. A visegrádi és az óbudai patikák birtokosai nem polgárok, hanem előkelő udvar személyek: egy báró, egy főpap és maga a királyné voltak. A patikák e helyeken tehát komoly épületekben voltak berendezve, az üzlethelyiségekért bizonyára nem kevés bérleti díjat fizettek a patikusok. 1494-ben és 1495-ben a királyi palotában használatos gyertyákat a budai patikusoktól vásárolták. Egyikük gyakori szállítója lehetett az udvarnak, mert királyi patikusnak (*apothecario regio*) nevezték a számadáskönyvek.⁴⁰ A 18. századi Rozsnyón is ’vegyeskereskedés’ értelemben használták a „patika” szót.⁴¹ Ha szűkszavú a forrás, sokszor nem lehet pontosan elvá-

³⁴ „in superiore fine boltarum, ubi panni vendi consueuerunt” – *Végh A.*: Buda város középkori helyrajza i. m. II. 238. sz.

³⁵ „simulcum stubis, cellariis, cellerourum fontis (!), boltis, cameris et cancellis” – *Végh A.*: Buda város középkori helyrajza i. m. II. 342. sz.

³⁶ *Fügedi E.*: Óbuda i. m. 13. (30. sz. jegyz.).

³⁷ A 20. század elején megjelent magyarországi latinság szótára a szónak csak a ’gyógyszertáros’ és a ’könyvtáros’ értelmét ismerte, l. *Antonius Bartal*: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipcse–Bp. 1901. Az újabb szótár már bizonytalanul hozza a ’kereskedő’ jelentést is, azonban rosszul osztotta be a jelentések alá az idézett adatokat, azt ott gyógyszerészként említett apothecarius-ok nagyobbik része ugyanis kereskedő, l. *Lex. Lat. Hung.* „apothecarius” szócikk.

³⁸ Fügedi Erik az óbudai, Erzsébet királyné által emelt „patiká”-t kereskedőcsarnoknak gondolta, ez azonban más városok adataival összevetve aligha lehetséges, valószínűleg egyszerűen egy kőből épült üzletről volt szó, ahol elsősorban fűszert árultak.

³⁹ Magyar Pál 1344-ben feleségére és leányára egy visegrádi patika telkét hagyta, l. *Anjoukori okmánytár I–VII*. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO) IV. 479. Egy évvel később Tatamér alkancellár eladta azt a leégett visegrádi házhelyét, ahol korábban patika volt, l. *Bártfai Szabó László*: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599*. Bp. 1938. 55., *Mészáros Orsolya*: *A késő középkori Visegrád város története és helyrajza*. Visegrád 2009. 84.

⁴⁰ *Johann Christian von Engel* *Geschichte des Ungerischen Reichs und seiner Nebenländer I*. Halle, 1797. 96., 170., 179.

⁴¹ 1703-ban a főbíró tintát vásárolt a patikában a város részére, l. *Mikulik József*: *Magyar kisvárosi élet 1526–1715. Történeti tanulmány*. Rozsnyó 1885. 68.

lasztani egymástól a 'gyógyszerész' értelmű „patikus”-t a 'kereskedő'-től. Két budai adat arra utal, hogy talán nem is volt akkora különbség köztük. Az egyik, a jogkönyv már említett megjegyzése, mely szerint vasárnap csak gyógyszert árulhattak, a másik pedig egy Jagelló-kori oklevél, ami egy György nevű *aromatarius* patikáját említi.⁴² Az *aromatarius* azonban nem a kenőcsök mellett más aromákat is kikeverő 'gyógyszerész'-t jelentett, hanem 'fűszerkereskedő'-t. Ebben az értelemben a középkori Nagyszébenben és Brassóban is találkozunk velük.⁴³ A 16. század első évtizedeiben élt egyik brassói *aromatarius* özvegye „patiká”-t tartott fenn.⁴⁴ Ezekben a brassói patikákban az Erdélybe érkező „tengerentúli” fűszereket kicsiben árulták.⁴⁵ A 15. század közepéről származó pozsonyi vámnapló a „patika áru” (*apotekerey*) közt említette az ánizst, kálmot, galangát, azaz csupa gyógynövényt.⁴⁶ A középkori patikákban elvételre ugyan kínáltak gyógyszert is, az árukészlet többségét azonban nem ez tette ki.

A kora újkorban a hegyaljai Sátoraljaújhely mezővárosban, akárcsak az ugyanahhoz az uradalomhoz tartozó Sárospatakon, a piacon patikák, ahogy a korabeli források írták: „patikácskák” állottak.⁴⁷ A 18. században ezek többek voltak közönséges bódéknál, mert egyikéhez-másikához pince is tartozott, némelyiknek még pitvara is volt. Ezek az üzletek néhány mészárszékkal és pékséggel együtt két sorban álltak az újhelyi piac közepén.⁴⁸ 1799-ben a patika-és mészárszéksort lebontották, és a piac egy másik helyén építették fel újra, ott is maradtak 1940-ig, amikor végleg felszámolták őket.⁴⁹ Igencsak vegyes kínála-

⁴² Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. II.589., 590. sz-ok.

⁴³ Lex. Lat. Hung. „aromatarius” szócikk.

⁴⁴ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. 1. B. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt, Rechnungen aus 1503–1526. Kronstadt 1886. 508., 531.

⁴⁵ Pach Zsigmond Pál: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján. Századok 112. (1978) 1029.

⁴⁶ Kováts Ferenc: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Bp. 1902. (Társadalom és gazdaságtörténeti kutatások I.) 87. Az adatra Weisz Boglárka hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

⁴⁷ A 17. században biztosan álltak patikák az újhelyi piacon. Ezután jelenlétük folyamatosan kimutatható az urbáriumokban. – „Most (in 1689) patika be (!) ninczen, mert el pusztultak 1657.” – U et C 41–3.

⁴⁸ 1713: „a piaczi patikában levő pince torka mellett valo részét és felső két ág pinczejit” – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhelyi Levéltár (továbbiakban: SUL), Sátoraljaújhely város levéltára, Tanácsülési jegyzőkönyv 1. (V.1.) 293.; 1721: „ujhelyi piattzon [...] délrül Bilczki Menyhért fele rész patikája [...] eszakrul maguk a vevő felek patikajok szomszedsagaikban levő patikajokat” – uo. 366.; „piacson levő fel patikajok es Bosnyak Ferenc patikaja szomszedsagaban levőt” – uo. 367.; 1723: „s.allya ujhelyi piacson napkeletrül [- - -] patikaja [...] patikajokat alatta levő pinczejekkel edgyütt” – uo. 382.; 1733: „piaczi patikáját pitvarával alatta levő pinczejével, délrül méltóságos uraság patikája [...] mely alatt eöt ág pincze taláttatik” – uo. 458. „patikajokat delrül Gyöngyösíné patikaja” [északról szintén egy patika] – uo. 461. 1734: „piacson levő patika helyet [...] mellette levő földet is felbetsültetvén” – uo. 465. 1760: U et C 214–14.

⁴⁹ SUL Sátoraljaújhely város levéltára, Protocolum juridicum oppidi S.A. Újhely ab anno 1788. (V.1.) 1789. szept. 2.: 17., 1794: 192.; S.A. Újhely várossa vétkek büntetéséről való jegyző könyve [...] ab anno 1796. (V.1.) 1799. szept. 17.: 333–6. Térképi ábrázolásukat az 1799. évi állapot l. *Blasko, Joannes Blasko*: Mappa partem plateae oppidi Újhely circa neoaedificatam ecclesiam r. catholicam situatae cum aedificiis [...] in medio plateae existentibus repraesentantes [1801] MOL S 11 No. 1486.; Térképi ábrázolás az áthelyezés után: SUL Sátoraljaújhely város lt. Vegyes iratok (V.1) S.A Újhely várossában a tekintetes küldöttség jelentése szerint kikövezendő nevezetesebb úttáznak rajza Steiner Ádám v. mérnök által. [1844]. Végleges lebontásukra l. *Bánkúti Ferenc*: Sátoraljaújhely földrajza. Szeged 1941. 17.

tuk volt, az egyikben sört mértek, míg másokban a legkülönbözőbb apróságokat.⁵⁰ A mai „patika” és „patikus” szó ugyan a régi, többértelmű, ugyanilyen alakú szavakból származik, azonban a „patiká”-nak és a „gyógyszertár”-nak kevés köze volt egymáshoz. Ha a patikák valóban elsősorban gyógyszer előállító és árusító üzletek lettek volna, akkor mi értelme lett volna annak, hogy egy egész sorra való álljon belőlük közvetlenül egymás mellett a középkori Budán, amikor évszázadokkal később is elég volt egyetlen gyógyszertár a budai Várhegy lakóinak? Miközben szép számmal sorakoztak a patikák a 18. század végi, négyezer lelkes Sátoraljaújhelyen, a városnak ugyanekkor elég volt egyetlen gyógyszertár, amit latinul *farmacopaena* neveztek.⁵¹

A patika, vagy bármilyen állandó üzlet, a koraujkorban, akárcsak a középkorban, a városiasodottság egyik legbiztosabb külső jele volt. 1704-ben a pataki és a tokaji uradalomban csak a két uradalom-központban és még két másik városban: Sátoraljaújhelyen és Tállyán álltak patikák, pedig ezeken kívül tartozott még az uradalmakhoz olyan település, amelyet mezővárosnak tekintettek: Telkibánya.⁵² Az *oppidum*, magyarul mezőváros címmel a 15. századtól kezdve felruháztak olyan településeket is, amelyek csak néha kapták meg ezt a minősítést, egyébként általában falunak tartották őket. Erre leginkább akkor került sor, ha a településnek volt heti vagy jelentős éves vására.⁵³ Az utazó azonban azonnal észrevehette a különbséget az ilyen és a komolyabb mezővárosok között. Az előbbieken közepén álló piactér csak a hét egyetlen napján, a piaci napon lett forgalmas, egyébként üresen állt, az utóbbiak terén azonban e célra felállított állandó épületekben, nem csak vásári napokon kínálták portékáikat a kereskedők. A rangos városokban az ünnepnapok kivételével kőből épített házakból szolgálták ki drága áruval a vásárlót, az pedig a fizetőképes kereslet legmagasabb szintjének, egyben a legrangosabb városnak számított, ha mindez teljesen elszakadt a nyílt árusítástól, és a kereskedő saját házában terében folyt az adás-vétel, úgy, ahogy az például a budai boltos urak esetében is történt.

Az állandó üzletek típusait nem tekinthetjük megváltoztathatatlan rendszernek. Az egyéni életutak változatossága, az üzleti szerencse forgandósága sok köztes helyzetet teremthetett, sőt, mint a történelemben általában, e kategóriákhoz tartozó személyek valójában mind köztes helyzetekben éltek. A sop-

⁵⁰ „aestimatio apotheculae pro epocillatione cervisiae deservienti” — 1778 (U et C 176-18); „myropholiorum seu gasularum, in quibus feminae res minutiones distrahere solent, vulgo patikak nuncupatarum” — 1791 (SUL V.1.41).

⁵¹ Zemplén megye gyógyszerészeinek 1767. évi összeírása: SUL, Zemplén vm. iratai, Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok (IV. 2001.b.) loc. 95. N. 35. A város népességszámára l. Magyarország történelmi helységnévtára. Zemplén megye (1773–1808). Összeállította Barsi János. Bp. 1998. I. 252–253. Miközben magyarul a „patikácskák” a ’piaci boltok’-at jelentették, az „apotéka” a ’gyógyszertár’-at. SUL, Sátoraljaújhely város lt. Sátor-Allya-Újhely várossa törvényes jegyző könyve [...] ab anno 1796. 1796. febr. 26.: 1.

⁵² U et C 41–22. (1693), U et C Irregistrata 11–13. (1704). – A pataki uradalomban még Tolcsvát, Erdőbényét és Telkibányát tekintették mezővárosnak, 1703-ban azonban ezek el voltak zálogosítva (U et C 36–26.). 1704-ben Telkibányát már újra a pataki uradalomhoz tartozóként írták össze, ez utóbbi urbáriumban szerepel oppidumként. 1688-ban a pataki uradalom tartozékai közül Sárospatakot, Erdőbényét, Tolcsvát és Újhelyt nevezték oppidumnak (U et C 36–25.).

⁵³ Csánki Dezső történelmi földrajza óta valóságos historiográfiája van a mezőváros-fogalom értelmezésének, l. *Kubinyi A.: Városfejlődés i. m. 8. skk.*

roni árosok és egyes kézművesek, valamint a kofák között nehéz különbséget tenni. A fogalmak időbeli változása mellett a helyi sajátosságok még jelentősebbek lehettek. A középkori patikusok Budán jómódú kiskereskedők voltak, akik kőházakban éltek és dolgoztak, a koraujkori hegyaljai mezővárosokban valójában bódékban áruló kofáknak tekinthetjük őket.

A vásár; a piac és a sokadalom

A középkori kereskedelem legfontosabb színterei a vásárok voltak. A magyar „vásár” szó iráni eredetű.⁵⁴ A vásár egyike az írott szövegekben legrégebberről ismert magyar szavaknak, először 1055-ben a tihanyi, aztán 1075-ben a garamszentbenedeki alapítólevélben fordul elő. A fogalom történeti értelemben alapvetően két egymástól eltérő intézményt takar: a hetenként, a hét egy bizonyos napján megrendezett, vagy e naphoz kötődő hetivásárt és az év bizonyos napjához kötődő, gyakran ezt a napot megelőző és követő, meghatározott számú napokon rendezett éves vásárt.

A modern mindennapi nyelvhasználat, de a tudományos magyar nyelv is gyakran alkalmazza a piac kifejezést a hetivásárra, míg a vásárt csak az országos vásárookra — szintén egy modern terminus technicusra — tartja fenn. Újabban azonban két szerző is óvott a „piac” szónak a ’hetivásár’ értelemben történő használatától.⁵⁵ Ha a szó középkori értelmét tekintjük, van is értelme ennek az óvatosságnak. A piac az olasz nyelvből — *piazza* — került a magyarba, és olyan teret jelentett, ami épülettel volt körülvéve, általában sík területet, olyan vásárteret, ahol elsősorban a hetivásárokat tartották. Előfordulhatott az is, hogy a piacnak semmi köze nem volt a vásárhoz: a „vár piaca” a várban fekvő zárt területre utalt, ahol azonban soha nem zajlott kereskedelem. A tértől és időtől elvonatkoztatott piac fogalmát Turgot honosította meg a 18. században, azóta használjuk ’kereskedelmi forma’ vagy ’kereskedelmi intézmény’ értelemben.⁵⁶ Valójában a történeti fogalomalkotás szokásos problémájáról van szó: a múltban más értelemben használt szót használhatjuk-e jelenlegi értelmében, vagy alkossunk helyette egy másikat? A „hetivásár” kifejezés annyiban szerencsés, hogy latinul jól ismert a magyarországi forrásokban, szokatlanul hathat azonban azért, mert ezt az összetételt a magyar nyelv ma már nem használja. A középkori okleveles forrásokban *forum hebdomadale*, azaz ’hetivásár’ vagy *forum sollemne*, azaz ’szokásos vásár’ kifejezésekkel találkozunk.⁵⁷ A 19. század elején még magyarul is élt a *heti vásár* szóösszetétel. Ezt használta a *Conscriptio Czyrakiana*, amikor így írt Gyergyószentmiklós vásáraitól: „egy eszten-

⁵⁴ TESZ „vásár” szócikk.

⁵⁵ Weisz B.: Vásártartás i. m. 884., hasonlóképpen Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 76.

⁵⁶ Hooch, J.: Markt und Märkte i. m. 424.; TESZ és Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XII. Szerk. Szabó T. Attila. Bukarest 1975–2005. (továbbiakban: EMSZT) „piac” szócikk.

⁵⁷ Weisz B.: Vásártartás i. m. 882.; Kubinyi A.: Belkereskedelem i. m. 234. – A fordításhoz l. Lorenz Diefenbach: Glossarium Latino–Germanicum mediae et infimae aetatis. Frankfurt/ Main 1852. Nachdruck 1997. és Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium Latino–Hungaricum. Cibinii 1782. „sollemnis” szócikkét. A kifejezés nem fordítható „ünnepi vásár”-nak, mert a hetivásárokat nem ünnepnapokon tartották.

dő leforgása alatt 3 sokadalom, s minden héten szombat napon hetivásár szokott esni”.⁵⁸ A napjainkban gyakran használt hetipiac kifejezésnek azért van értelme, mert ez megkülönböztetheti a napi piactól. A tanulmány a továbbiakban a „hetivásár” kifejezést használja a kereskedelmi formára, a piacot és a piacteret pedig — egymás szinonimájaként — arra a helyre, ahol azt tartani szokták.

A modern nyelvben a vásár jelenti az éves vásárt. Az érett középkor okleveleiben ezt a középkori latinság tipikus többtagúságával, vagylagosan fejezték ki: *nundinae seu forum annuale*-t emlegettek.⁵⁹ A középkori és a kora újkori magyar nyelvben a *sokadalom* szót használták ennek kifejezésére.⁶⁰ Rákóczi Zsigmondnak a gyergyószentmiklósi vásáradományra vonatkozó királyi könyvi bejegyzése a *forum annuale* kifejezést használta latinul, a magyar fordítás pedig a *sokadalmat*. Az „országos vásár” a középkorban ismeretlen fogalom volt, használatát ezért kerülni kell, a továbbiakban a tanulmányban az „éves vásár” és a „sokadalom” szó egymás megfelelőiként szerepel. A „vásár” vagy „vásárhely” szó a helynevekben is megjelenik, a Székelyföldön ilyen név a Marosvásárhely és a Kézdivásárhely.⁶¹

A hetivásár

A magyarországi vásárok régibb formája a hetivásár. Ha a kora Árpád-kori oklevelekben egyszerűen csak a *forum* vagy a *mercatus* szavakkal találkozunk, elsősorban erre kell gondolnunk. Az államalapítás korától kezdve valószínűleg minden ispáni székhelyen és minden püspöki városban tartottak ilyet. A magyar nyelv vasárnap szava ’vásár nap’-ot jelentett, a legkorábbi piacokat ugyanis összekötötték a vasárnapi istentisztelettel. A 14. századi magyar krónikaszerkesztmény egy korai része szerint I. Béla ezt áttette a szombati napra.⁶² A rendelkezés azonban nem ment át teljesen a gyakorlatba. A Szent László-kori szabolcsi zsinat a vásározók sátrainak szétbontásával, magyarul a vásár szétkergetésével próbálta büntetni a vasárnapi vásározást.⁶³ Nem tudjuk, hogy a következő évszázadban hogyan alakultak a piactartási szokások, az azonban biztos, hogy az Árpád-kor végéről származó forrásokban már a hét minden napja, vasárnaptól szombatig bezárólag, előfordul mint hetivásári nap, ez aztán a

⁵⁸ Idézi *Garda D.*: Gyergyószentmiklós i. m. 73.

⁵⁹ A számtalan, egyébként is teljesen formulaszerű okleveles példa felsorolása helyett l. a Mátyás-kori kancellária formuláskönyvét: *Martinus Georgius Kovachich*: *Formulae solennes styli*. Pestini 1794. 160. Az éves vásár más, Árpád-korban előforduló elnevezéseit l. *Weisz B.*: Vásártartás i. m. 883.

⁶⁰ TESZ, EMSZT „sokadalom” szócikk. Ez utóbbi gyűjtése különösen gazdag.

⁶¹ *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Bp. 1988.⁴ (a továbbiakban: FNESZ) I. 728., II. 103.; *Szabó G. Ferenc*: A vásározás emlékei középkori helységneveinkben. Nyíregyháza 1998., a további névtani irodalmat l. *Weisz B.*: Vásártartás i. m. 886.

⁶² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Ed. Alexander Domanovszky In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II*. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937–1938. I. 358.; *Györffy György*: István király és műve. Bp. 1977. 335.

⁶³ László III. 16. – *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege). Bp. 1904. (reprint: Pápa 2002.). 160.

későbbiekben sem változott.⁶⁴ A későbbi középkorban a vasárnap egyáltalán nem számított rendkívüli hetivásári napnak. Csak az 1387–1424 közti évekből fennmaradt új vásáradományok között nyolc alkalommal fordult elő, hogy az uralkodó vasárnapra engedélyezte a hetivásárt. E nyolc eset közül kétszer is egyházi földesúr, a sági premontrei prépost, illetve a tihanyi apát kérését teljesítette a királyi udvar, amikor e napot jelölte ki vásári napnak.⁶⁵ A vásártartást aligha lehetett a vasárnapi szolgálai munkavégzés tilalma alól kivenni, Magyarországon azonban hallgatólagosan tudomásul vették, és szelvében gyakorolták.⁶⁶ A különböző hetivásári napok a helységre jellemző, tartós sajátosságnak számítottak, és korán megjelentek a helynevekben is, legtöbbször a nap neve + hely összetételben. A szerdai hetivásári napra utaló településnév a Székelyföldön a Csíkszereda és Nyárádszereda.⁶⁷

A hetivásári árusítás időtartama különböző volt, a helyi szokások nagy változatosságot eredményeztek. A középkori forrásaink a hetivásár lefolyásáról csak ritkán tudósítanak. Két fő forráscsoport jöhet számításba: a vásártartást adományozó oklevelek, ezek nagy többségét azonban országosan egységes formulák között állították ki, a részletekről csak kivételes esetben közölnek adatokat, és a piaci rendtartások. Ez utóbbiakból a középkorból csak kevés áll rendelkezésünkre, többnyire nagyobb városokból, ráadásul jó középkori szokás szerint úgy foglalták írásba a szokásokat, hogy közben tudottnak vettek számos olyan körülményt, amiről évszázadokkal később már csak sejtéseink lehetnek. A hetivásárok nagy többségén egyetlen napon, a vásári napon folyt kereskedelem, mégpedig kora reggeltől többnyire délig vagy vecsernyéig. Ettől csak néhány helyen, a nagyobb városokban tértek el, ez általában azt jelentette, hogy az előző nap délutánján már elkezdődhetett a kirakodás, pontosabban az előző délutáni árusítás már a hetivásár szabályai szerint történt. Az esztergomi érseki városban szombat volt a vásári nap, de hetivásári árusításnak minősült, ha valaki péntek délután kezdett el árulni, szombaton pedig egész nap adtak-vettek, Esztergomban tehát valójában másfél napig tartott a szombati hetivásár.⁶⁸ Tordaaknán talán két napos volt a szombati vásár: ott péntek reggeltől szombat estig tartó vásárt engedélyezett III. András.⁶⁹ (Ez utóbbi esetben azonban forrásnak van más értelmezési lehetősége is, amit majd a vásári szabadság kapcsán fejtünk ki.) Ha a vásár napja nagyobb ünnepre vagy vasárnapra esett,

⁶⁴ Weisz B.: Vásártartás i. m. 887.; Kubinyi A.: Vásárok i. m. 55.

⁶⁵ Komárom megyei Lél és Csép, a Körös megyei Keresztúr, a honti Ság, a Zala megyei Tihany, a Zágráb megyei Pribics, a Sáros megyei Kapi nyert vasárnapi adományt, a szepesi Leibic vásári napját pedig egy másik napról tették át vasárnapra, l. Zsigmondkori oklevéltár I–XI. Összeállította Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. Bp. 1951–2009. (továbbiakban: ZsO) I. 1434., II. 1915., 3087., 3773., 5869., VI. 212., 1146., 1706. sz-ok.

⁶⁶ A vasárnapi munkavégzési tilalom alól csak szükséghelyzetben lehetett eltérni. Erre példaként l. Bange, P.: Soziale Prägung von Dekalogerklärungen i. m. 257.

⁶⁷ FNESZ I. 339.; II. 251.

⁶⁸ Elenchus fontium historiae urbanae III/2. Ed. András Kubinyi. Bp. 1997. (a továbbiakban: Elenchus) 33.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 600. sz.

⁶⁹ Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Szerk. Jakab Elek. Buda 1870. (a továbbiakban: Kolozsvár oklt.) 28.; RA 3755. sz.

akkor csak a mise után lehetett elkezdni az adásvételt. Sopronban a középkorban előírták, hogy ha a hetivásári nap Nagyboldogasszony vagy az apostolok oszlásának napjára esne, akkor a mise előtt és alatt nem lehet árusítani a piacon.⁷⁰ A szászföldi Újegyház mezővárosa 1589-ben úgy kapott vasárnapi hetivásártartási jogot, hogy csak az istentisztelet végeztével kezdődhetett a kereskedés.⁷¹

A gyergyói szék 1726-ban úgy rendelkezett, hogy nyáron reggel nyolc, télen kilenc óráig csak a városiak vásárolhassanak a gyergyószentmiklósi piacon, az örmények és más idegenek pedig csak ezután jelenhessenek meg ott. E rendelkezéssel próbálták elejét venni annak, hogy az örmények a városiak elől felvásárolják a hetivásár kínálatát.⁷² A gyergyószentmiklósi szabályozás nem volt eredeti találmány, évszázados módszert alkalmaztak a Gyergyó székiek.

A hetivásár időtartamát a középkorban a nagyobb városokban két részre osztották. A korai, azaz reggeli, délelőtti órákban az adás-vevés csak szigorú szabályok között történhetett, az ezt követő órákban vagy napszakban szabadabban lehetett vásárolni, csakhogy akkorra a felkínált áruk egy része — vagy akár a nagyobbik fele — már gazdát cserélt, és az árusok egy része is haza indult. A középkor és a koraújkor gondolkodása és nyelvhasználata a korai órák kötött formák közt zajló vásárát tekintette a szűkebb értelemben vett szabad vásárnak. A középkor embere a szokások mellé szimbólumokat rendelt. A kései középkori forrásaink szerint e városokban vásári zászló kitűzésével jelezték a hetivásár kezdetét, a zászló levételével pedig a szabályokkal védett vásározás végét.

A budai jogkönyv szerint hetivásári napokon a bírónak ki kellett tüzetnie a város szabad vásárt jelző zászlaját (*der stat fan einen freyen margkt*), és annak „jó délig” ott kellett maradnia, amíg a zászló ki volt tűzve, addig a kofák nem árulhattak. Ha a zászló bevétele előtt elkezdtek volna az árusítást, portékájukat elkobozták és még bírságot is fizettek.⁷³ A rendelkezés értelme könnyen megfejthető: a vásári napokon Budára sereglő parasztlakó áruit a kofák kora reggel felvásárolva, később jókora haszonnal adták volna tovább, ami azonban felhajtotta volna az árakat, ezt pedig a középkori, koraújkori városok a leghatározottabban el akarták kerülni. A rendelkezés tehát a közvetítő kereskedelem korlátozásával kívánta elérni, hogy a budaiak olcsón juthassanak a számukra fontos termékekhez. A Habsburg-fennhatóság alatt álló Schaffhausen 14. századi városkönyvében nagyon hasonló rendelkezéssel találkozunk: a kofák csak a vásári harang meghúzása után vásárolhattak a piacon gabonát, akkor is csak meghatározott mennyiséget. Délnémet területeken máshol is hoztak ilyen intézkedéseket, amelyek mind azt célozták, hogy megakadályozzák a kofák esetleges gabonafelvásárlását.⁷⁴

Sopronban a hetivásár napján sem nagyban, sem kicsiben nem volt szabad máshol kereskedni, mint a piacon. Ott idegenek mindaddig nem vásárol-

⁷⁰ Sopron város II/2. 181.

⁷¹ Erdélyi királyi könyvek 1–9. (1581–1610). 3. 179b–180. CD-ROM.

⁷² Garda D.: Gyergyószentmiklós i. m. 51.

⁷³ Ofner Stadtrecht i. m. 153.§.

⁷⁴ Rundstedt, H. G. von: Die Regelung des Getreidehandels i. m. 185.

hattak, amíg a helyiek meg nem vették a számukra szükséges dolgokat. A városi óra megjelenése új időfogalmat hozott magával. Ezután már a zászló kitűzése és bevétele — ami a soproniak számára történő eladás kezdetét és végét jelezte — másodlagos lett. A zászlót most már az óra járása szerint kellett bevonni, azaz az idegeneknek reggel kilencig kellett várniuk arra, hogy vásárolhassanak. Sopronban a zászló használatát kikiáltás is kísérte. A piaci rendtartások egy-egy elejtetett mondata, néha csak pár szava, bepillantást enged a városi kormányzat ideológiai világába is.⁷⁵ A budai jogkönyv szerint egykoron Budán a közösség — azaz a város — javára hozták meg a tanácsos urak azt a döntést, hogy a hetivásár napján a kofák csak később árulhatnak, azért hogy „háza szükségleteire ki-ki a legkedvezőbb áron vásárolhassa meg azt az élelmiszert, amire szüksége van”. Az előbb említett rendelkezéseket Budán „rég, jó szokásnak”, Sopronban „szokásnak és szabadságnak” tekintették.⁷⁶ A középkori soproni vásári szabadságnak tehát semmi köze nem volt a „szabadpiac” modern fogalmához, éppen ellenkezőleg, a soproniak előjogával körülbástyázott kereskedést jelentette, ami az idegenek oldaláról nézve korlátozás volt. A vásári zászló kitűzésére ismerünk adatokat a 15. századi Pozsonyból és a koraújkorai Lőcséről is, ahol bizonyára több évszázados, a középkori múltban gyökerező szokásról volt szó. A Pozsony megyei Szentgyörgyön még az újkorban is a hetivásárokon egy kardot tartó kezét tűztek ki.⁷⁷

A vásári zászló kitűzése a német jog világában egészen az újkorai kereskedelmi szabadság bevezetéséig általánosan elterjedt szokás volt. Egy, a hagyományos világ szinte utolsó pillanatában készült enciklopédia a piaci zászló fogal-

⁷⁵ Rudolf Palme: Städtische Sozialpolitik bis zum 16. Jahrhundert. In: Staatliche, städtische, betriebliche und kirchliche Sozialpolitik vom Mittelalter bis zum Gegenwart. Hrsg. Hans Pohl. (WSWG Beiheft 95.) Stuttgart 1991. – Eberhard Isenmann 1988-ban megjelent várostörténeti összefoglalójában — elődei, Below és Rundstedt megállapításait követve — a városi jog alapjának a városi béke a és a közjő fenntartását tartotta, melyek közül az utóbbit a tanácsok elsősorban a kereskedelem szabályozásával érték el. E célok követésével a középkori város messze megelőzte az államot, ami csak a koraújkorban vállalt magára hasonló feladatokat (*Eberhard Isenmann: Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtr Regiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft.* Stuttgart 1988. 146., 388.). Néhány évtizeddel később épp az ellenkezőjét állította: ekkor a piaci rendtartásokat — némi megszorításokkal — a kiépülő újkorai állam felől jövő kezdeményezésnek tartotta, a kvázi merkantilista gazdaságpolitika helyi tükröződésének, melyek szerinte a csak a középkor végén és a kora újkorban jöttek létre (*Eberhard Isenmann: Die Bedeutung der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte für die Allgemeine Geschichte des Mittelalters.* In: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Arbeitsgebiete, Probleme, Perspektiven. [WSWG Beiheft 169.] München 2004. 522.). Az eddig előadottakból egyértelműen kiderül, hogy Isenmann utóbbi megállapítása tévedés.

⁷⁶ „Auch von gueter alter gewonhait durch des gemain nutz willen, das ein anderr man desterr pass in sein hauss kauffen müg von essen dingen, was ym not ist...” — Ofner Stadtrecht i. m. 153.§.; „Es sol auch den gesten zu kauffen verpoten sein ünczt die gmain hie gekaufft ir notturfft”, „dasselb biß an neun ur hanngen lassen” — Sopron város II/2. 174., 191. Az idegenek számára történő árusítás korlátozása mint szokás és szabadság: Sopron város II/2. 194. A zászló kitűzéséről a későbbi soproni tanácsi határozatok is tanúskodnak, l. Sopron város II/2. 186. (1507), 191. (1523), 194. (1524), a nyilvános (offelich) kikiáltást ez utóbbi említi. Az időfogalom változására l. *Csukovits Enikő: Órahasználat a középkori Magyarországon. Történelmi Szemle* 34. (1992) 153–172.

⁷⁷ *Király János: Pozsony város joga a középkorban.* Bp. 1894. 203.; *Ortvay Tivadar: Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben.* Pozsony 1905. 596. és *Demkó Kálmán: Lőcse története I. Lőcse 1897.* 323.

mát teljesen a középkori soproni rendelkezés értelmében használta.⁷⁸ Budán, Sopronban, Pozsonyban, Lőcsén — mivel e települések szabad királyi városok voltak — a város zászlaját függesztették ki. A 15. századi Hamburgban, amelynek egyik piaca a holsteini grófok hűbérurasága alá tartozott, a holsteini ezüst csalánleveles címerrel díszített zászló lobogott a vásári napokon.⁷⁹ A vásári zászló kitűzésével együtt járó vásári előírásokra vonatkozó példákat tucatjával lehet gyűjteni a középkori Birodalomból. Egy 16. századi salzburgi vásári szabályzat szerint mindaddig, amíg a zászló ki volt tűzve, az idegenek semmiféle árut nem vehettek az ottani vásárban. A zászlót reggel hatkor akasztották ki, és délelőtt tizenegy óráig hagyták kinn.⁸⁰ A Sziléziából származó, a 17. század második felének Magyarországot és Erdélyt beutazó magyar Simplicissimus is feljegyzett egy minden bizonnyal nagyon régi vásári előírást a korabeli Boroszlóból. E szerint a városház melletti borjúpiacon a mészárosok mindaddig nem vásárolhattak, amíg egy szalmakalap ki volt tűzve. Ez idő alatt csak a polgárok vehettek borjút, ha a jelet bevették, a polgárok és a mészárosok számára is megengedetté vált a vásárlás, amit azonban még ezután is megnehezítettek számukra. A piacra ugyanis csak úgy léphettek be a mészárosok, ha egy bizonyos kabátot magukra öltöttek. Így egyszerre mindig csak egy mészáros tartózkodhatott a vásártéren, ha valamelyikük befejezte dolgát, továbbadta a kabátot céhtársának, ezért aztán gyakran előfordult, hogy „egy kabát alatt” több borjút is vettek.⁸¹

Az itt leírt, szimbólumokban gazdag boroszlói szokás — a magyar jogszokásokkal összevetve a régi német jog már-már misztikusan túlszimbolizált — két előírást is ötvözött. A vásár idejét két részre bontották: az első rész alatt csak a helyi polgárok vásárolhattak, a másodikban már a mészárosok is. Azonban a későbbi órákban is egyszerre csak egy mészáros alkudhatott, hiszen abból a kabátból, amiben a borjút vehette, csak egy volt. A két előírás célja egyértelmű: Boroszlóban — mint minden hasonló városban — a lehető legalacsonyabban akarták tartani a gabona után legfontosabb élelmiszeri cikknek számító hús árát. A leggyakoribb drágító tényező a felvásárlás — és a vele kéz a kézben járó, több közvetítő bekapcsolódásával járó — lánckereskedelem volt. A tőkeerős mészárosok könnyen felvásárolhatták volna csaknem a teljes vásári készletet, és azután ők

⁷⁸ Marktfahne: „zászló, melyet egyes helyeken heti- vagy éves vásárokon kitűznek, és melynek bevétele után szabad csak a felvásárlóknak élelmiszert és más szükséges cikkeket venniük, nehogy korai felvásárlásukkal ezek árát felhajtsák.” – *Johann Georg Krüntiz*: Oekonomische Encyclopädie oder allgemeines System der Staats-, Stadt-, Haus- und Landwirtschaft in alphabetischer Ordnung 1773–1858.

⁷⁹ Az 1497-ben készült ábrázolást l. *Lehe, E. von*: Die Märkte Hamburgs i. m. 3. sz. ábra és 19.

⁸⁰ A[bdon] G[eorg] Pichler: Salzburgische Marktordnungen. Beiträge zur Kenntniss der mittelalterlichen Gesetzgebung und früheren Zustände überhaupt. Aus einem XVI. Jahrhunderte angehörigen salzburgischen Copialbuche mitgetheilt. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 9. (1853) 397.

⁸¹ Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus, vorstellend seinen wunderlichen Lebenslauf und sonderliche Begebenheiten gethaner Räisen. Nebenst wahrhafter Beschreibung des vormals im Flor gestandenen und öfters verunruhigten Ungerlands, sodann dieser Ungarischen Nation Sitten, Gebräuch, Gewohnheiten und führenden Kriege. H. n. 1683. 39., magyarul l. Magyar Simplicissimus. Ford. Varjú Elemér. (Aurora IV.) Bp. 1956. 41.

diktálták volna az árakat, magyarul drágítottak volna. Ezt próbálták kiküszöbölni ezzel az előírással. Az általános szabály volt, hogy a polgárok csak annyit vásárolhattak, ami saját ellátásukra kellett, így az ő spekulációs célú vásárlásuktól nem kellett tartani, ezért engedélyezték nekik elővásárlási jogot. Joggal vehetjük ellent, hogy marhát senki sem vágott otthon, így az állattal végül is mindenki a mészárosokhoz fordult, s azt is könnyű belátni, hogy egy-egy gazdagabb esküvőt leszámítva, aligha fogyott el egy polgárcsalád otthonában pár nap alatt egy egész borjú, tehát a polgárok által megvett hús nagyobbik része ott maradt a mészárosoknál, akik aztán maguk mérték ki. A borjút levágató és a felesleges húst eladó polgároknak bizonyára némi hasznuk is keletkezett, a városi tanács azonban úgy ítélte meg, hogy ez az eljárás még mindig alacsonyabban tartja a hús árát, mintha a boroszlói vásárra hajtott marhák túlnyomó részét azonnal a mészárosok vennék meg. Az alapvető élelmiszerekkel foglalkozó iparosok kereskedelmi tevékenységét igen változatos módon, nagyon sok helyen korlátozták. Délnémet területeken a gabonakereskedelemben érdekelt molnárok és pékek túlzott felvásárlását gátolták meg hasonló módszerekkel.⁸²

Nem minden vásáron biztosítottak a vásár kezdetén különleges kiváltságokat a helyieknek. A vásári zászlóra vonatkozó magyarországi adatok — habár nem egészen egyértelműek — a hetivásárookra vonatkoznak, míg a birodalmiak a heti- és az éves vásárookra egyaránt. Magyarországon a hetivásárok biztosították a városok mindennapi ellátását, így csak azokon volt szükség a helyi polgárság érdekeit szolgáló szabályozásra, az éves vásárok azonban már részben a távolsági kereskedelem érdekeit szolgálták, ahol a helyiek egyszerre jelentek meg eladóként és vevőként, így a város polgárainak kereskedelmi érdekeit sértette volna, ha azokon is érvényesítették volna a reggeli időszakban elővételi jogukat.

Magyarország gazdasági helyzete is a közrejátszott abban, hogy nem alakult ki olyan, a helyiek számára kedvezményeket biztosító, kiterjedt szabályrendszer, mint a Birodalomban. E szabályok elsősorban a mezőgazdasági termékekre, azon belül is főleg gabonára és húsról vonatkoztak.⁸³ Délnémet vidékeken is csak azokban a városokban korlátozták a gabonakereskedelmet, amelyek maguk nem termelték meg a számukra szükséges gabonát, ahol a helyi termelés ellátta települést és környékét, sőt még felesleges is képződött, ott természetesen nem hoztak ilyen intézkedéseket.⁸⁴ A magyar vásárok jelentős részét olyan falusias településeken és mezővárosokban tartották, ahol az iparosok egy része is állandó mezőgazdasági tevékenységet folytatott, a lakosság többsége pedig végképp ezzel foglalatalkodott. Ilyen helyek vásárain élelmiszerekből a kínálati oldal erősebb volt, mint a keresleti. A cél itt az volt, hogy vevőt találjanak a marhának és gabonának, nem pedig az, hogy a lehető legolcsóbb szinten tartsák a nem túl bő kínálatot. Magyarországon valószínűleg nemcsak a nyugatihoz képest szűkösebb forráshelyzet miatt találkozunk jóval

⁸² Rundstedt, H. G. von: Die Regelung des Getreidehandels i. m. 147.

⁸³ Below, G. von: Probleme der Wirtschaftsgeschichte i. m. 81.

⁸⁴ Rundstedt, H. G. von: Die Regelung des Getreidehandels i. m. 5.

kevesebb, a helyieknek különleges jogokat biztosító vásári előírásokkal, hanem amiatt is, mert itt sokkal kevesebb helyen kellett ilyen szabályokat alkotni.

E szabályokat két tényező hívhatta életre: ha a vásárnak helyet adó település olyan vidéken feküdt, ahol alacsony volt a termésátlag és kevés állatot lehetett tartani, illetve ott, ahol a település lakosságának jelentős része nem termelte meg a maga számára szükséges élelmiszert. A vásári szabályzatok egy szerre tudósítanak a vidék mezőgazdasági termelőképességéről, valamint a városi társadalom és a városgazdálkodás viszonyairól. A hetivásár első felének különleges szokásai azonban korántsem magyarázhatók mechanikusan. Budán a vásári zászlónak az általános német szokásoktól eltérő jelentése volt; a magyar fővárosban nem tiltották ki az idegeneket a Szent György-piacról a keddi, majd szerdai reggeli órákban, hanem csak a kofákat nem engedték árusítani. A városi tanács nem a keresletet korlátozta, hanem a kínálatot próbálta növelni, hiszen a kofák nélküli piac a környék parasztjai számára csábító lehetett. Buda kétségtelenül kedvező mezőgazdasági adottságú terület közepén feküdt, a polgárok egy része földet is műveltetett, mindemellett azonban igen nagy volt a társadalmi munkamegosztás, azaz a lakosság nagy része nem maga termelte meg mindennapi betevő falatját, mégis megengedőbb piaci szabályzatot alkottak, mint a soproniak, akik a német jog általános szabályaihoz igazodtak.⁸⁵ Ennek oka a város sajátos helyzete lehetett. A királyi székhely közelsége miatt már akkor is több báró és udvari szolgálatot ellátó nemes lakhatott a város falai között, amikor még Visegrádon székelt az udvar. A 15. század elején az udvar Budára költözése végképp fordulatot hozott a város életében. Ezután a várhegyi háztulajdonosok közel egyharmada nemesi származású volt. A háztulajdonos nemesek bizonyos tekintetben városi joghatóság alá tartoztak, ők a piaci vásárláskor nem számítottak idegennek.⁸⁶ Szinte minden bárói családnak volt Pest vagy Pilis megyében egy-egy kisebb birtoka, amiből budai udvarát elláthatta, az udvari nemesek azonban ilyenekkel csak elvétve rendelkezettek, az pedig állandó összetűzésekhez vezetett volna, ha az ő hátrányukra biztosították volna a polgároknak vásárlási előnyöket.⁸⁷ Budán részben ezért érthették be a hetivásár szabályozását a kofák vásári árusításának korlátozásával.

A tárnoki jognak a kereskedelemre vonatkozó szabályai a hetivásár két részre osztásáról nem szóltak, ezt minden város a saját hatáskörében intézte. Azt azonban előírták, hogy városi polgárok idegenek számára nem vásárolhattak úgy árut, mintha maguknak vennék, idegen idegennel a városban nem köthetett üzletet, hanem csak helybelivel, idegenek a felkínált bőr mennyiségének csak a negyedét vásárolhatták fel, idegenek két márka érték alatt nem kereskedhettek, ha idegen kereskedő nem tudta eladni teljes árukészletét, a maradékot nem adhatta el házigazdájának, a felvásárlást a város tíz mérföldes körzeté-

⁸⁵ A polgárok földbirtoklására és részvételükre a környék mezőgazdaságában l. *Kubinyi A.*: Budapest tört. 59. skk. és *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban in: Pest megye monográfiája I/2. Szerk. Torma István, Zsoldos Attila Bp. 2001. 77., 139.

⁸⁶ *Végh A.*: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 318. skk.

⁸⁷ *Kubinyi A.*: Budapest tört. i. m. 35., *Tringli I.*: Pest megye i. m. 93.

ben eltiltották.⁸⁸ Az előírások a legjelentősebb középkori magyar településekre, a tárnoki városokra vonatkoztak. A tárnoki jog e fejezetei teljesen megfelelték a középkori városgazdálkodás szokásos követelményeinek: a közvetítő kereskedelmet akarták visszaszorítani, a helyi ellátást a lehető legolcsóbban biztosítani és a helyi kiskereskedőket megvédeni. A 16. században keletkezett pozsonyi jogkönyv mindenféle felvásárlást tiltott.⁸⁹ Ehhez hasonló szabályokkal a Birodalomban rendszeresen találkozhatunk, volt azonban egy fontos különbség a német és a magyar szabályok előírások között: míg Németországban ezek a helyi ellátást és kereskedelmet védő intézmények kiemelt jelentőséget tulajdonítottak az alapvető élelmiszereknek, Magyarországon erről azonban – legalábbis ebben a forrásban – nem esett szó, valószínűleg azért, mert itt bővében voltak e terményeknek. Jellemző módon a tárnoki jog kereskedelmet szabályozó fejezetei egyetlen helyben megtermelt termék védelmét említették, a nyers bőrét.

A „szabad vásár zászlaja” Budán és több más, hasonló városban nem a vásár elejét és végét jelentette, hanem csak a vásár kezdeti szakaszának időtartamát jelölte. A vásár a zászló bevétele után is szabad volt, csak akkor már az általános vásári szabadság – azaz kiváltság – szabályai érvényesültek, a helyi kiváltságok egy része – elsősorban a helyiek elővásárlási joga – pedig akkor már nem volt érvényben.

A hetivásár helyszíne a piac, vagy újabb szóval a piactér, aminek évszázadokon keresztül rögzült helye volt a településeken.⁹⁰ Az esetek túlnyomó többségében ez a helység központja, a piac utca a Fő utca, a piac tér pedig a Fő tér.⁹¹ A piac a településkép meghatározó eleme, sokszor eleve ehhez szabták a várost.⁹² A piac központi funkciójából fakadóan nemcsak árusításra szolgált. Többnyire ott állt a plébániatemplom, vagy valamilyen más templom, így a körmeneteket is ott tartották, igaz, ilyenkor az árusítás szünetelt. Amikor a 14. század végétől kezdve a legjelentősebb magyar városok felépítették első városházáikat, azok is ott kaptak helyet. A piactéren a legkülönbébb nyilvános események történtek. Többek között a vásártereken hirdették ki az új vásárok létesítését

⁸⁸ Az említett párhuzamos helyek (T: Tavernikalrecht, U: újlaki jogkönyv): T I. 20. – U I. 20., T I. 22. – U I. 22., T 23. – U 23., T 25. – U 24., T 30. – U 29. A felvásárlás tízmérföldes tilalmát csak az újlaki jogkönyv 38. fejezete tartalmazta.

⁸⁹ „Sol man kain Fuerkauff gestatn.” – *Király J.*: Pozsony város joga i. m. 410.

⁹⁰ *Hans Planitz*: Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen. Graz–Köln 1954. 89. és 190.; *Isenmann, E.*: Die deutsche Stadt i. m. 61. skk.

⁹¹ Sátoraljajújhelyen a várost keresztülszelő észak–déli irányi út kiszélesedését évszázadokon keresztül piacnak, Derék utcának, nagy piacnak, Piac utcának, Fő térnek, Fő utcának nevezték, l. *Kováts Dániel*: Sátoraljajújhely arculata az utcanevek tükrében. Széphalom 14. (2004) 238., *Uő*: Sátoraljajújhely helynevei és történeti topográfiája. Sátoraljajújhely 2008. 147., 162., 247. – Ugyanezzel a névadással találkozunk egy másik hegyaljai városban, Tolcsván is, ahol egy 1762. évi megyei vizsgálat jelentésében ezt olvashatjuk „elmentünk a Derék avagy tolcsvay Nagy-uczában” – SUL, Zemplén vm. iratai, Szirmay–Kazinczy-féle történelmi iratok (IV–2001.b.) fasc. 189. N. 112. A „derék” szó régi, ’fő’ értelmű jelentése máig él a derekas kifejezésben. A Székelyföldön ugyanebben az értelemben használták például a „derékszék” szót.

⁹² *Szende Katalin*: Városi gazdálkodás a középkori Magyarországon. In: Középkori magyar gazdaságtörténet i. m. 438.

is.⁹³ A magyar jogban a 13. század végén egy 1486-ig, Szlavóniában pedig még tovább élő intézménye fejlődött ki az idézésnek, az úgynevezett háromvásári kiállítás (*trina forensis proclamatio*).⁹⁴ Ennek során az idézést és a vele együtt járó, úgynevezett megintést három egymást követő piacon, esetleg sokadalmon nyilvánosan végezték el.⁹⁵ Turóci János, a Mátyás-kori történetíró a délvidéki lázadók, az úgynevezett harminckét vitéz és Hunyadi László kivégzésének elbeszélésekor mondta el, hogy a budai kivégzések szokott helye a Szent György piac (*platea Sancti Georgii*) volt.⁹⁶ A kora újkorban Sátoraljaújhelyen a piactéren állt a kaloda, ahova hetivásári napon is bezárták az elítélteket.⁹⁷

A középkorban a települések túlnyomó többségén hetente egyszer tartottak hetivásárt, egy héten két vásári nap csak ritkán fordult elő, általában a nagyobb városokban. Az ország fővárosában, Budán a középkor végén szerdán és szombaton volt hetivásár, Óbudán csütörtökön, Pesten kedden.⁹⁸ Kolozsváron 1514-ig csütörtökön tartottak hetivásárt, a Dózsa-féle parasztháború esztendejében aztán két újabb napra: hétfőre és szombatra is kaptak engedélyt.⁹⁹ A második vásári nap tartása a városok többségében az újkorban kezdődött.¹⁰⁰

A középkorban tartott kettő vagy több hetivásári nap helye fontos adatokat szolgáltathat a városok területének kialakulására. Ha egy városban régóta két hetivásári nap volt, akkor gyakran nem ugyanazon helyen tartották, azaz a városnak két piactere volt. A két vagy még több piactér és a különböző napokon zajló vásárai az egyik legbiztosabb jelei annak, hogy egy helység több településből vagy településrészből állt össze.

A két budai hetivásári árusításnak két különböző piac adott teret. A szerdait a Szent György piacon, a szombatit a Várhegy túlsó felén, a Mária Magdolna-templom körül tartották. A két hetivásári nap és a két piactér a város alapí-

⁹³ „et haec volumus per fora et alia loca publica, ubi necesse fuerit, palam et manifeste facere proclamari” — *Kovachich, M. G.*: Formulae i. m. 161. — Amikor az osztrák–morva határon álló Retz városa éves vásártartási jogot kapott, ennek kihirdetését is kérte az osztrák udvarmester Sopron városától, l. Sopron város I/2. 38.

⁹⁴ *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 199.

⁹⁵ A Mátyás-kori formuláskönyvbe csak a hiteleshelyi jelentést vették fel, l. *Kovachich, M. G.*: Formulae i. m. 264., 270.

⁹⁶ *Johannes de Turocz*: Chronica Hungarorum I. Textus Ed. Eliabeth Galántai, Julius Kristó. Bp. 1985. 212., 279., fordítását l. *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Ford. Horváth János. Bp. 1978. (Bibliotheca Historica) 333., 436.

⁹⁷ 1620: „egy hetfeő nap, migh az vasar al” – SUL Sátoraljaújhely város lt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1. 95. 1794: „az város piaczn az oszlopp mellett egy óráig kötözve állván” – SUL Sátoraljaújhely város lt. Protocollum juridicum oppidi S.A. Ujhely [...] ab anno 1788. 87.

⁹⁸ *Kubinyi A.*: Budapest tört. i. m. 45. – A keddi pesti piaci napra l. *Kovachich, M. G.*: Formulae i. m. 264.

⁹⁹ *Rüsz Fogarasi Enikő*: Kolozsvár vásáros napjai. In: Orașe și orașeni – Városok és városiak. Szerk. Ionuț Costea et al. Cluj–Napoca 2006. 368–374.

¹⁰⁰ Sátoraljaújhelyen hétfőn volt hetivásári nap egészen 1771-ig, amikor a vármegye a keddi és a pénteki piacozást el nem rendelte. A hétfői vásári napra l. a város 1261. évi privilégiumát (Elenchus 53.), a legrégebb városkönyv 1617. évi töredékét („az vasar vambannis hetfeő nap, valami az biro kezehez megien”) és az 1620. évi bejegyzését: SUL Sátoraljaújhely város lt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1. (V.1) 95. Az új piacozási rendeletet l. SUL Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (IV. 2001.a.) 63. 760.

tására vezethető vissza. Budát IV. Béla úgy tette várossá, hogy egy újabb mongol támadástól tartva, a Duna jobb oldalán álló hegyre feltelepítette a bal oldalon lakó Pest túlnyomórészt német lakóit. A pestiek vitték magukkal a város nevét, a város kiváltságait, sőt a keddi vásári napot is. A város oklevelekben használt neve az egész középkor folyamán Pestújhegy vára (*castrum novi montis Pestiensis*) volt, a budaiak számon tartották azt is, hogy ők a régi pesti kiváltságlevél szerint élnek. A pesti németek a hegy déli részén telepedtek le, a Nagyboldogasszony plébániatemplom körül, itt állt piacterük is. Valamikor a 14. század második felében a keddi piaci napot áthelyezték szerdára, minden bizonnyal azért, hogy ne essen egy napra a pesti hetivásárral. Ezt uralkodói hozzájárulás nélkül nem tehették meg, ez az oklevél azonban Buda város levéltárával együtt elpusztult. A hegy északi oldalára magyarok költöztek, plébániatemplomuk a Mária Magdolna templom lett, ott tartották szombati hetivásárukat. A hetivásári nap és a 'hely' szó összetételével a középkorban nemcsak önálló településeket, hanem településrészeket is illettek. A névadásban kifejeződő történelmi emlékezet még a 16. században is fenntartotta a keddi piaci nap emlékét a Keddhely névben, ami a Szent György piac déli részén volt, ennek szinonimájára a piactér valamivel északabbra eső részét a szerdai piaci napról egyszerűen Szerdának nevezték. Az északi piacteret, sőt egész környékét még a török korban is Szombathelynek hívták. A város alapításában a németeké volt a meghatározó szerep. Ugyanúgy ahogy a magyarok plébániája csak a 15. században függetlenedett a németekétől, ahogy a magyarok csak a ebben a században kaptak a budai városvezetésben egyenlő jogokat a németekkel, piacuk is elmaradt a németekétől, hiszen nincs adatunk arra, hogy állandó üzletek álltak volna itt.¹⁰¹

Szegedet a középkor végén, 1498-ban sorolták véglegesen a szabad királyi városok közé.¹⁰² A kifelé egységesnek látszó város valójában három különböző települést takart, a szűkebb értelemben vett Szegedet, továbbá a későbbi Felszegedet és Alszegedet: ezek csak a középkor végén forrtak össze egységes várossá.¹⁰³ A három helység mindegyikének megvolt a maga piaca és a saját hetivásári napja. A 14. század elején két hetivásárt már biztosan tartottak: egyet a váraljai település piacán, egyet pedig a felsőbb piacon, azaz Felszegeden — amiről a 15. század végén azt mondták, hogy a Latrán utcában zajlik —, 15. századi adatokból következően az előbbit hétfőn, az utóbbit csütörtökön. 1459-ben aztán Alszeged is heti-vásártartási jogot kapott, ezt az obszervánsok Havi Boldogasszony temploma előtt szerdánként rendezték. Legkésőbb a 15. század

¹⁰¹ Györffy György: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története I. Szerk. Gerevich László. Bp. 1975. passim; Kubinyi A.: Budapest tört. i. m. passim; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp. 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) IV. 596. skk.; Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 274.

¹⁰² Elenchus 102.

¹⁰³ Reizner János: Szeged története I–IV. Szeged 1899–1900. 63. skk.; ÁMTF I. 901.; Petrovics István: Az egységesülés útján. In: Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1983. 352. skk.; Máthé Zsolt: Szeged a XVI. században (térkép). In: Blazovich László: Dél-alföldi városok a 14–16. században. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged 2000. 3. sz. kép; Blazovich László: Szeged rövid története. (Dél-alföldi évszázadok 21.) Szeged 2005. 33.

közepétől kezdve tehát Szegeden hetente három hetivásárt tartottak, három különböző piacon, amelyek mindegyike egy-egy egykor volt önálló település, illetve településrészlet helyén feküdt.¹⁰⁴

Egerben keddenként tartották a Piac utcában a vásárt, ami a püspökök jövedelmét gyarapította. 1367-ban a hét pénteki napjaira a káptalan is szerzett magának vásártartási engedélyt az Almagyari utcában rendezendő vásárra.¹⁰⁵ Ez utóbbi utca, annak ellenére, hogy az egri városfalon belül feküdt, önálló település volt, és nem a püspök, hanem az egri káptalan földesurasága alá tartozott.¹⁰⁶ Az almagyari vásár állandó viszály forrása lett.¹⁰⁷ A püspökök tisztviselői gyakran megakadályozták az ottani vásár megtartását, 1381-ben a vásározókat — a kereskedőket és a vevőket egyaránt —, áthajtották a Piac utcába.¹⁰⁸

Egy másik püspöki városban, Vác-on, a középkor végén két hetivásári napot tartottak: a hétfőt és a pénteket. A város eredeti magja az egykori püspöki székesegyház alatt volt, a tatárjárás után, amikor német vendégeket költöztettek ide, őket ettől északabbra telepítették le. Ekkor két külön város alakult ki, egymással elkülönülő városi tanáccsal: Vác-Magyarváros és Vác-Németváros, az előbbi plébániája Szent Margit, a másiké Szent Mihály titulusú volt. Nem tudjuk, de valószínűsíthetjük, hogy a két piaci nap két helyen zajlott; a magyaroké a székesegyház alatti téren, a németeké azon a téren, ami egészen a legújabb korig helyet adott a városi piacnak.¹⁰⁹

Sátoraljaújhely István ifjabb királytól kapott kiváltságlevelet. A legszűkebb értelemben vett város határain kívül, attól északra azonban állt egy pálos kolostor, ami a körülötte levő földeket is birtokolta. E területen kialakult egy kis település, ami a kora újkorban a Barátság nevet viselte, és a 18. század második felében már három utcából állt. Ennek a településnek nemcsak a földesura volt más, mint a városnak, hanem egészen a 19. századig külön igazgatás alatt is állt. A barátságosoknak külön piacterük volt, amit a 19. században „kispiac”-nak neveztek, igaz, ez nem a Barátság területén, hanem Sátoraljaújhelynek a Barátszerrel határos utcájában, az Újhíd utcában állt. A két teret nem lehet egy napon említeni. A városi piactér tekintélyes méretével szinte az egész

¹⁰⁴ Szeged: (14. század eleje): *[in superiori foro de Zege] – Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 94 028.; 1456: ad forum eiusdem civitatis ebdomadale ipsis feriis secundis celebrari solitum [...] ad ipsorum forum dicte civitatis Zegediensis – *Reizner J.*: Szeged története i. m. IV. 50.; Felszeged: (14. sz. eleje): in superiori foro de Zege – DL 94 028.; 1431: ad eandem civitatem nostram Zegedienesem ad locum scilicet Felsewzygeth vocatum, singulis feriis quintis in omni ebdomada – *Reizner J.*: Szeged története i. m. IV. 32.; 1499: ad vicum seu plateam eiusdem civitatis nostre Lathran appellatam [...] singulis feriis quintis – uo. 89.; Alszeged: 1459: singulis feriis quartis [...] ante claustrum beate Marie virginis in eadem civitate nostra fundatum – uo. 56.

¹⁰⁵ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban:DF) 209 903. és 209 992.

¹⁰⁶ *Kovács Béla*: Eger középkori utcái. Az Egri Múzeum Évkönyve 3. (1965) 83. skk.

¹⁰⁷ *Uő*: Középkori vámok és vásáros helyek Heves megyében. Archivum 1. (1973) 17.

¹⁰⁸ DF 209 994.

¹⁰⁹ *Kubinyi András*: A középkori Vác 1526-ig. In: Vác története I. Szentendre 1983. (Studia comitatensia 13.) 51. skk.; Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. Szerk. Torma István. Bp. 1993. (Magyarország régészeti topográfiája 9.) 379. skk.; ÁMTF IV. 309. skk.; *Tringli István*: A középkori Vác társadalma. In: „...Egyházat építtek itt!”. Vác 2001. (Váci téka I.) 56.

főutcát elfoglalta és patikák sorakoztak rajta, a másik csak néhány lépésnyi volt, ekkora helyen csak pár paraszttasszony rakodhatott ki a gyékényre.¹¹⁰

Egy településen két piac más módon is kialakulhatott. A Közép-Szolnok megyei Kusaly a középkor végére mezőváros lett, ebben bizonyára jelentős szerepe volt annak, hogy birtokosa Kusalyi Jakcs Nagy Lajos királytól szerdánként tartandó hetivására kapott engedély. 1354-ben a családtagok felosztották vagyonukat, ennek során helység belterületén levő telkeken is megosztották. A vásárt azonban ugyanúgy közös birtoklásban hagyták, mint a szántóföldeket, erdőket, berkeket, réteket, kaszálókat és a kusalyi egyház kegyúri jogát: ez az eljárás a birtokosztályok szokásos módszere volt. A közös vásárt ezután az egyik héten az addig szokásos helyen, a másik héten a pedig az osztályban részt vevő másik fél részén rendezték meg.¹¹¹ A kusalyi két piac tehát másodlagos jelenség volt, nem egy két részből egységesült falu egykori részein jött létre, hanem utólag, a családon belüli birtokosztály következményeként. E felosztáshoz nem kellett királyi jóváhagyást kérni: az osztályos atyafiak közös akarattal egyeztek meg, így kifelé nem befolyásolták a kereskedelmet. Ugyanúgy, mint eddig, hetente egyszer, a megszabott napon tartották a vásárt, ami így senkinek nem lehetett kárára.

A vásári rendtartások azt is megszabták, hogy a piactér mely részén milyen árusok árulhatnak, a hetivásárt tehát nemcsak időben osztották több helyen két részre, hanem több kisebb térre is tagolták. A budai jogkönyv által felsorolt kofa-típusok helyei állandósultak, ezeket a helyeket a budai magyar polgárok „szer”-nek nevezték, így jött létre a Szent György piacon a Tikszer, Szombathelyen pedig a Tejszer vagy Tej utca piaci rész. A halászok által elfoglalt Szent György piaci területet *Fischmarkt*nak vagy „Elevenhalszer”-nek hívták.¹¹² Sopron legnagyobb piacán egy külön rész volt a kofáknak fenntartva, amit *Fragnermarkt*nak (‘kofapiac’) hívták.¹¹³ Az ilyen piac-részek egy tér vagy egy utca részeit, vagy a piacba torkolló utcákat jelentették, nem szabad össze-cserélni őket az egy-egy speciális termék árusítására szakosodott egész terekkel, mint például a budai Vár alatti Búza utcával, vagy a pesti búzapiaccal.¹¹⁴

Nagyobb városok szükségleteit már az Árpád-korban sem tudta kielégíteni a heti egy vásári nap, még ha valójában egy napnál hosszabb ideig is tartottak. Ezen kívül egyes piacokon a hét minden napján folyt az adásvétel, ezt hívták a források „mindennapi vásár”-nak (*forum quotidianum*), helyesebb azonban, ha a „vásár” szó használatát ebben az esetben kerüljük. Mindennapi áru-

¹¹⁰ Barátság három utcájára l. SUL Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei 1747. febr. 10. 38. 119.; a kispiacra l. SUL Sátoraljaújhely város lt. Vegyes iratok (V.1) S. A Újhely városszában a tekintetes küldöttség jelentése szerint kikövezendő nevezetesebb úttzákknak rajza Steiner Ádám v. mérnök által. [1844.]; *Högye István*: Hegyaljai vásárok, piacok 1711–1849. Borsodi Levéltári Évkönyv 4. (1981) 83–99.; Sátoraljaújhely lexikona. Szerk. Fehér József. Sátoraljaújhely 2001. passim.

¹¹¹ Hoc tamen expresso, quod dictum forum in una septimana in communi platea, in alia vero in portione possessionaria sepe diti magistri Jakch emptitia pepetuo viceversa dent celebrari – DL 105 446.

¹¹² *Végh A.*: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 181. skk., 283.

¹¹³ *Holl, I.*: Marktplätze i. m. 13.; Sopron. Magyar várostörténeti atlasz 1. Összeállította Jankó Ferenc, Kücsán József, Szende Katalin. Sopron 2010. (a továbbiakban: Sopron-atlasz) 72.

¹¹⁴ *Végh A.*: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 108.

sításra már az Árpád-korban sor került, de csak a jelentősebb városokban. E mindennapi kereskedés ugyanazon a téren zajlott, mint a hetivásár. A már említett, régebbi egri piacon a 14. század elején nemcsak keddenként tartottak vásárt, hanem ezen kívül a hét más napjain is árultak. A hetivásár vámja a püspököt illette meg, a mindennapi kereskedése pedig a káptalant.¹¹⁵ A későbbi középkorban a városok jelentős részénél számolhatunk mindennapi árusítással. A tárnoki jog a hetivásári árusításról már nem is beszélt, csak a mindennapiról, így feltételezhetjük, hogy a tárnoki városokban a mindennapi árusítás a középkor végére általános lett.¹¹⁶ Ilyenkor nem rakodtak ki külső piacozók, csak a helyi kofák. A Szent György piaci kofák aligha éltek volna meg, ha csak kedden, majd szerdán, akkor is, mint láttuk, csak déli órák után rakták volna ki árujukat. E kofák más napokon már kora reggel felvonultak, és vasárnap kivételével valószínűleg a hét minden napján árultak. A halászok is minden nap kínálták Elevenhalszeren a Dunából kifogott halaikat, hiszen az ő portékájukat nem lehetett napokra eltenni, nagybőjt idején és péntekenként pedig az egész város kereste a friss a halat.¹¹⁷ A mindennapi árusítás azonban korántsem foglalt el akkora helyet, mint a vásári napoké. Ráadásul a középkor későbbi századaiban a mindennapi árusítás jelentős része nem a szabad ég alatt zajlott, hanem a piacon, vagy annak környékén, az állandó üzletekben. Az állandó üzleteket ugyanis a mindennapi árusítás hozta létre.

A tanulmány elején ugyan a vásározás és a mindennapi üzletek egymással szembeállítva jelentek meg, ezek azonban a középkorban, de még a kora újkorban sem váltak el egymástól. Az állandó üzletek a piactérhez kötődtek. Budán eredetileg egy hatalmas háromszögletű piac állt a város túlnyomórészt németek által lakott részén. Ez a tér a középkor végére fokozatosan épült be. Középet a kalmárházak foglalták el, de erre az egykori térre néztek a posztómetők és a patikusok házai is.¹¹⁸ A soproni piactéren kalmárbódék és másfajta, árosbódénak nevezett üzletek álltak. A tér egy szegletében jelölték ki a kofák helyét.¹¹⁹ A már említett példák szerint az Anjou-korban az óbudai piacon, és a valószínűleg szintén piacként szolgáló visegrádi főutcában, a kora újkorban pedig a nagyobb hegyaljai mezővárosok piacterén patikák álltak.

A mézárszékek és a pékek üzletei is a piacokra néztek, ezek a többi állandó üzlethez hasonlóan az állandó árusítás részei voltak. A budai Szent György piacon sorakoztak a mézárszékek és a finompékek üzletei, a „zsemlyeszék”-ek. Sopronban a Sópiacon állt a mézárszékek többsége, de akadt belőlük néhány a nagyobb piacon is.¹²⁰ A 14. század közepén a batori (ma: Nyírbátor) piacon 18 mézárszéket vettek számba.¹²¹ 1407 körül régebbi helyükről a székesfe-

¹¹⁵ Weisz B.: Vásártartás i. m. 882.; DF 209 903.

¹¹⁶ Tavernikalrecht I. 9., újlaki jogkönyv I. 9.

¹¹⁷ Hamburgban a 14. századtól kezdve ismertek azok a rendelkezések, amelyek vásár- és ünnepnapokon, a piac bezárása után is megengedték a hal árusítását az áru romlandósága miatt, l. *Lehe, E. von: Die Märkte Hamburgs* i. m. 39.

¹¹⁸ Végh A.: Buda város középkori helyrajza i. m. I.76. skk.; *Benda J.: A piactól az árucsernőig* i. m.

¹¹⁹ *Holl, I.: Marktplätze* i. m. 13; *Sopron-atlasz* 20. (a vonatkozó rész Szende Katalin munkája).

¹²⁰ *Benda J.: A piactól az árucsernőig* i. m.; *Sopron-atlasz* 72.

¹²¹ DL 4407.

hévári mészárosokat is a piacra költöztették.¹²² Mint korábban említettük, az újkori Sátoraljaújhelyen nemcsak a „patikácskák” épületei, hanem a mészárszékek és a pékségek is a piacon álltak. A különböző típusú állandó üzletek és állandó kereskedők valamint a piac szoros egymás mellett élését mutatja Franz Jaschke 19. század elején készült festménye, ami a kolozsvári piacteret ábrázolja. A kolozsvári piacon ekkor ugyanúgy érvényesült a kereskedő-típusokat egymástól szigorúan elválasztó piaci rend, valamint az egyes típusokon belüli egységes építészeti megoldás, ahogy azt a késő középkori forrásokban olvashatjuk.¹²³

A sokadalom

Az éves vásárok később alakultak ki, mint a hetivásárok, mégpedig valószínűleg a hetivásárokból és szerves fejlődés útján. Az első sokadalmakat a 13. századból ismerjük, IV. Bélának Zágráb számára adott vásárkiváltsága az első ránk maradt éves vásáradomány. Ez a vásártípus kezdetben a külkereskedelem érdekeit szolgálta. Az Anjou-kor első felében még jórészt csak a nagyobb városok kaptak ilyen jogot.¹²⁴ A Zsigmond-korban az éves vásár tartásának engedélyezése már gyakori királyi kegynek számított, néha egészen jelentéktelen településen is engedélyezett az uralkodó sokadalmat.¹²⁵ A vásárok száma folyamatosan növekedett, egyre több helység kapott több vásár tartására engedélyt. Gyakran fordult elő az is, hogy egy település egyszerre kapott éves és hetivásár tartására jogot.¹²⁶ Míg a két hetivásári nap a középkorban ritka jelenség volt a több éves vásár a középkor végére egészen egyszerű településeken is normálisnak számított. A gyergyószentmiklósi módszer, hogy egyszerre két éves vásárt engedélyeztek egy településnek, a Zsigmond-korban már viszonylag elterjedt volt, elvéve fordult elő azonban csak az, hogy egyszerre három vásárra adtak engedélyt, mint például 1417-ban Csetneken.¹²⁷

Az éves vásárok rendezését egy-egy meghatározott ünnephez kötötték, ezek lehettek állandó ünnepek, úgy, mint Gyergyószentmiklóson Bálint-és Luca-napja, de a változó húsvéti ünnepekhez is rendeltek vásári napokat, például pünkösdhöz vagy úrnapiához. Németül az éves vásárt *kirchweih*nek is hívják, ami szó szerint ’templomszentelés’-t jelent, pontosabban a templomszentelés emléknapját, a templom védőszentjének napját.¹²⁸ A Magyarországhoz közel eső területeken inkább a *kirchtag* kifejezés járta.¹²⁹ Az éves vásárok néha Ma-

¹²² ZsO II. 5310. sz.

¹²³ Franz Jaschke [A kolozsvári piac.] akvarell, 1807–1810 körül Bruckenthal Múzeum, Nagyszében. A kép színes reprodukcióját közli: Orașe și orașeni – Városok és városlakók i. m. címlapja. A kép adatait Rűsz-Fogarasi Enikőnek köszönhetem.

¹²⁴ Fügedi E.: Városprivilegiumok i. m. 246.

¹²⁵ Így például a Pest megyei Szentlászló pusztá is kapott éves vásár tartására jogot, l. *Tringli I.*: Pest megye i. m. 131.

¹²⁶ A Mátyás kori formuláskönyv is egy ilyen kettős adománylevél formuláját tartalmazza, l. Kovachich, M. G.: *Formulae* i. m. 160.

¹²⁷ ZsO VI. 735. sz.

¹²⁸ A román nyelvbe a „Jahrmart” jutott el, és él ma is „iarmaroc” formában.

¹²⁹ A 15. századi karintiai történetíró is ebben az értelemben használta, amikor hol az oszmán, hol a magyar csapatok belső-ausztriai portyáit írta le: „auff einem kirchtag auff Sannd Mare-

gyarországon is egybeestek a templom védőszentjének ünnepével, ez azonban egyáltalán nem volt gyakori jelenség, a vásári időpontok eldöntésekor sokkal inkább a gazdasági megfontolások döntöttek. Kubinyi András a sokadalmi napokat vizsgálva megállapította, hogy az ország egyes tájain más-más időszakokat részesítettek előnyben az éves vásárok idejének kiválasztásakor. A középkori Erdélyre nézve még nem végeztek ilyen vizsgálatot, a vásárok számának gyarapodásával bizonyára időbeli eloszlásuk is megváltozott. A Gyergyói-medencében, ahol a telek különösen hidegek, azokban a téli hónapokban rendeztek vásárt a kora újkorban, amelyekben az Alföldön a középkorban a legkevesebb vásárt tartották.¹³⁰

Az éves vásárokat a nagyobb településeken nem egy napig tartották, egyébként is a vásár napja csak könnyen megjegyezhető viszonyítási pont volt.¹³¹ A középkori éves vásárok valódi időtartamáról csak nagyon elszórt adataink vannak. A Pest megyei Szecsőn (ma: Tápiószecső) Szent György napján (ápr.24.) volt éves vásár. Nem tudjuk, hogy valóban aznap elkezdődött-e, vagy csak másnap, mindenesetre a szomszédos Almásról április 25-én mentek át a sokadalomra.¹³² Pozsony egyik éves vásárát nagyböjtkor, Laetare vasárnapján, a másikat Lőrinc-napkor (aug.10.) rendezték.¹³³ 1478-ban augusztus 6-án ellepték a pozsonyi révet a vásározók, akik nyolc napon át, augusztus 13-ig érkeztek a városba, aznap aztán visszafelé indult az emberáradat. Hogy melyik nap kondították meg a vásár kezdetét jelző harangot, nem tudjuk, ezekből az adatokból akár az is következhetne, hogy egy hétig adták-vették az árut. Ezt a támasztja alá, hogy ugyanebben az esztendőben a másik sokadalom egész hetéről (*die ganntz woch in den jarmarckht*) beszéltek. 1484-ben azonban csak Szent Lőrinc-nap másnapján fizettek a vásár ki- vagy beharangozásáért.¹³⁴ Egészen biztos adataink csak az újkorból származnak. Sátoraljaújhely éves vásárai Zemplén megye legnagyobb sokadalmi közé tartoztak, ezek azonban csupán kettő, illetve háromnaposak voltak. 1720-ban március 24-re esett virágvasárnap, a virágvasárnapon vásárt az előtte levő két napon, március 22-én és 23-án tartották. A vásár birtokosa, a pataki uradalom, ezekre a napokra rendelt ki a vásári rendre vigyázó hajdúkat, kerülőket és mesterembereket. A 18. sz. közepén általánosságban is megfogalmazták, hogy a marhavásár kezdete három, az egyéb áruké pedig két nappal előzi meg a vásárt. Az éves vásárokon csak földesúri

inperg”, „do was kirchtag”, „auf dem kirchtag zu Sannd Oswald” – *Jakob Unrest: Österreichische Chronik*. Hrsg. von Karl Grossmann. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum. Nova series XI.) Weimar 1957. 47., 142., 173.

¹³⁰ *Kubinyi A.*: Városfejlődés i. m. 26.; *Kubinyi A.*: Vásárok i. m. 54.

¹³¹ A zempléni Sátoraljaújhelynek biztosan középkori eredetű volt mind a négy sokadalma, ezeket azonban csak a 16. századi urbáriumokban említették először. A virágvasárnapon, sarlós Boldogasszony (júl. 2.), Szent Egyed (szept. 1) és Szent Imre napi (nov. 5.) vásárok közül csak a Sarlós Boldogasszony napi volt hivatalosan is júl. 2-i vásár. A másik három sokadalom hivatalosan az ünnep vigilájára, azaz egy nappal korábban esett, l. 1760: MOL U et C 214–14.

¹³² *Tringli* Pest megye i. m. 131.

¹³³ Vysady miest a miesteciek na Slovensku (1238–1350). Ed. Lubomír Juck. Bratislava 1984. 138.; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Studio et opera Georgii Fejér. Budaë 1829–1844. (a továbbiakban: CD) X/8. 172.

¹³⁴ Pozsony város lt. Kammerrechnungen Nr. 41. p. 323.; Nr. 45. 155. Az adatokat Majorossy Judittól kaptam, amit ez úton is köszönök neki.

bort lehetett mérni, ez a rendelkezés is két nappal a vásár napja előtt lépett életbe.¹³⁵ A kisebb középkori éves vásárok valószínűleg csupán egynaposak voltak, de a legnagyobbak sem tarthattak néhány napnál tovább.

Némely település igazi vásárhatalom volt. A Bihar megyei Váradon tizenegy, a Zaránd megyei Simándon hét, Debrecenben pedig hat vásárt tartottak. Valószínűleg Váradon volt a legtöbb vásár a középkori Magyarországon, az egyes alkalmak között azonban nagy különbségek voltak.¹³⁶ Egészen szokatlan adományban részesült Varasd városa 1406-ban, ami ekkor nyerte el Zsigmond királytól mindama kiváltságokat, melyeket más szlavóniai szabad királyi városok is élveztek. Ugyanekkor évi egy alkalommal rendezendő sokadalom tartására is engedélyt kapott. A napot a varasdiak maguk választhatták ki, ami mellett azonban az első alkalommal döntöttek, azon később nem változtathattak.¹³⁷

Az éves vásárok áru eltértek a piacokétól. Ez utóbbiakon napi cikkeket lehetett beszerezni, az előbbieken lovat, marhát, gabonát zsákszámra, valamint olyan kész fogyasztási cikkeket is lehetett adni-venni, amit más napokon csak a nagyobb városok lakói vásárolhattak meg. Az éves vásárok helyének szűk lett volna a hetivásár tere, ezért sok helyen az éves vásárok számára külön vásártereket jelöltek ki. A mai magyar nyelv ezeket az éves vásártereket nevezi vásártérnek. A magyar várostörténeti munkák keveset foglalkoztak az éves és a hetivásárok tereinek elválasztásával, ez részben azzal magyarázható, hogy az éves vásárok tereiről jóval kevesebbet tudunk, mint a települések központjában álló piacterekről, ráadásul ezek az adatok is sokszor a középkor végéről, a korai újkorból származnak.

A Magyar Királyság határain túl az számított természetesnek, hogy az éves vásárokat a városban rendezték. Hamburg éves vásárait a belvárosban, ugyanazokon a piacokon tartották, ahol a hetivásárokat tartották; a vásárok megszüntetéséig, a 19. századig végéig, nem is választották el őket egymástól, ugyanígy a felső-ausztriai Linz két éves vásárának is az a piactér adott otthont, ahol a hetivásárok is voltak. A boroszlói borjúvásárokat is a városháza előtti piactéren tartották.¹³⁸

Néhány helyen Magyarországon is ugyanazt a teret vagy utcát jelölték ki az éves vásároknak, ahol a hetieket is tartották. A soproniak úgy kérték maguknak Erzsébet-napra vásáradományt Lajos királytól, hogy azt városuk közepén (*in medio dicte civitatis*) tarthassák meg, ez alatt pedig valószínűleg a város nagyobbik piacát értették. A fallal és árokkal körülvett legbelső részt azonban újabb piacok vették körül: a marhapiac, a fapiac, a halpiac, a gabonapiac, amelyeknek egy része valószínűleg az éves vásárok tartására szolgált. E tereket a középkorban a belvároshoz számították.¹³⁹ E piacok nem piacrészek voltak, ha-

¹³⁵ MOL E 197 Archivum Patakiense Rákócziانو-Trautsonianum 8. t. 37.; Sátoralja-Újhely 1759. évi urbáriomából. Közli: Dongó Gyárfás Géza. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez 1908. 314.; MOL U et C 40–39.

¹³⁶ Kubinyi A.: Városfejlődés i. m. 27.

¹³⁷ DF 287 901.; ZsO II. 5058. sz.

¹³⁸ Lehe, E. von: Die Märkte Hamburgs i. m. 8., 93.; Rausch, W.: Handel an der Donau i. m. 108.; Simplicissimus i. m. 35.

¹³⁹ Sopron város I/1. 159.; Holl, I.: Marktplätze i. m. 2/a és 2/b. ábrák; Sopron-atlasz 72.

nem önálló terek, amelyek nevükben egy-egy jellegzetes vásári termékre utalnak. Középkori forrásaink nem elégségesek sem arra, hogy eldöntsük azt, hogy folyt-e ezeken a tereken hetivásári árusítás is, sem pedig arra, hogy e terek valóban árutípusonként eltérő vásározást jelöltek-e, ahol minden éves vásáron egy-egy speciális termékfajtát raktak ki, vagy pedig különböző éves vásárok tereit, melyek nevüket egy-egy évszakra jellemző árucikkekről kapták. 1449-ben a Zemplén megyei Nagymihályon a Gyümölcsoltó Boldogasszony-napi (márc. 25.) vásárok helye ugyanaz a Jobbutca volt, ahol a keddi hetivásárookra érkezők is adták vették áruikat.¹⁴⁰ 1453-ban Várdai István kért birtoka, Kisvárdai mezőváros számára éves és hetivásár-adományt: az ekkor adományozott Tamás-napi (dec. 21.) éves és a pénteki hetivásárokat a Szent László, más néven Kápolna utcában tartották. Minden bizonnyal régóta ez volt a szerdai hetivásárok helye is.¹⁴¹ 1407-től 1467-ig a hetivásárnak is helyet adó piacra mentek azok, akik a debreceni Antal-napi (jan. 17.) vásáron akartak vásározni, innen (*de medio eiusdem oppidi nostri*) tette át aztán ennek az éves vásárnak a helyét a város földesura, Szilágyi Erzsébet a Csapó utcába.¹⁴² 1499-ben a szegedi Latrán téren voltak a Luca-napi (dec. 13.) vásárok, ugyanott ahol azokat a csütörtöki hetivásárokat is rendezték, amelyek szombatig tartottak. Ez talán ugyanaz a tér volt, ahol évszázadok óta helyet adott a felszegedi hetivásároknak.¹⁴³

Az éves és a hetivásárok terei azonban többnyire elváltak egymástól. Pozsony éves vásárait a falakon kívül rendezték.¹⁴⁴ 1512-ban azt tartották a pesti marhavásárokról, hogy emberemlékezet óta a Hatvani kapunál tartották őket, azaz a plébánia körül fekvő piactól el volt választva az éves vásár tere. A pesti polgárok nem elégedtek meg ezzel, és még távolabb tették a vásárteret, a városfalon túli beépítetlen területre, amit már a Rákos-mezőhöz számítottak.¹⁴⁵ A kora újkori Sátoraljaújhelyen a beépített város határán, az utolsó nyugati utca

¹⁴⁰ A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I–II. Szerk. Nagy Gyula. Bp. 1889. (a továbbiakban: Sztáray) II. 41.

¹⁴¹ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Pest–Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) IX. 346. (az adatra Weisz Boglárka hívta fel a figyelmet, amit ez úton is köszönök). A kisvárdai szerdai hetivásárra l. Zichy I. 521., IV. 515.; *Virágh Ferenc*: Adatok Kisvárdai történetéhez. Nyíregyháza 1981. 71.

¹⁴² ZsO II. 5224. sz.; A Balassa család levéltára 1193–1526. Szerk. Fekete Nagy Antal, Borsa Iván. Bp. 1990. 390. sz.

¹⁴³ *Reizner J.*: Szeged története i. m. IV. 89.

¹⁴⁴ *Ortvay T.*: Pozsony város utcái i. m. 592.

¹⁴⁵ „forum precorum ab olim, cuius initium memoria hominis non comprehendit, in civitate Pesthiensi prope scilicet portam Hathwan kapw celebrari solitum fuerit et consuetum, theloniumque seu tributum exinde provenire debendum prefatis dominalibus sanctimonialibus solvere debuerunt, tamen nunc circumspecti iudex et iurati cives dicti civitatis Pesthiensis, nescitur quo ducti spiritu, aut quo freti consilio, dictum forum pecorum non ibi, scilicet loco consueto, sed ad alium locum, videlicet ad campum Rakos, utputa eedem domine sanctimonialis nihil penitus thelonii aut aliquid emolumentum habere possunt, transtulerunt ac fieri et celebrari facere curaverunt” – DL 106 083/145. p.; *Csorba Csaba*: Pest városfalának vázlatos története. Budapest Régiségei 34/1. (1976) 356.; *Írásné Melis Katalin*: A pesti későközépkori városfal kutatása. *Archaeológiai Értesítő* 114–115. (1987–1988) 220.

után, a Kertaljai utcán túl, ott ahol már elkezdődnek a dombok, a Hecksén volt a vásártér. Mind a négy éves vásárt itt rendezték.¹⁴⁶

Mint ahogy több piaca is lehetett egy helységnek, ugyanúgy több éves vásártérrel is találkozhatunk egy településen belül. A több állandó éves vásártér — a „piac” szó nem minden esetben alkalmas jelölésükre — általában különböző éves vásárokhöz kötődött. E terek éppúgy állandósultak, akárcsak a hetivásárok helyei. Buda éves vásárai közül a pünkösdit a külvárosban, Budafelhévízen, a Péter-Pál-napit (jún. 29.) a Várhegy alatt, a Szentpétermártír városrészben levő Kisvásáron, az ottani Szent Péter templom mellett tartották.¹⁴⁷ A 15. század közepi Nagymihályon csak az egyik éves vásárt tartották a hetivásárterén, az Imre- napit (nov. 5.) ellenben egy másik utcába helyezték.¹⁴⁸ A középkor végi Debrecenben az éves vásárok egy részének a piaccal szomszédos utcák adtak helyet. A Mester utcában a Remete Szent Pál- (jan. 10.), a Csapó-utcában 1467 után a Szent Antal-napi (jan. 17.) vásárokat rendezték.¹⁴⁹

Minden egyes éves vásárnak azonban általában nem volt külön, állandó helye, erre nem is lett volna lehetőség, hiszen a középkor végére az éves vásárok száma egyes városokban olyannyira megnőtt, hogy nem tudtak volna külön utcát vagy teret kijelölni számukra, és erre nem is volt szükség. Az egy bizonyos éves vásárhoz kötődő terek korántsem alkalmazkodtak annyira az összetett városok egykori részeihez, mint a hetivásárok piacterei. Az eddig felsorolt példák közül Budafelhévíz, a Debrecenben levő Mester utca — és nagyon halványan — a szegedi Latrán vásártere őrizte meg annak nyomát, hogy ezek valamikor önálló településeken feküdtek. Az éves vásárok tereire vonatkozó adataink túl szűkszavúak ahhoz, hogy általános megállapítást tehesünk kialakulásukról. Nem állítható biztosan, hogy a legkorábbi éves vásárterek egybeestek volna a hetivásárok piacaival, és csak később tették volna őket a piactól távolabb, idővel a város szélére, az pedig általánosságban biztosan nem igaz, hogy az éves vásárok számára azonnal külön tereket jelöltek volna ki. Kétségtelen azonban, hogy a középkor végére az éves vásárok terei sok helyütt mind messzebb kerültek a település központjától. Feltűnt ez a már említett magyar Simplicissimusnak is, aki a 17. század második felének Felső-Magyarországról azt írta, hogy az éves vásárokat Kassától Tokajig vagy az elővárosokban, vagy pedig a nyílt mezőn tartják. Ő ezt — miként a kortársak minden magyar sajátosságot — a török háborúkkal magyarázta. Szerinte ugyanis az árulástól való félelmükben tartották a kassaiak vásáraikat a falakon túl.¹⁵⁰ Az éves vásárok áthelyezése azonban már az oszmán hódítás előtt megkezdődött, ennek oka pedig az volt, hogy az éves vásárookra mind nagyobb számban hajtották a legfontosabb magyar külkereskedelmi árucikket, a szarvasmarhát.¹⁵¹

¹⁴⁶ Kováts Dániel: Heckske. In: Sátoraljaújhely lexikona. Szerk. Fehér József. Sátoraljaújhely 2001. 163.; *Uő*: Sátoraljaújhely helynevei i. m. 174.

¹⁴⁷ Ofner Stadtrecht i. m. 427.§.; *Kubinyi A.*: Budapest tört. i. m. 45.; *Végh A.*: Buda város középkori helyrajza i. m. I. 113.; *Petrik I.*: A Nyulak szigeti apácamonostor vámkonfliktusai i. m. 231.

¹⁴⁸ Sztáray II. 13.

¹⁴⁹ *Sápi Lajos*: Debrecen település- és építéstörténete. Debrecen 1972. 16.; *Szendrey István*: Debrecen, a mezőváros. In: Debrecen története 1693-ig I. Debrecen 1984. 161., 223.

¹⁵⁰ Simplicissimus i. m. 137.

¹⁵¹ *Kubinyi András*: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. In: *Uő*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről I–II. Bp. 2009. I. 394.

Az éves vásároknak ugyanúgy volt rendjük, mint a piacoknak. Éves vásári rendtartásunk azonban nagyon kevés van, azok is jórészt újkoriak. Könnyű azonban belátni, hogy a sokadalom éppúgy nem működhett rendtartás nélkül, mint ahogy a piac sem. Meg kellett szabni, hogy mely árufajtákat hol árulják, kik mérhetnek ki bort, milyen vásárvámot szedjenek akkor, ha a sokadalom a hetivásári nappal is egybe esik. A sokadalmi rendtartásokat valószínűleg a legtöbb helyen nem foglalták írásba, a szokás azonban elegendő volt a szabályozásra. Több helyen az éves vásárok kezdetét beharangozással, végét kiharangozással jelölték. Budán ilyenkor azt a harangot húzták meg, amivel a vihar közeledtére figyelmeztettek, vagy inkább aminek megkondításával a jégesőt hozó felhőket akarták elűzni (*sturm gloecke*).¹⁵² A vásár be- és kiharangozásra a középkor végi Pozsonyból is ismerünk adatokat, máshol kikiáltással adták az egybegyűltek tudomására, hogy kezdetét veheti a vásári adásvétel.¹⁵³ Eperjesen az iskolások kötelessége volt a vásár beharangozása.¹⁵⁴ Ha valaki előbb kirakodott annál, mint ahogy arra engedélyt adtak, azt megbüntették.¹⁵⁵

A vásár szabadsága és a vásári nyilvánosság

A gyergyószentmiklósi vásárok adománnyal jöttek létre. Ugyanígy nyert vásártartási jogot a középkori Magyarország településeinek túlnyomó többsége. A legrégebb vásárok azonban minden valószínűség szerint spontán módon, a szokás által szentesítve alakultak ki, idővel azonban ezeket is adományozottnak tekintették, ha másként nem, hát úgy, hogy onnantól számították a vásár meglétét, amikor először írásba foglalva is megerősítették. Ez volt a középkori magyarországi kiváltságok szokásos rendje. Ez a szemlélet azon a fikción alapult, hogy amit a saját korában kiváltsággal nyertek el, azt egykoron is csak így szerezhették meg. Így vezettek vissza régi, királyi intézkedésekre ősi vámjogoktól a nemesi birtok eredetig birtokadományokat és kiváltságokat egyaránt.¹⁵⁶

Sok vásárról egyáltalán nem lehet megállapítani, hogy eredete a régi szokásban, vagy adományban gyökeredzik-e. Ez még akkor sem egészen bizonyos, ha fennmaradt egy olyan adománylevél, ami szövege szerint teljesen új vásár tartására ad engedélyt. Az ispáni várakon, püspöki székhelyeken és más, az Árpád-korban jelentős településeken kívül még sok más helység vására is jóval távolabbi múltra tekint vissza annál, mint ahogy azt egy-egy véletlenszerűen ránk maradt oklevél dátuma bizonyítja. A Birodalom éves vásáraitól született olyan feltételezés is, mely szerint a vásáradományokat nem tekinthetjük egybeknek, mint a szokás szerint megtartott vásárok utólagos fejedelmi jóváhagyásának és kiváltsággal való felruházásának.¹⁵⁷

¹⁵² Ofner Stadtrecht i. m. 306.§.

¹⁵³ *Ortvay T.*: Pozsony város utcái i. m. 596.; EMSZT „sokadalom megkiáltása” szócikk.

¹⁵⁴ *Kubinyi A.*: Belkereskedelem i. m. 236.

¹⁵⁵ A podmanini Podmaniczky család oklevéltára I–V. Közzétette Lukinich Imre. Bp. 1937–1943. (a továbbiakban: Podmaniczky) I. 340.

¹⁵⁶ *Tringli István*: A szent királyok szabadsága. Századok 137. (2003) 834.

¹⁵⁷ *Alfred Hoffmann*: Die oberösterreichischen Städte und Märkte. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins 84. (1932) 111. – A feltevésre alapozva Wilhelm Rausch Linz mindkét

Magyarországon is jócskán találunk példát arra, hogy a vásáradomány valójában nem volt más, mint a régóta meglevő — ősidők óta tartott, vagy régebben adományozott — vásártartási jog megerősítése, annak ellenére, hogy az adománylevélben a legcsekélyebb utalást sem tették arra, hogy az illető településen már évtizedek vagy akár évszázadok óta rendeztek vásárt. Hogy az ilyen adomány gyakori lehetett, az is bizonyítja, hogy csak a vásárterek kapcsán már említett vásárok közt is találunk olyan adományt, ami megerősítés volt. A szabolcsi Kisvárda szerdai hetivásáráról 1337-ben egy megyei vizsgálat állapította meg, hogy emberemlékezet óta tartják, Mária királynő 1393-ban mégis úgy adott ki oklevelet ugyanerre a napra szóló hetivásár adományozásáról, hogy egyetlen szóval sem utalt arra, hogy a vásár már régóta fennállt.¹⁵⁸ A felszegedi hetivásár a 14. század elején már biztosan állt, azonban a szegediek 1431-ben Zsigmond, majd 1499-ben II. Ulászló királytól úgy kértek adományt a csütörtöki vásár magtartására, hogy meg sem említették azt, hogy valójában évszázados jogaikat erősítették meg.¹⁵⁹ Az egri káptalan Almagyar utcai hetivásárával némileg más a helyzet. Ennek múltja nem vészett a régmúlt idők homályába, hanem Lajos király hozta létre 1362-ben. Az egri káptalan magánlevéltára — a kevés épségben fennmaradt levéltárak egyike — ugyanis megőrzött minden jogbiztosító és fontos peres iratot. A vásáradomány előtt még a legcsekélyebb utalást sem találjuk az almagyari vásárookra, utána azonban egymást követik a peres levelek, melyek a püspöki tisztartók és a káptalan vásárt érintő, már említett vizsáljáról tudósítanak. 1406-ban Zsigmond király kancelláriájában is kiállítottak egy oklevelet, ami ugyanarra a helyre és napra szólt, mint Lajos király adománya, azonban ebben sem említették meg azt, hogy a vásár már majd fél évszázada működik.¹⁶⁰ Igló városa ugyanarra az éves vásárra 1408-ban és 1412-ben is kért kiváltságlevelet, a későbbi kelt vásáradomány ezúttal sem szólt arról, hogy az iglóiak négy évvel korábban már kaptak engedélyt arra, hogy Nagyboldogasszony napján vásárt tartsanak.¹⁶¹

A jelenség oka a kiváltságokról, más szóval szabadságokról szóló általános felfogásban keresendő. A 13. második felétől kezdve már aligha jött létre spontán módon vásár, ahhoz királyi adományt kellett kérni. A már álló, ősi vásárok jelentős része királyi vagy olyan egyházi birtokon működött, amelyek alapításukat a „szent királyok”-nak köszönheték. A vásári szabadság különleges jogviszonyt teremtett: a települést egy vagy több napra kiemelte a jog általános rendje alól, és királyi védelemben részesítette. Az éppen uralkodó király ezt csak a maga nevében tehette meg, ezért hoztak létre a kancelláriában olyan formulát, ami úgy szólt, mintha a minden vásáradomány új vásárt teremtett volna, így aki a már fennálló vásárra megerősítését kérte, olyan oklevelet kapott,

éves vásárát, melyeket a 14. század végén adományoztak, rendkívül fantáziadús érveléssel a 13. századig vezette vissza, anélkül, hogy akár egy közvetett adatot is talált volna a forrásokban az adománylevél előtti tartásukra, l. *Rausch, W.*: *Handel an der Donau* i. m. 59.

¹⁵⁸ Zichy I. 521.; uo. IV. 515. – A várdai vásárokról — adataink feltehetőleg az említett hetivásárra vonatkoznak — a 14. század közepén is hallunk, l. uo. II. 171., 173.

¹⁵⁹ DL 94 028.; *Reizner J.*: *Szeged története* i. m. IV. 32., 89.

¹⁶⁰ DF 209 992. és 209 995.

¹⁶¹ ZsO II. 6265. sz., III. 2640. sz.

mintha új vásár tartására kapott volna engedélyt. Ez a magyarázat azonban csak általánosságban igaz. Ha egy már fennálló vásárra kértek királyi adományt, a mögött egyedi okok is meghúzódtak. A Várdaiak — a kisvárdai vásár birtokosai — 1345-ben Magyar Pállal pereskedtek azért, mert zaklatta a vásárra menőket. Ekkor gondoskodtak arról is, hogy Lajos királytól egy oltalomlevelet kérjenek, aki védelmébe vette a szokás szerint megtartott vásárra menőket. Ez az oklevél nem szólt vásáradományról, új jogviszonyt sem teremtett, csupán írásba foglalta a régi szokást.¹⁶² Minden bizonnyal egy hasonló jogvita húzódtott meg a mögött is, amikor 1393-ban vásáradományt kértek a királynőtől. Az egri káptalannak is a püspökkel való viszálya miatt volt szüksége újabb oklevélre; a per során az éppen uralkodó király kiváltságot adó oklevelét mutathatták fel, ezzel is bizonyítva azt, hogy e vásárt Zsigmond király is engedélyezte.

Az egri káptalan almagyari vásáradományai bepillantást engednek a kiváltságok megszerzésének módszerébe is. Az uralkodótól kétféle módon lehetett kegyet kérni: a kérelmező vagy maga kereste fel az udvart, vagy az utazó udvar elé járultak a környék birtokosai, hogy kisebb-nagyobb kérelmüket a király elé terjesszék. Ez utóbbi eljárás volt a régebbi, hiszen egykoron az udvar szinte mindig úton volt, a király pedig a helyben történő kegy gyakorlásával erősítette meg az adott vidéken élő alattvalói bizalmát. Az uralkodók tartózkodási helyei magyarázatot adnak a kormányzat tetteire is, arra, hogy éppen akkor miért az illető személy, vagy testület kapott birtokot vagy nyert el valamilyen kiváltságot.¹⁶³ Nagy Lajos éppen Eger környékén utazott, amikor az egri káptalan küldöttei megjelentek előtte, és kérték tőle, hogy engedélyezze birtokukon a vásártartást, az oklevélre Makláron került a pecsét. Zsigmond király korában Bereck királyi káplánt egri préposttá tették, hogy kellő jövedelmet biztosítsanak számára. Ő saját jogairól is gondoskodott, mikor újabb adományt kért a sokat vitatott almagyari vásárra, és mint udvari embernek nem volt nehéz elintéznie, hogy a káptalan, amelynek ő volt a feje, megkapja a kiváltságlevelet. A vásárkiváltságok megszerzése mögött a legkülönbözőbb érdekek húzódhattak, így aztán kivétellel ezúttal is találkozhatunk. Zsigmond király a Sukiak kérésére úgy adományozott a Kolozs megyei Szováton tartandó éves vásárra engedélyt, hogy megerősítette az ottani hetivásárt, amiről megjegyezték, hogy azt birtokosai még Lajos királytól kapták.¹⁶⁴

A gyergyószentmiklósi vásáradomány Rákóczi Zsigmond fejedelem nevében kelt, mivel a vásáradomány az erdélyi fejedelemségben ugyanúgy fejedelmi jog volt, akár csak egykoron a középkori Magyar Királyságban, ahol csak király adhatott heti és éves vásár tartására engedélyt. Nem csak a vásár adományozása, hanem egy már meglevő vásár helye vagy napja áthelyezésének a joga is csak a királyt illette meg.¹⁶⁵ A látszólagos kivételek mind e szabályt erősítik. 1412-ben a Medgyes székben fekvő Nagyselyk mezővárosnak Stibor erdélyi vajda adott éves vásári adományt, aki azonban szükségesnek tartotta oklevelében

¹⁶² Zichy II. 171., 173.

¹⁶³ *Heinz Quirin*: Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte. Stuttgart 1985.⁴ 212.

¹⁶⁴ ZsO II. 8050. sz.

¹⁶⁵ *Weisz B.*: Vásártartás i. m. 884.

megmagyarázni, hogy ezt királyi felhatalmazásból tette.¹⁶⁶ 1418-ban Cillei Hermann a saját birtokán levő Varasd megyei Krapinának engedte meg az éves vásár tartását.¹⁶⁷

Ha az uralkodók saját birtokukon, mintegy földbirtokosként, intézkedtek, azt a középkori, de sok esetben még a kora újkori felfogás sem tudta elválasztani a szuverén fejedelmet megillető jogoktól.¹⁶⁸ Így történhetett meg, hogy 1572-ben Bátor István a vajdai városban, Abrudbányán, mint fejedelem intézkedett még a hetivásár terének, a piacnak a megváltoztatása ügyében is, pedig ha ez magánföldesúri hatalom alatt élő helységben fordult volna elő, és senki nem tett volna panaszt miatta, akkor ez nem igényelt volna uralkodói beavatkozást. Bátor ekkor arra intette a város tartozékain élőköt, hogy máshol nem rendezhetnek vásárt (*forum*), mint a város közönséges piacán (*in communi theatro*), ott, ahol az áruk és az élelmiszerek adásvétele folyik. Egy évtizeddel később a zilahiak tettek panaszt Bátor Zsigmond előtt, hogy néhány polgáruk nemcsak a piacon, az arra igen alkalmas helyen (*in theatro ipsius oppidi, loco scilicet huic rei apprime apto*), hanem máshol is hetivásárt tart, ezt a fejedelem megtiltotta, kijelentve azt is, hetivásár máshol nem eshet, mint a piacon, a városiak által bevett szokás szerinti napon és időben.¹⁶⁹

A vásáradományoknak három fő formája alakult ki: a heti- az éves és az egyszerre heti- és éves vásárt adományozó adomány. Mindhárom adományfajta-hoz saját oklevéltípus tartozott, jól kialakult formulákkal, melyek a 14. századtól a középkor végéig csak kis mértékben változtak, az adománylevelek többségében ritkán lehet találni egyedi sajátosságokat. A heti és éves vásárt egyszerre adományozó oklevelek formulái többnyire az éves vásáradományok állandó fordulatait követték, így csak két szövegtípus jött létre.

Mindkét formulában közös volt a *narratio*: a vásárt részben a kérelmező szolgálataiért — erre csak általánosságban utaltak, a vásáradományokban csak elvétele fordult elő az érdemek részletes felsorolása — részben pedig az „ország javára és hasznára” (*pro comodo et utilitate regni nostri*) adták.¹⁷⁰ A vásár tartása ugyan a vásár birtokosának érdeke volt, a vásárvámból bevétele származott, alattvalói termékeiket könnyebben értékesíthették, így gazdagodva ők gyarapították, mégis a korabeli felfogás az egész ország érdekének tartotta a vásárt. A vásároknak a vásártartó településen túlmutató hasznára a birtokosok is hivatkoztak. Amikor 1345-ben Magyar Pál ajaki tiszttartója feltartóztatta a

¹⁶⁶ *auctoritate regia, qua fungimur* – Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner, Gustav Gündisch. Hermannstadt–Köln–Wien–București 1892–1991. (a továbbiakban: UGDS) III. 523.

¹⁶⁷ *Emil Laszowski*: Prilog za povijest sajnova u Hrvatskoj i Slavoniji. Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva IV. (1902) 72., ZsO VI. 2649. sz. (az oklevél csak regesztából ismert).

¹⁶⁸ *Oborni Teréz*: A fejedelemség-kori erdélyi várostörténet kérdéseiről. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv I. Bp. 2006. 145.

¹⁶⁹ Erdélyi királyi könyvek CD-ROM I. (1572) 3. k. 308–308b; (1584) 3. k. 179b–180.

¹⁷⁰ E formulától csak nagyon ritkán tértek el: például Somorja éves vásárát 1411-ben a királyi városok és lakóik javára és hasznára, Igló éves vásárát pedig a város hasznára és gyarapítására adományozták, l. ZsO III. 995., 2640. sz-ok. Hasonló formulával (*pro communi bono et totius utilitate regni*) indokolták a veretlen arany és ezüst kiviteli tilalmát is, l. 1405 (I): 21. tc. – DRH 1301–1457. 209.

kereskedőket és megtiltotta nekik, hogy a várdai vásárra menjenek, akkor Várdaiak tiszttartója tiltakozott az eljárás ellen, amivel az „urának és az egész vármegyének várdai vásárát tönkretették”.¹⁷¹

Közös elem volt a vásáradományokban az is, hogy más vásárok sérelme nélkül (*sine tamen preiudicio nundinarum aliarum / fororum aliorum*) engedélyezték az új vásár tartását. Mindegyik esetben a vásárra jövő-menő kereskedőknek szóló paranccsal folytatódott az oklevél: a vásározók „áruikra és személyükre nézve biztonságosan, mindenféle félelem és aggodalom nélkül” (*secure et absque omni pavore seu formidine rerum et personarum*) kereshették fel a vásárokat, és térhettek haza onnan, valamint — a rendelkezés legfontosabb elemeként — mindezt a király különös védelme és oltalma (*sub nostra protectione et tutela speciali*) alatt tehették meg. A vásárt e rendelkezés tette szabaddá, *forum liberummá*, e nélkül csak egyszerű adásvétel történhetett, ami azonban nem volt vásározás. Azért mondták azt, hogy a vásár az ország hasznára van, mert azzal már meg is indokolták, hogy miért kell a királynak különös védelme alá venni a vásározókat, hisz az ország javának fenntartása a király kötelessége volt. Az oda-vissza úton a király által garantált különös védelem a heti- és az országos vásároknak egyformán sajátja volt.

A királyok — akiknek egyébként általános feladatuk volt ez — külön kegyként gyakran vettek védelmükbe személyeket vagy testületeket, akik valamilyen oknál fogva nem tudták megvédeni magukat: például özvegyasszonyokat, kiskorú gyermekeket — természetesen csak nemeseket — és egyházi intézményeket.¹⁷² A vásározók úti védelme azonban eltért ettől a védelemtől: ezt meghatározott — sokszor egyetlen ember — személy vagy testület kapta, az azonban mindenkit érintett, aki vásárra tartott, az erről kiállított oklevél ott lapult az érintett család vagy egyház levelesládájában, ha bármilyen sérelem érte őket, rögvést bemutatták a bíróság előtt. A vásáradományozó oklevél azonban a vásár birtokosának tulajdonában volt, a vásárra induló parasztok, kereskedők nem vitték magukkal izsájkjukban, ők legfeljebb csak szóban hivatkozhattak arra, hogy vásárra tartanak, vagy onnan visszatérnek. A vásári védelem kiváltság volt, de sokakat, a vásáradomány kiállításakor előre meghatározhatatlan sokaságot érintő kiváltság. Vajon milyen akadály leselkedhetett a vásározókra, vajon mitől kellett királyi paranccsal védelembe venni őket, vajon milyen védelemhez volt szükség szabadság, azaz kiváltság adására? Ez az oltalom nem vonatkozhatott az útonállók elleni védelemre, az a király és tiszttartói általános feladata volt. A bűnözőket a király által kinevezett ispánok, megyei törvényszékek vagy különleges felhatalmazással eljáró megbízott bírók, esetleg szintén királyi kiváltság útján pallosjoggal felruházott úriszékek üldözték és ítélték el. Egyébként is, a rablók ellen a legszigorúbb királyi parancs sem ért volna semmit.

¹⁷¹ *forum sui domini in eadem Warada habita et tocius provincie esset anichilata* – Zichy II. 171.

¹⁷² *Kubinyi András*: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula, V. Molnár László. Bp. 1990. 57.; *Bartoniék Emma*: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Századok 51. (1917) 13.

A középkor világában egész Európában volt azonban egy szokásjogon alapuló intézmény, ami bizonytalanná tehetette azt, hogy egy kereskedő vagy bárki más eljuthat-e céljához, ezt a korabeli magyar oklevelek szóhasználatban *arrestationak*, németül *gefängnussnak* azaz feltartóztatásnak, lefoglalásnak nevezték. Speciális válfaját, a represszáliát Európa nagyobb országaiban már a 19. század második felében, tehát nem sokkal azután, hogy utolsó nyomait eltörölték, történelmi módszerekkel leírták, a középkori önhatalmú jogérvényesítésnek ez a legkorábban és a legjobban feltárt része.¹⁷³ Magyarországon csupán egyetlen publikáció foglalkozott vele részletesebben, az is csak a két különböző országhoz tartozó személyek, modern szóval, a nemzetközi jogi represszáliákról szól,¹⁷⁴ pedig jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy ismerete nélkül értelmezhetetlen a Verbóci István által leírt négy sarkalatos nemesi jog közül az első. Ez úgy szólt, hogy nemes embert személyében előzetes idézés, perbe hívás és törvényes ítélet nélkül senkinek a keresetére, panaszára vagy kérésére senki, sehol le nem tartóztathatja.¹⁷⁵

Verbóci István a lehető legtöbb — többnyire kanonizált — jogelvet gyűjtötte össze a Hármaskönyv összeállításakor. A jogelvek csoportosításakor állandóan használható példa nem állt előtte, ezért a legegyszerűbb módszert választotta: az akár tartalmilag, akár formailag egymáshoz hasonlító normákat összevonta. Ezzel az analogikus módszerrel alkotta meg a sarkalatos nemesi szabadságjogokat is. Néhány évtizeddel később a Négyeskönyv összeállítóinak ez a módszer túlhajtottnak és homályosnak tűnt, ezért részletesebben fejtették ki e jogokat, összesen tizenegy soroltak fel. Verbóci első számú nemesi szabadságát két külön paragrafusra bontották: az egyikben a király általi lefogást tiltották meg, a másiknak pedig azt a címet adták, hogy „az ország nemeseit semmiféle tartozás fejében nem lehet letartóztatni”. Ezután részletesen kifejtették, hogy nemcsak a nemeseket nem lehet személyükre nézve tartozásaik vagy más ügyek miatt lefogni, hanem parasztjaikat és embereiket (*coloni et homines ipsorum*) sem, akinek pedig ilyen keresete lenne velük szemben, az a megyei törvényszékek előtt peres úton keresse igazát.¹⁷⁶

A letartóztatás önhatalmú jogérvényesítés, amellyel anyagi természetű követelés kiegyenlítését kényszerítették ki, úgy hogy vagy a tartozását ki nem egyenlítő személyt vagy e személy közösségéhez tartozókat lefogták, vagyontárgyaikat lefoglalták, és mindaddig nem bocsátották szabadon, a lefoglalt jószágokat pedig nem adták vissza, amíg a tartozást az adós, vagy közössége ki nem fi-

¹⁷³ *Adolf Wach*: Der Arrestprozeß in seiner geschichtlichen Entwicklung 1. Teil. Der italienische Arrestprozeß. Leipzig 1868.; *René de Mas Latrie*: Du droit de marque ou droit de repressailles au moyen âge. Paris 1875.; *Gino Arias*: La base delle rappresaglie nella costituzione sociale del medio evo. Roma 1904.; *Hans Planitz*: Die Vermögensvollstreckung im deutschen mittelalterliche Recht. Leipzig 1912.; *Uó*: Grundlagen des deutschen Arrestprozesses. Leipzig 1922.

¹⁷⁴ *Holub József*: Magyar vonatkozású represszáliák. Történelmi Szemle 8. (1919) 52-78; röviden érintette a városi lefoglalást: *Király J.*: Pozsony város joga i. m. 351.

¹⁷⁵ *Verbóczy István*: Tripartitum opus juris consuetudinarii in clyti regni Hungariae – Nemes Magyarország szokásjogának hármaskönyve. Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Bp. 1897. I. 9. 1.§.

¹⁷⁶ *Quadrupartitum opus juris consvetudinarii regni Hungariae. Zagrabiae 1798. I. 19. és I. 24. A magyar nemesi kiváltságok kodifikációjára l. Tringli I.: Szent királyok i. m.*

zette. Ha a letartóztatás és a lefoglalás nem magát az adóst és vagyontárgyait, hanem a közösségéhez tartozókat érintette, akkor beszélünk represszáliáról. A 14. században élt kommentátor Bartolus de Saxoferrato, akinek neve alatt egy egész traktátus maradt fenn e jogintézményről, így definiálta a represszáliát: „valaki személyének vagy dolgainak lefogása egy másik ember miatt”.¹⁷⁷

A letartóztatás eredetileg saját erővel történt, azonban az érett középkor folyamán e mellett megjelent a bíróilag szabályozott letartóztatás, amikor a követeléssel fellépő személy földesurától vagy városától kérte, hogy biztosítson erőszakot az eljáráshoz. Ha a letartóztatott személy utóbb pert kezdeményezett, az erőszakkal való fellépés, a hatalmasul (*potentialiter; potentia mediante*) elkövetett letartóztatás, illetve lefoglalás miatt tett panaszt. A magyar okleveles emlékek között ezrével maradtak fenn olyan peres iratok, amelyekben a „hatalmas lefoglalás”-t sérelmezték. Az esetek túlnyomó többségében a későbbi eljárásról nem tudunk, valószínűleg azért, mert a felek kiegyeztek, vagy bebizonyosodott az erővel fellépő személy igaza.¹⁷⁸ Mivel Magyarországon minden önhatalmú jogérvényesítést „hatalmas cselekedet”-nek hívták, ezért az ilyen peres iratok nagy száma miatt úgy tűnhet, mintha a korabeli utazók állandó támadások veszélyének lettek volna kitéve. Ez azonban csak részben igaz, a hatalmasul elkövetett letartóztatások és lefoglalások valójában épp a jogot állították helyre, hiszen rászorították az adóst arra, hogy kifizesse tartozását. A magyar hatalmaskodási panaszok jelentős, talán legjelentősebb, része nem volt más, mint letartóztatás.

Ha magát az adóst nem tudták elfogni, akkor nyúltak a represszáliához. Ez három közösségre nézve jelenthetett veszélyt: arra a településre és arra a birtoktömbre, ahol az adós lakott, valamint az adós országára. Negyedikként a családi hovatarozást is meg lehetne említeni, csakhogy ezt a középkori felfogás majd-hogynem egynek vette a szomszédsággal, azaz az egy helyen lakással. 1346-ban a Kállai-rokonság egyik tagja — hogy miért, azt nem tudjuk — lefoglalt a Szabolcs megyei Semjénben két vég posztót a szabolcsi ispán egyik hű emberétől. Az ispán levelet írt Kállaihoz, hogy sürgősen adja vissza posztót, mert ha nem, akkor „ezt az emberiséget lábbal tipró tettét az ő jobbágyain kétszeresen vagy háromszorosan fogja megvenni”.¹⁷⁹ A birtokosok közt régóta zajló jogviták során rendszeresen letartóztatták az ellenfél birtokán tartózkodó jobbágyokat. Az Abaúj megyei Széplakon levő bencés apátságban volt a faluban egy szőlőhegye, az egyik ott fekvő szőlő miatt kezdtek pereskedni 1400 körül Kassa városával. A kassaiak az apát egyik emberétől, amikor megjelent a városban, elvették lovát és az apát pénzét, őt magát pedig egy időre lefogták.¹⁸⁰ A dési kamaraispánnak, az itáliai származású Papának, 1446-ban egy Brassóban élő mesterem-

¹⁷⁷ quando conceditur licentia capiendi personam vel res alterius pro altero – idézi Holub József: Magyar vonatkozású represszáliák i. m. 53.

¹⁷⁸ A megegyezés reményében halasztottak el Szabolcs megye törvényszéke előtt egy lefoglalás miatt indult pert 1357-ben, l. A nagykállói Kállay-család levéltára I-II. Bp. 1943. (a továbbiakban: Kállay) 1229. sz. Vámon történt lefoglalás utáni egyezség 1358-ban: uo. 1266., 1274. sz.

¹⁷⁹ si reddere nolueritis, dupplum vel triupplum super vestros iobagiones recipi faciemus – Kállay 862. sz.

¹⁸⁰ A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I-II. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Bp. 1882–1883. I. 509.

ber maradt adósa, ő azonban nem hagyván annyiban a dolgot, az alvajdához fordult. Az alvajda levelet írt Brassóhoz: vagy rászorítják a mestert az összeg kifizetésére, vagy pedig amelyik brassóin csak tudja, azon behajtja az összeget.¹⁸¹ 1449-ben az országtanács intette meg a szokásos formulával a szebenieket: vegyék rá két polgárukat, hogy egyenlítsen ki egy politikailag fontos tartozást, mert ha ezt nem tennék meg, akkor bármelyik polgáruk személyét és áruját lefoglalják „ahogy azt országunk szokásjoga megköveteli”.¹⁸² A represszália alkalmas volt arra, hogy mindenféle sérelmet gyorsan orvosoljanak, vagy az azzal való fenyegetéssel a kárt okozót a kártérítésre rászorítsák. Az idegen erdőkben makkoltatott sertések miatt gyakoriak voltak a nézeteltérések a Tisza-vidéki falvak lakói között. A Bereg megyébe való tarpai és a vári *hospesek* 1356-ban elhajtották a Kállai István disznait, aki a *hospesek* földesurához, a királynéhez fordult segítségül. A királyné teljesítette hű embere kérését, és ráparancsolt a beregi ispánra, hogy közölje a tarpaiakkal és a váriakkal, hogy vagy kifizetik az okozott kárt, vagy az ispán az elhajtott sertések értékének megfelelő zálogot vesz rajtuk.¹⁸³ A lefoglalt árut ugyanis zálogként kellett kezelni, és csak meghatározott idő után, ha az adós többszöri felszólítás után sem fizetett, lehetett áruba bocsátani. A lefoglalt áru neve sokszor egyszerűen „zálog”, az eljárás a neve pedig németül *pfandung*.

A lefoglalás és a represszália a városi jogokban érte el fejlődése csúcsát, azokban az esetekben, amikor két városi polgár állt szemben egymással.¹⁸⁴ A középkori városi hatóságok egyik leggyakoribb feladata ezeknek az ügyeknek a megoldása volt. 1410-ben az ausztriai Gumpoldskirchen városának egyik polgára tartozott egy soproni polgárnak. A soproni polgár saját városához fordult segítségért, a soproni tanács pedig írt is a gumpoldskircheneri bírónak, hogy vegye rá polgártársát arra, hogy egyenlítse ki tartozását. Miután ez megtörtént, az osztrák bíró válaszlevelében arra figyelmeztette a soproniakat, nehogy polgárait letartóztassák, mert ha igen, akkor hasonlóképpen torolják meg ők is ezt a soproniakon.¹⁸⁵ 1522-ben egy selmecbányai polgár részletfizetésre vett egy váci polgártól egy szőlőt, azonban elmaradt a törlesztéssel. A váci tanács ezután megkereste a selmecieket, hogy szorítsák rá polgárukat a fizetésre, „ha így tesztek — folytatták levelüket — megköszönjük, ha nem, a tizenöt forintért szekereket és mást visszatartunk, és pénzét visszaszerezünk, merthogy [a selmeci polgár] előttünk megígérte, hogy megadja”.¹⁸⁶

A represszáliát a modern korban már csak a nemzetközi jogban emlegetik, ott is perifériára szorítva, egykoron azonban a külkapcsolatok normális része volt. 1459 tavaszán a havasalföldi fejedelem, Vlad Țepeș az oszmánok felszólí-

¹⁸¹ UGDS V. 163.

¹⁸² si quis ex vobis propterea alibi fuerit cum bonis suis arrestatus, prout consuetudo regni nostri dictat – uo. 272.

¹⁸³ Kállay 1185. sz.

¹⁸⁴ A pozsonyi jogkönyv részletesen szabályozta a lefoglalás eljárását, l. *Király J.*: Pozsony város joga i. m. 383.

¹⁸⁵ ir nicht gestat die meins herren awfczehalten, oder mer alzeit geren verdienn, wenn hat der Gelman icht cze sprechen hincz den meins herrn, den wil ich ein fuerderlich recht widervaren lassen – Sopron város II/6. 35.

¹⁸⁶ DF 235 539.

tásra a magyar király ellensége lett. Első lépésként az összes kereskedőt, akik Brassóból és a Barcaságból még a béke idején Havasalföldre mentek kereskedni, letartóztatta, áruikat elvette, őket karóba húzatta, erre a brassóiak válaszul a havasalföldi kereskedők jószágait foglalták le. A magyar udvar a szokásos módon reagált az eseményekre: a Magyarországon tartózkodó havasalföldi trónkövetelőt, Dant léptette fel Vlad ellen, aki azt tanácsolta a brassóiaknak, hogy a lefoglalt havasalföldi áruk értékéből fizessék ki a polgártársaik kárát, mivel — ez kimondatlanul már a trónra áhítózó vajdajelölt ígérte volt — az oláh kereskedők nem követelhetik vissza áruikat. Amíg tartott a háborús állapot, a brassói represszáliák ügye újra és újra előkerült, sőt az ügy a béke megkötése után sem zárult le.¹⁸⁷

A lefoglalás és a represszália a szokásjog része volt, alóla felmentést szerezni tehát csak külön joggal, azaz privilégiummal, vagyis szabadsággal lehetett. Ilyen kiváltság lehetett általános és szólhatott egyetlen esetre is. Többször előfordult, hogy egy város ellátását szolgáló kereskedelem céljából útra induló kereskedőket (*pro victuum suorum necessaria acquisitione*) mentesítette az uralkodó a lefoglalás alól, elrendelve azt is, hogy ha valakinek bármilyen keresetük lenne velük szemben, akkor az illető város tanácsa előtt keresse igazát. Ilyen kiváltságot kértek maguknak 1447-ben a brassóiak Hunyadi Jánostól. 1453-ban Magyar Lőrinc soproni polgárnak Garai Lőrinc nádor, 1478-ban a szerb telepések által lakott, a Csepel-szigeten fekvő Kevi (a mai Ráckeve) városába való Karc Márton számára Mátyás király, 1574-ben pedig a szegedieknek Miksa király adott ugyanilyen tartalmú kiváltságlevelet. E kiváltság nem adott teljes körű felmentést a lefoglalás alól, csak minden város legfontosabb célját, az élelmiszerral való ellátást, próbálták így biztosítani. Ezek a pátensek nagyon hasonló formulák között keltek, ami azt bizonyítja, hogy elég gyakran fordultak ilyen kérelemmel a királyi udvarhoz ahhoz, hogy megérje az oklevélmintát a formuláskönyvekbe felvenni. A rendelkezés általános indoklásakor mindegyik esetben ugyanarra az ősi jogelvre hivatkozott az oklevél megfogalmazója: „az igazakat a hamisakért, az ártatlanokat a bűnösökért semmiképp nem szabad megbüntetni” (*cum iusti pro iniustis et innoxii pro reorum excessibus non debeant quoquomodo impediri*).¹⁸⁸ Ez a formula alapjaiban kérdőjelezte meg a represszália jogintézményét, azonban bármilyen sokszor is írhatták le, nem szolgált másra, csak egy kiváltság adományozásának alátámasztására, a szokásjogon alapuló represszáliának mit sem értett. Nem a városokat, hanem a vidék lakóit védelmezte a lefoglalástól az a viszonylag ugyancsak elterjedt kiváltság, ami egy-egy birtokos jobbágynak letartóztatást és elfogását tiltotta meg, kimondva azt, hogy egy nemes jobbágynak nem lehet más bíró elé állítani, mint saját földesurának úriszéke elé.¹⁸⁹

Az egyedi megoldások közé tartozott az, amikor 1450-ban Hunyadi János kormányzó megtiltotta, hogy a székesfehérvári bíró esetleges követelésére a

¹⁸⁷ UGDS VI. 52., 53., 71., 89.

¹⁸⁸ UGDS V. 227.; VII. 170.; Sopron város I/4. 1.; Reizner J.: Szeged története i. m. IV. 163. A soproni polgárnak szóló oklevélből hiányzik a városi tanács joghatóságát biztosító záradék.

¹⁸⁹ Pest megyei példákra l. Tringli I.: Pest megye i. m. 185. Az ott olvasható ama megállapítás azonban, hogy ez nem lett volna igazi kiváltság, tévedés.

nagyszebeniek áruit lefoglalják.¹⁹⁰ Más esetekben kísérőlevelet adtak az utazóknak, amiben az őket feltartóztatóknak szóló parancs állt, hogy engedjék tovább a levél felmutatóit és javaikat.¹⁹¹ A román fejedelemségekkel élénk kereskedelmi kapcsolatokat ápoló Brassó 1472-ben István moldvai vajdától kapott olyan oklevelet, ami biztosította a város polgárai számára az akadálytalan kereskedést egész Moldva területén, valamint azt, hogy a moldvaiak a brassóiak áruit nem foglalhatják le.¹⁹²

A vásáradományban biztosított „királyi különös védelem” az előzőekhez hasonlóan a szokásjog által biztosított lefoglalás alól adott felmentést a vásározóknak, azonban jelentősen különbözött az előbb említett privilégiumoktól és alkalmi parancsoktól. Azok egy meghatározott város vagy birtok lakóinak vagy akár egy személynek szóltak, a vásáradomány azonban bárkinek, aki az illető vásárra tartott. A vásárra jövő-menő ember — miként az előbb említett privilégiumok kereskedői — elhagyta városát, ahol a városi közösség védte meg polgárait, vagy azt a földet, ahol ura gondoskodott védelméről, ezért útközben — úgy, mint az idegenek az egész országban — királyi védelem alá került. A heti- és az éves vásáradományok szabad jövést-menést biztosító rendelkezése arra szolgált, hogy ne lehessen a vásározókat feltartóztatni és áruikat lefoglalni.¹⁹³ Ha ez megtörtént, akkor a panaszosok külön kiemelték, hogy szabad vásárra menve, vagy onnan visszatérve érte őket a lefoglalás. A magyar középkorból példákat ezzel lehetne idézni ezekre az esetekre, ami azt mutatja, hogy nem volt az a kiváltság, ami a lefoglalással, represszáliával élő adósok ellen teljes biztosítékot jelentett volna. A ránk maradt ügyek túlnyomó többsége semmit nem mond el arról, hogy miért került sor a lefoglalásra. Nem is véletlenül, hiszen a panaszt tevők csak a rajtuk esett jogtalanságot akarták bizonyítani, arról azonban mélyen hallgattak, hogy nem fizettek vámot vagy tartoztak valakinek, ha nem ők maguk, akkor egy polgártársuk vagy egy másik olyan jobbágy, aki ugyanakkor a földesúrnak az alattvalója volt, vagy éppen a földesuraknak egymással volt elszámolnivalójuk. Minden olyan cselekmény, ami vásárra tartó, vagy onnan visszatérő embert érintette, minősített esetnek számított, a panaszosok külön kiemelték, hogy az áru elkobzása, avagy a verés vásárra menet vagy onnan visszafelé jövet történt.¹⁹⁴ Az úton levők védelme természetesen nem tarthatott örökké. Mályusz Elemér fedezte fel azt a jogelvet, hogy a hetivásárra tartók és az onnan visszatérők királyi védelme a vásári napot megelőző napon kezdődött, és az azt követő napon ért véget. Talán általánosítható a pontosan megfogalmazott kapi vásáradomány példája, e szerint a védelem nem teljes három napot jelentett, hanem

¹⁹⁰ UGDS V. 303.

¹⁹¹ Sopron város II/6. 156.

¹⁹² UGDS VI. 520.

¹⁹³ *Mályusz Elemér: A mezővárosi fejlődés.* In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.* Szerk. Székely György. Bp. 1953. 129.

¹⁹⁴ Néhány találmásra kiragadott példa: *Piti Ferenc: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I.* (1284–1396). Szeged–Nyíregyháza 2004. 263. (a továbbiakban: Szabolcs), ZsO V. 942., 2243. sz-ok, *A Wass család levéltára. Közzéteszi W. Kovács András, Valentiny Antal. Kolozsvár 2006.* 493., *Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526).* Nyíregyháza 2006. 207.

az előző nap delétől a következő nap deléig, azaz összesen két napig terjedt.¹⁹⁵ A vásári védelmet azonban a helyi viszonyoknak megfelelően adományozták: a szegedi hétfői vásárra igyekvő eladók és vevők vasárnapra és hétfőre kaptak királyi úti védelmet, feltehetőleg a Latrán-téri csütörtöki vásáradományt sem úgy kell értelmezni, hogy szombatig, azaz három napon át tartották volna, hanem csupán a védelem terjedt csütörtök reggeltől szombat estig. Ily módon a középkor végi Szegeden a korábban említett három hetivásárnak köszönhetően a kedd kivételével hat napon át teljes védelem alatt álltak a vásározók. A szintén említett 13. századi Tordaakna piacán sem valószínű, hogy szükség lett volna két egymást követő napon reggeltől estéig vásárolni, hanem csupán erre az időre kaptak az oda igyekvők vámmentességet, és ki nem mondva, mentességet mindenféle letartóztatás alól.¹⁹⁶

A heti vásárok védelmének értelmezése ad lehetőséget arra, hogy feloldjuk azt a látszólagos ellentmondást, ami az éves vásárok valódi hosszúsága — azaz többnyire néhány nap — és az éves vásáradományok jóval hosszabb időre szóló kiváltsága között feszül. A 13. századtól kezdve — tehát, amióta éves vásáradományokkal rendelkezünk — alapvetően háromféle hosszúságú vásári szabadságot adományoztak. Az esetek többségében megelégedtek azzal, hogy az adománylevél a vásár védelmét a meghatározott ünnepen, „továbbá azt megelőző és az azt követő, szükség szerinti alkalmas napokon” (*aliisque diebus ipsam precedentibus et sequentibus ad id scilicet necessario sufficientibus*) biztosította. A másik esetben egy héttel a határnap előtt kezdődött és egy héttel utána ért véget a védelem, azaz kéthetes volt a vásárendély, a leghosszabb adományok egy hónapra szóltak: a viszonyítási nap előtt két héttel kezdődtek és két héttel utána fejeződtek be.¹⁹⁷

Sopron első sokadalmának engedélye 1344-ben kelt, és Margit napjára (júl. 13.) szólt, úgy azonban, hogy előtte és utána egy hétig királyi védelem alatt álltak a vásározók. A határszéli város nem egészen három évtizeddel később már egy második éves vásár tartásáért folyamodott. Ezt Erzsébet napjára (nov. 19.) hirdették meg, és egy egész hónapon át védettséget élveztek a sokadalom látogatói: a kiváltság két héttel Erzsébet nap előtt kezdődött, és két héttel utána ért véget.¹⁹⁸ Budán és Pesten a 16. század elején összesen öt sokadalmat tartottak, kettőt Pesten, hármat Budán. Mindegyik két hetes szabadságot élvezte

¹⁹⁵ Mályusz E.: Mezőváros i. m. 129. – Az ott felhozott két példa három napi védelemre szólt, a kapi vásáradomány egy teljes, valamint előtte és utána két fél napra, l. ZsO II. 8094. sz.

¹⁹⁶ Szeged: „in singulis diebus dominicis et feriis secundis ad forum eiusdem civitatis ebdomadale ipsis singulis feriis secundis celebrari solitum, causa emendi aut vendendi, ad eandem civitatem venire et instare volentes” – Reizner J.: Szeged története i. m. IV. 50.; Latrán tér: „singulis feriis quintis, usque ad diem sabbati inclusive, a mane usque ad sero, in qualibet ebdomada” – uo. 89.; „fora feria sexta ab hora promeridiana usque horam vesperinam die sabbathi” – Kolozsvár okl. 28.

¹⁹⁷ Az oklevelek az ünnep előtti és utáni nyolc, illetve tizenöt napról szóltak, amit középkori módon kell számolni: az első napnak a határnapot tartották, azaz mai fogalmaink szerint 7–7, illetve 14–14 napot kell az adott nap előtt és utána számolnunk. Ugyanígy kell számítani minden más, ettől eltérő számú napokra szóló vásárendélyt is.

¹⁹⁸ Sopron város I/1. 82., 159. – Az 1371. évi vásáradomány szokatlan módon 14–14 napra szólt, amit feltehetőleg nem kell szó szerint venni, talán a mai időtartam- számítás szerint adta meg a két hetet az oklevél írója, l. Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Sopron

zett, a kiváltság egy héttel előtte kezdődött, és egy héttel utána fejeződött be.¹⁹⁹ 1389-ben a Szolnok megyei Szántó öt napos vásárendélyt kapott: Zsigmond napjától (máj. 2.) számítva előtte és utána két-két napig engedélyezték ott a vásári szabadságot.²⁰⁰ 1421-ben Trencsén szokatlan vásáradományban részesült: egyszerre két éves vásár tartására kapott engedélyt, amelyek összesen egy-egy hetesek voltak: két nappal a határnap előtt kezdődtek és négyvel utána fejeződtek be.²⁰¹

Az éves vásáradományokban megfogalmazott határidők nem a vásár hosszát szabták meg. Józan ésszel nehéz lenne elképzelni, hogy miért is folyomodott volna akármelyik város olyan engedélyért, ami egyhónapos vásártartásra szólt. A középkor végére Sopronnak négy éves vására volt ugyan, ez azonban korántsem jelentette azt, hogy ott majd negyedéven át tartottak volna sokadalmat. Az egyhónapos, kéthetes vagy az alkalmas napokra szóló terminusok azt jelentették, hogy a vásárra igyekvők ennyi ideig élveztek védelmet mindenféle lefoglalással szemben.

Trencsén talán azért kért magának a vásár előtt kettő, utána pedig négy napra vásári védelmet, mert a kétnapos sokadalomra két-két napos járóföldről érkeztek vásárolók. A kéthetes és az egyhónapos vásáradományok nem alkalmasak arra, hogy meghatározzuk azt, hogy mennyi ideig vásároltak az adott településen, arra azonban igen, hogy mekkora távolságból vártak kereskedőket a vásár helyére: a kéthetes adományok öt-hatnapos, az egyhónaposak majd kéthetes távolságból érkező vásárolók számára biztosították a védett kereskedést.

A vásáradományozó oklevelek csak a vásárolók úti védelmével foglalkoztak, arról azonban nem beszéltek, hogy maga a vásár is védelem alatt állt. A jelenség magyarázata egyszerű: az oklevelet a király állította ki, ezért a király csak azzal a kötelezettséggel foglalkozott, ami rá tartozott. A vásár védelme ugyanis már nem az ő, hanem vásár birtokosának feladata volt. A védelem itt ugyanazt jelentette, mint a királyi védelem az utazók számára: a lefoglalástól való megóvást. A tárnoki jog egyértelműen fogalmazott: a piac szabadsága (*freiheit des marckts; libertas fori*) egyet jelentett azzal, hogy ott senki sem élhetett az egyébként szokásos erőszakkal (*gewalt; violencia*).²⁰² Ebből a védelemből vezették le a vásári rend fenntartását is, azt, hogy ne történjék verekedés és békés körülmények között folyjon le az kereskedés. A vásári alkalmazottak a vásár szabadságára hivatkoztak, ha, modern szóval élve, rendőri feladataikat látták el. A vásári szabadság ebben az összefüggésben a vásár birtokosának azt a kiváltságát jelentette, hogy ő gondoskodott a birtokán összesereglett idegenek védelméről. 1390-ben a győri káptalan birtokában levő sokadalom védelmére (*ad tutionem et defensionem nundinarum*) a káptalan több embert rendelt ki.²⁰³ 1399-ban a Po-

és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Bp. 1956. (Magyarország műemléki topográfiája II/1.) 63.

¹⁹⁹ Kubinyi A.: Budapest tört. i. m. 45.; Petrik Iván: A Nyulak szigeti apácamonostor vámkonfliktusai Budával és Pesttel. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv III. 2008. 227–248.

²⁰⁰ DL 105 461.; ZsO I. 982. sz.

²⁰¹ ZsO VIII. 558. sz.

²⁰² Tavernikalrecht I. 9., Újlaki jogkönyv I. 9.

²⁰³ ZsO I. 2979. sz.

zsony megyei Bős vásárán egy csallóközi nemes követett el kihágást, ezért, mint a vásári szabadság vagy béke (*libertatem seu treugam fori*) megsértőjét, fogságba vetették.²⁰⁴ A vásári rend védelmét szolgálta az egész országban érvényes szokás, hogy vásáron nem lehetett fegyvert viselni, ha pedig valakinél fegyvert találtak, azt elkobozták tőle. 1426-ban a Pest megyei Szecsőn az egyik vásározó fegyveresen, íjjal és nyilakkal jelent meg a vásáron. A földesúr tisztartója a vásár szabadságára hivatkozva (*ratione libertatis nundine*) akarta az íjat a tegezből kihúzni.²⁰⁵ 1486-ban Mátyás király nagy törvénykönyve a régóta élő szokásjogot foglalta törvénybe, amikor elrendelte, hogy a gyakori gyilkosságokat és verekedéseket elkerülendő a hetivásárokon és sokadalmakon, valamint a csapszékekben összegyűlők fegyvereiket hagyják szálláshelyükön, a vásár területén és a kocsmákban fegyvertelenül jelenjenek meg.²⁰⁶ Ugyanebben az évben Szobi Mihály minden bizonnyal a törvény hatására rendelte el a Kolozs megyei Teke mezővárosban élő polgárainak, hogy más éves vásárok mintájára, a sokadalom idejére ők is fogadjanak öröket, akik a bajkeverőktől vegyék el fegyvereiket.²⁰⁷ A vásári békének ez az értelmezése ismert volt a középkori Hamburgban is.²⁰⁸ A békés vásár fenntartása érdekében a település bírái készen álltak, hogy egyszerűbb ügyekben azonnal jogot szolgáltatassanak. A budai éves vásárok idején a tanács gyakrabban ülésezett.²⁰⁹ A 15. század elején a Varasd megyei Ivanics számára azt a kiváltságot adományozták, hogy — ugyanúgy, miként a zágrábi püspök birtokában álló Csázma városában — a vásározók a bíró joghatósága alatt álljanak.²¹⁰ A vásárok alatt a középkori Hamburgban is mindig készen állt a bíróság arra, hogy gyorsan megoldja a felmerülő ügyeket.²¹¹ A piaci és a vásári rend felügyeletét a városokban külön személy, a vásárbíró látta el, aki kisebb ügyekben ítélkezett, ezen kívül ő őrizte a hiteles mértékeket is.²¹² A vásári védelem némely esetekben odáig terjedt, hogy még a bűnözőket sem fogták el a vásárokon. Szokolca városának Zsigmond király 1390-ben adott Mindenszentek napján (nov. 1.) tartandó éves vásár tartására jogot. A király — természetesen a helyiek kérését teljesítve — nemcsak a kereskedők szokásos szabad jövetelét és menetelét garantálta, hanem azt is elrendelte, hogy a tolvajokat, gyilkosokat és más hasonló bűnözőket se akadályozzák a vásározásban.²¹³ A Sáros megyei Kapi falu 1410-ben kapott szerdai hetivásár tartására engedélyt. A szokásos formuláktól eltérő oklevél kedd déltől csütörtök délig szabad jöves-menést biztosított minden oda igyekvő piacozónak, még akkor is, ha azok tolvajok vagy latrok lennének. Ez az adomány a szokásosnál pontosab-

²⁰⁴ Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. II. 162.

²⁰⁵ *Tringli I.*: Pest megye i. m. 127.

²⁰⁶ 1486: 66. tc. — *Decreta regni Hungariae – Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Ed. Georgius Bónis, Franciscus Döry, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp. 1989. 302.

²⁰⁷ UGDS VII. 462.

²⁰⁸ *Lehe, E. von*: Die Märkte Hamburgs i. m. 18.

²⁰⁹ *Kubinyi A.*: Budapest tört. i. m. 45.

²¹⁰ ZsO II. 3691. sz., VI. 2229. sz.

²¹¹ *Lehe, E. von*: Die Märkte Hamburgs i. m. 19.

²¹² Sopronban „marktrichter”-nek hívták őket (Sopron város II/2. 191. [1523], 226. [1532]).

²¹³ *dummodo nota furti, homicidii, latrocinii vel similibus non fuerint innodati* – CD XI. 304.

ban szabályozta a vásári védelem jogát, amit egy pénzügyekben tájékozott személy járt ki magának, a vásár birtokosa, Kapi András ugyanis akkor éppen kamara haszna ispán volt.²¹⁴ Szobi Mihály úgy rendelkezett 1486-ban, hogy ha a Kolozs megyei Tekén tartott éves vásárokon valamilyen bűnöző jelenne meg, legyen akár az gyilkos is, három napig akadályoztatás nélkül ott maradjon, és a mezőváros gerébje engedje szabadon eltávozni.²¹⁵ Talán hasonló oka volt 1401-ben a Zala megyei Lendván, az éves vásáron történt eseménynek is. A vásár a Bánffyok birtokában volt, az egyik családtag le akart fogatni embereivel egy bűnözőt, unokatestvére azonban ezt megakadályozta.²¹⁶ A bűnözők sértetlenül hagyása levezethető volt ugyan a vásári lefogás általános tilalmából, azonban nem volt általános jog, valószínűleg csak ritka kiváltság- vagy szokás-számba ment. 1377-ben a kállói vásáron fogtak el egy olyan tolvajt, aki bűnét valószínűleg korábban követte el.²¹⁷

A vásáron való lefoglalás tilalmából jogosan következett, hogy a vásár birtokosának, fenntartójának sem lett volna szabad saját követeléseit érvényesíteni. Annak, akinek kötelessége a fölött őrködni, hogy idegenek ne élhessenek a vásáron a lefoglalás és a represszália jogával, magának sem lenne szabad ezekkel a módszerekkel élni. Elvileg azt is el lehetett volna egy vásár birtokosától várni, hogy a vásári bevétel érdekében félretegye régi adósságainak behajtási igényét. A tárnoki jog egyértelműen fogalmazott: a városi tisztségviselők sehol sem foglalhatták le a vásározók áruit.²¹⁸ Az élet azonban a jogelvet és a józan számítást rendszeresen felülírta. A vásári fogságba vetésről és lefoglalásról éppúgy számos példát lehet hozni, mint a vásárra menők és onnan visszatérők fel-tartóztatásáról. Az esetek túlnyomó többségében nem mondták el a sértettek, hogy miért fogták le őket vagy áruikat, az azonban bizonyos, hogy azt jogsértés-nek tartották, hogy ez a vásáron történt velük, és az is bizonyos, hogy e cselekedeteket túlnyomórészt a vásár birtokosai követték el.²¹⁹ Mások sem hagyták ki a vásár kínálta lehetőséget, hogy adósságaikat behajtsák. A 14. század első felében a szabolcsi alispánnak a megyebeliek természetben fizettek némi adót, a kárásziak azonban adósok maradtak, majd miután az alispánt amúgy is leváltották, legszívesebben elfeledkeztek volna járandóságokról. Az egykori alispán azonban nem hagyta annyiban a dolgot. 1349-ben a kállói vásáron megjelent kárásziak holmijait a tartozás fejében lefoglalta, a lovakat, a lószerszámot, a kocsit, a rajta levő posztóval és egyéb tárgyakkal együtt mind magához vette. A kárásziak azonnal tiltakoztak, még azt is elmondták, hogy valóban tartoztak az alispánnak, a vásári lefoglalást — ami a kállai vásár birtokosai, a Kállaiak hozzájárulása nélkül aligha történhetett meg — azonban jogtalanak tartották.²²⁰

²¹⁴ ZsO II. 8094. sz.

²¹⁵ UGDS VII. 462.

²¹⁶ ZsO II. 880. sz.

²¹⁷ Kállay 1745. sz.

²¹⁸ Tavernikalrecht I. 9., Újlaki jogkönyv I. 9.

²¹⁹ Néhány példa a vásári lefoglalásra: Kállay 991. sz.; ZsO I. 2387. sz.; Podmaniczky I. 215.

²²⁰ Szabolcs 444. – Az esetet részletesen ismerteti C. Tóth Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza 2008. 85.

A vásár birtokosa a vásár megsértése és a vásárvám nem fizetése miatt természetesen végezhetett foglalást, kérdéses, hogy ezeken kívül, más esetekben is megtehetette-e ezt. 1354-ben a Bátoriak megosztottak összes birtokaikon, többek közt Bátoron (a mai Nyírbátoron) is, amit három felé osztottak. A piac-teret közös birtoklásban hagyták, majd úgy döntöttek, ha a jövőben a piacon bármilyen lefoglalás vagy személy elfogása történne, és ebben az ügyben ítélet-hozatalra kerülne sor, akkor a kirótt törvényes birságon a három fél egyformán osztozik, ha azonban a lefoglalásra nem a közös vásártéren kerülne sor, hanem máshol, akkor az ebből befolyó jövedelem azt a felet illeti, akinek a birtokrészén a lefoglalás történt.²²¹ A rendelkezés nem beszél arról, hogy a vásári napokon is történtek volna a lefoglalások, vagy csak azokon kívül — egyáltalán, a vásárokról szót sem ejtenek —, hogy talán mégis erre gondoltak, azért feltételezhető, mert az oklevélben a piac felosztása után következik lefoglalásokról szóló rész. Egy Bihar megyei birtokos, Toldi János 1522-ben a feketebátori vásáron fogott el egy jobbágyot egy régi követelés miatt.²²² A vásárbirtokosok vásári foglalásai, represszáliái a szokásjog „szürke zónájá”-ban zajlottak le, ott ahol az egymással szemben álló jogi normák között nem sikerült dönteni az egyik vagy a másik elv mellett, és főleg, egyiket sem sikerült elfogadtatni a társadalommal. A vásár más országban sem adott teljes mentességet a lefoglalás alól. Linz városa egy 1362. évi hercegi adományra hivatkozva a 18. század legvégéig gyakorolta a vásári represszália jogát.²²³

A vásári védelemért cserében a kereskedő vámot, vásárvámot fizetett. A vásárvám eredetét tekintve tehát nem egyszerűen helypénz, ami piac vagy a vásártér fenntartásáért jár a vám tulajdonosának, hanem „védelmi pénz”. A vásárvám szoros kapcsolatot mutatott az út-, híd-, révvámokkal, sokszor út- vagy kapuvám módjára is szedték be.²²⁴ Eredendően minden vám védelmi pénz volt, a híd-, út- és révvámoknak ez a régi eredete azonban már a középkor évszázadaiban elhalványult, és úgy tekintettek rájuk, mint „karbantartási vagy üzemeltetési költségre”, amit ezért fizetnek a vám tulajdonosának az áthaladók, hogy például a hidat rendszeresen felújítsa. Az 1351. évi, később többször meg-

²²¹ Hoc specialiter declarato, quod si tempore progressivo in loco ipsius fori aliquae reales prohibitiones vel hominum captivationes fieri contigerent, talium prohibitionum vel captivationum iudicatur, et etiam legitima birsagiorum vel quorumlibet iudiciorum ipsas tres partes communiter tangere deberent et tenerentur. Si vero pretaxate reales prohibitiones vel hominum captivationes in propriis portionibus eorundem partium accidentaliter contigerent fieri, extunc proventus seu reditus talium prohibitionum vel captivationum solummodo illius partis esse deberent, in cuius portione premissa fieri contigerent modo supradicto – DL 4407.

²²² A Justh család levéltára 1274–1525. Közzéteszi Borsa Iván. Bp. 1991. 729. sz.

²²³ Rausch, W.: Handel an der Donau i. m. 77. skk.

²²⁴ Weisz B.: Vásártartás i. m. 888. – Így volt ez még a koraiújkorban is. Sátoraljaújhely négy éves vására a Hegyalja legjelentősebb sokadalmi közé tartozott. A vásározók jórészt a várostól északra fekvő zempléni részekről és a Bodroghözből érkeztek, a Ronyva hídján át, ami mellett a vámszedő ház is állt. Aki a sokadalmi napon szekerrel átlépett a hídon, az a „Hid utcza torkolaton feleöl” már kötelezve volt a vásárvám megfizetésére. A város ilyenkor megtelt vásározókkal, vámot azonban, igaz különböző tételekben, szedtek „az egész varoson szeiuel az udvarokon allo szekerektől”, és a vásártéren „valamely szeker az sorban all” után is, l. SUL [1632 előtt] Sátoraljaújhely város lt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1. (V. 1.) 2.

erősített törvény is így interpretálta e vámokat.²²⁵ 1460-ban Mátyás király azért engedélyezte a Trencsén megyei Vértesér és Plevnik közti vámszedést, mivel ott tocsogókon, patakokon, mocsarakon kellett átkelni, azt azonban feltételül szabta, hogy a vám birtokosai a hidakat mindig jó karban tartsák.²²⁶ A vásárvám védelmi költség jellege fennmaradt, azt csak vásári napon lehetett szedni. A pataki polgárok ezt ugyan a város „régisabadságára” vezették vissza, valószínűleg általános elv volt.²²⁷ Azt, hogy mindenféle vám eredetileg védelmi jellegű volt, elárulja az a szokás is, hogy az olyan településeken, ahol út-, vagy rév-vámot szedtek, vásári napokon ezt a vásározóknak nem kellett leróniuk.²²⁸ Ha az útvám valóban csupán fenntartási költség lett volna, ez a költség vásári napokon is járt volna a vám birtokosának, mivel azonban ez is, az is védelmi feladatokkal járt együtt — ráadásul sok esetben ugyanazon a helyen szedték be mindkettőt —, így nem volt értelme a kétszeres vámszedésnek.

A heti- és az éves vásáradományok között — a stilisztikai és a természet-szerűleg adódó tartalmi eltérésektől eltekintve — 1410-ig egy lényeges különbség volt: az éves vásárok esetében mindig megjegyezték, hogy a vásárt milyen más vásárok szabadságának példájára adományozták, a hetivásár-adományok esetében azonban ilyen említéssel csak elvétve találkozunk.²²⁹ A példák eddig és ezután is mind Magyarországról származtak, kivételt csupán Krapina Szent Mihály-napi (szept. 29.) vására képezett, azt a Cilleiek székvárosuk, a stájerországi Cilli szabadságának mintájára engedélyezték.²³⁰ Az 1387–1424 közt kelt adományok éves vásári szabadságra vonatkozó példái meglehetősen változatosak: az esetek többségében a szabad királyi városok vásárainak kiváltságaira hivatkoztak — 1410 után ez vált általánossá —, még Buda példáját is gyakran emlegették, de előfordult egy alkalommal Buda és Fehérvár szabadságainak közös említése is. Az erdélyi szász Selyk más erdélyrészi királyi és vajdai városok, a nyitrai Szenic a közeli Szakolca, a Szolnok megyei Szántó egyszerűen csak más birtokok mintájára jutott vásári szabadságához.²³¹

Vajon az egyes példák említése az oklevélben nem részletezett külön kiváltságok elnyerésével járt-e együtt? Vajon az éves vásárok szabadsága ennyire különbözött egymástól, egyáltalán ennyire különbözött-e a hetivásároktól? Ha Buda város szabadságának példáját tekintjük, úgy tűnik, hogy valóban külön-

²²⁵ 1351: 8. §.: Igaztalan vámokat pedig azoktól, akik szárazföldön és folyókon lefelé ereszkednek és felfelé mennek, nem szabad szedni, hanem csak azok fizessenek, akik hidakon és hajókon a túlpartra kelnek át — DRH 1301–1457. 133. — A vámok védelmi pénz jellegére l. *Tringli I.*: Pest megye i. m. 127.

²²⁶ Podmaniczky I. 39.

²²⁷ AO VII. 642.

²²⁸ Szeged: *Reizner J.*: Szeged története i. m. IV. 50.; Vágbeszterce: Podmaniczky I. 476.

²²⁹ A Liptó megyei Hibbe 1396-ban hétfői vásárát más megyei vásárok (*ceterorum provincialium fororum*) mintájára adták, l. DF 271 885.

²³⁰ *Laszowski, E.*: Prilog za povijest sajmovia i. m. 72.

²³¹ Az áttekintés a ZsO eddig megjelent kötetei alapján készült, amit korábbi és későbbi példákkal is kiegészítettem. Az 1410-es korszakhatár majdnem tökéletes, csak három esztendeig tartott, míg a kancelláriában az új szokás meghonosodott. 1409-ben és 1410-ben Korpona és Bős esetében már hivatkoztak más városok példájára, a Pozsony megyei Szarva (1410) és a Veszprém megyei Ganna (1412) esetében azonban ezt nem tették meg, 1412-ben azonban végérvényesen áttértek a hetivásárok esetében is a példák említésére. Szabályt erősítő kivételek ezután is előfordultak.

böztek az egyes vásárszabadságok egymástól. Buda város vásári kiváltságait csupa előkelő város nyerte el: Sopron, Károly — ebben az esetben Fehérvárt is említették — Zólyom. Csakhogy, a Pest megyei Szentlászló, ami valójában egy betelepítésre váró pusztá volt, is a közeli főváros vásárának szabadságával dicsekedhetett. Bártfa, Debrecen, Varasd, Igló, Késmárk — ezek a városok legalább olyan jelentősek voltak, mint amelyek esetében a budai kiváltságot emlegették — esetében beérték más szabad királyi városok vásári szabadságának adományozásával. Nincs olyan rendező elv, ami a nagyobb számú példák kiválasztását indokolná. Eddig nem került elő olyan adat sem, ami azt bizonyítaná, hogy Buda éves vásárainak más szabad városokétól eltérő kiváltságai lettek volna. A formula változatossága tehát nem takart semmiféle tartalmi különbséget. Buda és Székesfehérvár városi kiváltságait az egész országban mintaadónak tekintették, ebből alakultak ki más királyi városok szabadságai is, ezért használták a kancelláriában felváltva, szinte egymás szinonimájaként e két fordulatot, úgy, hogy a kiválasztáskor tekintettel voltak a kérelmezők igényeire is. A helyi példák emlegetése, például az erdélyi városoké vagy Szokolcáé, a helyi közösség-tudatra, illetve a mértékadónak tekintett közeli város tekintélyére vezethető vissza. A Szolnok megyei Szántó esetében pedig egyszerűen a józan mértéktartás vezette a fogalmazó — és talán a kérelmező — tollát, ebben az esetben erős túlzás lett volna azt mondani, hogy e falu vásárát azokkal a szabadságokkal látják el, mint a szabad királyi városokét, a vásár szabadságának általános tartalmában azonban nem volt semmiféle különbség: a király egyformán biztosította védelméről a Szántóra és a Sopronba tartókat. A városi példa azért került be eredetileg csak az éves vásárok adományainak formulába, mert az éves vásárok tartása e városokban kezdődött és ezekből terjedt máshová. Talán a közös éves és hetivásár-adományok sokasodása vezetett oda, hogy 1410 után a hetivásár-adományok szabadságai mellé is odatették magyarázatul más királyi (szabad) városok hetivásárainak szabadságát.²³² A formula átvétele azt bizonyítja, hogy alapjaiban nem különbözött az éves vásári szabadság a hetivásárétól: mindkettő egyformán a király úti védelmét és a vásárbirtokos vásári védelmét jelentette.

Az általános vásári szabadság kiegészülhetett egyéb kiváltságokkal is, ezeket pedig éppúgy, ahogy minden helyi, vásárral kapcsolatos rendszabást, a vásár szabadságának tekintették. A legfontosabb ilyen kiváltságnak a vásárolók részleges vagy teljes vámmentessége volt. A régebbi magyar történeti irodalom a német történészek véleményét vette át, és a vásári szabadságot a vásári védelemmel azonosította.²³³ Fügedi Erik azonban 1959-ben megjelent tanulmányában, ami először foglalkozott részletesen e kérdéssel — némi előzményekre támaszkodva —, új értelmet adott a középkorban oly gyakran használt „szabad vásár” fogalmának; ő a kései Árpád-korban elnyert vámmentességéből vezette le

²³² Az alszegedi vásár esetében „*aliarum civitatum nostrarum regalium ac opidorum et liberarum villarum*” szabadságát adományozták, l. *Reizner J.*: Szeged története i. m. IV. 56.

²³³ Így például *Király J.*: Pozsony város joga i. m. 61., *Csizmadia Andor*: A magyar városi jog. Reformtörékvések a magyar városi közigazgatásban. Kolozsvár 1941. 28., főleg pedig *Mályusz E.*: Mezőváros i. m. 129.

a kifejezést. Évtizedekkel később Weisz Boglárka és Kubinyi András egymástól függetlenül megjelent munkáikban óvtak a *forum liberum* ilyen egyoldalú értelmezésétől.²³⁴ Az eddig előadottak értelmében az a helyesebb, ha visszatérünk a régebbi felfogáshoz: a szabad vásár attól lett szabad, hogy kiváltságot kapott a vásárra igyekvő és a vásár tartója egyaránt, az előbbi királyi védelem alá került, az utóbbira pedig átruházták a védelem jogát. A sok vásáradomány után már alig maradt királyi tulajdonú vásár, így aztán a szabad vásár, a *forum liberum* elnevezést minden vásárra alkalmazták, a maradék királyiakra és a túlnyomórészt magánföldesúri birtokban lévőkre egyaránt. A vásár szabadságának alapját a védelem jelentette, minden más — ide értve a vámentességet is — helyenként változó, esetleges kiváltság volt, nem pedig az általános és alapvető vásári szabadság része. Más vásár, mint „szabad vásár” nem is volt, még akkor sem, ha a „szabad” melléknév néha nem szerepelt a főnév előtt. Voltak ugyan ősi vásárok, melyekről soha nem születtek királyi kiváltságlevelek, vagy csak több évszázados fennállás után kértek róluk kiváltságlevelet, mégis szabadok, azaz kiváltságosak voltak, ezeket azonban a szokás tette szabaddá, általános szabadságuk semmiben nem különbözött az adományozással megteremtett vásárok szabadságától.

A sokadalmak tartásának szabályai leginkább abban különböztek a hetivásárokéitől, hogy a sokadalmakon általában nem, vagy kevéssé érvényesültek a helyi kereskedelmet védő rendelkezések, sőt az árulerakási jog — Magyarországon ezt túlzott egyszerűsítéssel csak árumegállító jogként emlegetik — előírásai sem.²³⁵ Az 1405. évi városi törvénykönyv korábban már említett cikkelye az éves vásárok idején csak a posztóra nézve mondta ki azt az általános szabályt, hogy az idegen kereskedők kizárólag nagyban árulhatnak.²³⁶ A törvénynek ama megfogalmazásából, hogy „még sokadalmi napokon (*etiam diebus nundinarum*) sem szabad” árusítaniuk, azonban kitűnik, hogy egyébként az éves vásárokon az ilyen szabályok nem voltak érvényben. Az éves vásár Magyarországon kívül is különleges alkalom volt, úgy is fogalmazhatnánk, hogy az éves vásár szabadsága részben felmentést adott a város kiváltságai alól. A 15. század második évtizedében Bécs városa megszigorította, azaz megtiltotta a külföldiek városban történő kereskedését, ez alól azonban a bécsi éves vásárok továbbra is kivételek maradtak.²³⁷ Hamburgban, ahol, mint minden nagyobb városban, korlátozták az idegen kereskedők tevékenységét, az éves vásárok idején nem voltak érvényben e rendelkezések.²³⁸

Összefoglalóan, az éves vásár a következőkben tért el a hetitől: más volt tartásának gyakorisága, más volt az időtartama, más az elnevezése, más a forgalmazott áruk jellege és mennyisége, sokszor más téren rendezték és más szabályok szerint.

A vásár nemcsak szabad volt, hanem nyilvános is. 1455-ben a soproni tanács egy határozatban rögzítette a piacozás régi rendjét, ahol többek közt ki-

²³⁴ Weisz B.: Vásártartás i. m. 896.; Kubinyi A.: Belkereskedelem i. m. 236.

²³⁵ Below, G. von: Probleme der Wirtschaftsgeschichte i. m. 353.; Weisz B.: Vásárok i. m.

²³⁶ 1405 (I): 2. tc. – DRH 1301–1457. 193.

²³⁷ ZsO VII. 74. sz.

²³⁸ Lehe, E. von: Die Märkte Hamburgs i. m. 28.

mondták, hogy gabonával, mézzel és egyéb áruval máshol nem lehet kereskedni, hanem csak nyilvánosan, a piacon (*offenbar auf dem markt*).²³⁹ A középkorban még nem homályosult el a „nyilvános” szó eredeti jelentése: olyan cselekményt jelöltek vele, ami nappal és a szabadban történt.²⁴⁰ Forrásaink erről csak ritkán beszéltek, mivel egyértelműnek tekintették, de a hetivásár és a sokadalom csak nappal eshetett meg. Ennek célja magától értetődik: a kereskedés biztonságát szolgálta. Az áru minőségét, az állatok egészségét, a mérleg nyelvének kilengését, a mérésre szolgáló véka szélét, a pénz valódiságát csak nappal lehetett megállapítani. Csak a nyilvánosság garantálhatta azt is, hogy a városok belső ellátását és a helyi kereskedők védelmét szolgáló előírásokat maradéktalanul betartsák.²⁴¹

A kiváltság értelmű középkori szabadság-felfogás önmagában, a természet-jog nélkül is képes volt az általánosodásra, a fogalom bővítésére. A vásári szabadság ugyan kiváltság volt, de több száz egymással alapjaiban megegyező szabadság a szokáshoz hasonlatossá tette a vásárolók védelmének szabadságát. A piactéren, a kofák által űzött mindennapi árusítás is nyilvános volt, a mindennapi árusítást azonban nem védték királyi kiváltságlevelek, mivel csak heti és éves vásárjogot adományoztak az uralkodók, mindennapit nem. A középkor végére azonban a városok — a heti vásárok szabadságának mintáját követve — a védelmet részben kiterjesztették a mindennapi árusításra is. A tárnoki jog ezért beszélt a mindennapi szabad vásárról (*forum quotidianum liberum*), amelynek során a tisztségviselők sem a piactéren, sem az utcákban és tereken vagy a házaknál nem végezhettek lefoglalást.²⁴² E szabadság azonban nem volt teljes értékű vásári szabadság, mivel a kereskedőknek a településen belüli védelmét garantálták csak, az úti védelem azonban hiányzott.

Nyilvános kereskedelem folyt az állandó üzletek többségében is, amelyek nagyrészt a piacon, vagy annak környékén álltak. A budai posztómetők kamarái, a patikák, a kalmárok házai mind nyilvánosak voltak. E kereskedők egy része az utcán, legalábbis az utca felé kínálta és adta el portékáját, ha valaki belépett a nyilvános üzletbe, vagy közvetlenül az utcáról, vagy az utca felől könnyen megközelíthetően tehette meg azt. Esetükben a nyilvános jelző a szabad ég alól bárki számára elérhető, mindenki számára megközelíthető üzletet jelentette. A tárnoki jognak az a rendelkezése, hogy a polgároknak nem szabad a posztót és más cikkeket kis tételben házakban, vagy szállásokon árulni, hanem csak a kamarák-

²³⁹ Sopron város II/2. 174. – Az 1536. évi tanácsi határozat hasonlóképpen fogalmazott: halat és minden árut „auff offnem margkht” kell árulni, l. uo. 241. A salzburgi vásári rendtartás: „Es sollen auch alle phennbert , die also an offen markht bracht verkauft und kauft werden...” *Pichler, A. G.*: Salzburgische Marktordnungen i. m. 397.

²⁴⁰ *Lucian Hölscher*: Öffentlichkeit und Geheimnis. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung zur Entstehung der Öffentlichkeit in der frühen Neuzeit (Sprache und Geschichte 4.) 1979. 13. skk. és *Uő*: Öffentlichkeit. In: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Hrsg. von Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, 4. B. Stuttgart 1978. 414. skk.

²⁴¹ *Rundstedt, H. G. von*: Die Regelung des Getreidehandels i. m. 105., 111.

²⁴² *Tavernikalrecht I. 9.*, *Újlaki jogkönyv I. 9.* – A német verzió némileg eltérően, valószínűleg szabatosabban fogalmaz: ott nincs szó szabad vásárról, csak arról, hogy a napi vásárt szabadon, erőszak nélkül kell tartani.

nál, a nyilvános árusítás kötelezettségét írta elő.²⁴³ A boltos urak boltja nem a bolthajtásban, hanem a nyilvánosságban különbözött a boltozott kamaráktól, patikáktól és kalmárüzletektől. Tulajdonosaik vagy bérlők csak a saját boltozatuk alatt, amit úgy is fordíthatnánk, hogy magán lakrészükben árulhattak, ami a középkori Budán senki másnak, még a kamarás uraknak sem volt megengedve.²⁴⁴

A hetivásár és a piackörzetek

A magyar jog egyik legősibb jogelvi közé tartozott, hogy az adományok és a kiváltságok egy másik, már megtörtént adomány vagy kiváltság kárára nem válhatnak. Ebből az elvből az következett, hogy két, azonos tartalmú kiváltság esetében az időbeliséget kellett figyelembe venni: tehát a korábbi kiváltsághoz kellett alkalmazkodnia a későbbinek. Ezért szerepel a királyi birtokadomány-levelekben az a formula, hogy mások jogainak tiszteletben tartása mellett (*salvo iure alieno*) adományozta a király a birtokot, és ezért olvashatjuk a vásáradomány-formulában is azt, hogy új vásárt más vásárok kára nélkül (*absque preiudicio nundinarum quarumque*) engedélyezik. Hasonló alapon szabályozták a vámok adományozását és a malomépítést is.²⁴⁵ Verbőci István ezúttal is az analogikus módszert követte a Hármaskönyv összeállításakor: két hasonlóság miatt vonta össze a birtokadományokat és a kiváltságokat, az egyik eredetükre, a másik pedig működésükre és vitás esetekben történő elbírálásukra vonatkozott. Az eredetre vonatkozó hasonlóság az a fikció volt, hogy minden birtok és minden szabadság eredete királyi adományra vezethető vissza, a másik pedig az az elv, hogy sem a birtok-, sem pedig a kiváltságadományok nem okozhatnak kárt a már meglévő birtokjognak vagy kiváltságnak.²⁴⁶ Az utóbbi elv egyáltalán nem volt magyar sajátosság. Az 1231-ben hozott wormszi birodalmi gyűlés határozatai (Statutum in favorem principum) között a következőt olvashatjuk: „egy új vásár semmilyen módon nem okozhat kárt egy régebbinek”.²⁴⁷ Az elvvel a klasszikus római jogban is találkozunk, kialakuláshoz azonban valószínűleg nem volt szükség a római jog ismeretére.²⁴⁸

²⁴³ Újlaki jogkönyv I. 26.

²⁴⁴ A boltos urak csak „in iren gewelben” és nem „offen laden” árulhattak (Ofner Stadtrecht i. m. 70.§.). A patikusok „offen laden”-ban árultak (uo. 102.§.). A kalmárok „weder in yren heusern noch in kain gewelben” árulhattak, hanem csak „untter den kremen”, ahol „offenwar” ülhetek és kalmárkodhattak (uo. 104.§.). A fogadónál megszállt személy „bey eynem offenwarem wirt” fogyasztotta el ételét-italát (uo. 72.§.). Hamburgban ugyanez volt a helyzet a flandriai, a 13. században a brémai posztókereskedőkkel és a kalmárárukat a tengerentúlról szállító kereskedőkkel: ők csak nagyban kereskedhettek, de nem nyilvánosan, hanem csak saját házukban. Ez utóbbiak árujukat még szolgálóknak sem adhatták át azzal a céllal, hogy kiskereskedést üzzenek vele (*Lehe, E. von: Die Märkte Hamburgs* i. m. 28., 31.).

²⁴⁵ Tripartitum II. 9.; Quadripartitum I. 36.; *Tringli István: A magyar szokásjog a malomépítésről*. In: *Analecta mediaevalia* I. Szerk. Neumann Tibor. Bp.–Piliscsaba. 2001. 251–268.

²⁴⁶ *Tringli I.: Szent királyok* i. m. 837.

²⁴⁷ Item, quod nova fora non possint antiqua aliquatenus impedire – *Monumenta Germaniae Historica. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum* II. Ed. Ludewicus Weiland. Hannover 1896. 171., 212.

²⁴⁸ *Petrik I.: A Nyulak szigeti apácamonostor vámkonfliktusai* i. m. 234.

A szokásjogi norma alkalmazására számtalan példát találunk. 1325-ben a Kállaiak amiatt emeltek panaszt a királyi udvarban, hogy a kállói szombati hetivásárúknak a szomszédos Böszörményben tartott szombati hetivásár kárára van. Az udvarban helyt adtak a panasznak, és úgy döntöttek, hogy a böszörményi szombati vásárt meg kell szüntetni, nehogy a Kállaiaknak így bármiféle káruk keletkezzék (*ne per ipsum [...] preiudicium generet aliquale*).²⁴⁹ 1410-ben Bodrog megyében két egyházi birtokos, az óbudai apácák és a kalocsai érsek egymással szomszédos falvában, Arnaton és Újfalun keletkezett vita a vásár miatt. Mindkét faluban vasárnaponként volt a vásár, amikor azonban az apácák újfalui lakosai ezt újra ki akarták hirdettetni, az érsek — visszaélve egyházi hatalmával — egyházi tilalom alá vette őket, mondván, hogy az újfalui vásár az ő arnati vásárának kárt okoz (*preiudicium generare*).²⁵⁰ A majd egy évszázados különbséggel, ámde ugyanazokkal a szavakkal leírt eset azt mutatja, hogy a 14–15. századi magyar szokásjogban kanonizált — tehát mindig ugyanazokkal a szófordulatokkal visszaadott — jogelv élt a vásárok tartásáról. 1500-ban Trencsén megyei Podluzsány birtokosa kért éves- és hetivásári engedélyt II. Ulászlótól, amit el is nyert azzal a szokásos feltétellel, hogy az nem lehet egy másik vásár kárára. Csakhogy, a Podluzsánnyal szinte szomszédos Bán mezővárosnak volt egy régóta — ahogy a panaszukban előadták, a boldogult magyar királyoktól — elnyert vásártartási engedélye, a báni földesurak pedig azonnal panaszt tettek az uralkodónál, aki azonnal megparancsolta a podluzsányi földesúrnak, hogy hagyjon fel a vásárok rendezésével.²⁵¹ Mindkét nagy koraujkori jogkönyv, a Hármaskönyv és a Négyeskönyv szerkesztői felvették a jogelvet szokásjogi gyűjteményükbe, igaz, a kállói és arnati példa kapcsán idézett jogi norma áldozatul esett rendszerező törekvésüknek, és tartalmilag ugyanúgy, de más szavakkal közölték.²⁵²

A vásártartás esetében létrejött egy másik szabály is. Ez talán nem volt olyan régi, mint az előbbi, hiszen a vásártartó helyek viszonylagos sűrűségét feltételezte, de előfordulhatott egy régi, de leáldozóban levő vásártartó hely mellett kialakuló, gyorsan fejlődő másik település esetében is. Ha a jogelv kimondása nem is, alkalmazása a 13. századtól kezdve kimutatható.²⁵³ Ez úgy szólt, hogy sem hetivásárt, sem sokadalmat egy mérföldes távolságon belül ugyanazon a napon nem szabad rendezni. Verbőci szavaival élve ezt az előírást helyre nézve (*ratione loci*), a korábban említettet pedig időre nézve (*ratione temporis*) kellett alkalmazni. Ez a szokásjogi norma is bekerült a Hármaskönyvbe és a Négyeskönyvbe. Egy magyar mérföld megegyezett egy normális gyalogló ember elindulása és első pihenője közti távolsággal, valamivel több volt mint 11 km.²⁵⁴

A birtokok és a kiváltságok adományozása sok más mellett abban is különbözött egymástól, hogy az adományozott birtokba be kellett vezetni és iktatni a megadományozottat, a kiváltságoknál erre nem volt szükség. A kiváltságokat egyszerűen ki kellett hirdetni, és egy éven belül élni kellett velük: meg kel-

²⁴⁹ AO II. 219.

²⁵⁰ ZsO II. 7443. sz.

²⁵¹ Podmaniczky I. 351.

²⁵² Tripartitum II. 10. 1.§.; Quadripartitum I. 36.

²⁵³ Weisz B.: Vásárok i.m.

²⁵⁴ Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Bp. 1990. 167.

lett kezdeni a vásár a tartását, a rév üzemeltetését vagy a pallosjogú törvényszék tárgyalásait.²⁵⁵ A középkori királyi kancelláriában nem voltak naprakész összesítések a vásári napokról, nem voltak térképek, kimutatások, amelyeken le lehetett volna ellenőrizni, hogy a vásárjoggal felruházott helységek milyen távolságra fekszenek egymástól. A vásári nap helyes kiválasztása az adományt kérő feladata volt, ha ugyanis olyan időpontot választott, ami „más kárára volt”, akkor a szomszéd vásár tulajdonosa azonnal tiltakozott, a per kimenetele pedig nem lehetett kétséges: az újabb vásárt meg kellett szüntetni.

A három említett vásár-vita közül kettő kétségtelenül megfelelt a szokásjogban megfogalmazott elveknek. A két Bodrog megyei falu légvonalban öt és fél kilométerre feküdt egymástól, a Trencsén megyeik pedig úton is mindössze négyre. Bán és Podluzsány esetében megtartott vizsgálat során az egyik tanú azt vallotta, hogy a két település alig több, mint negyed mérföldre fekszik egymástól, egy másik csak annyit mondott, hogy Podluzsányban korábban sohasem volt vásár, egy harmadik pedig úgy tudta, hogy a bániak tiltakoztak, mert az új vásár felállításával igen nagy kár érte őket.²⁵⁶ Az ügyesen összeválogatott tanúk minden olyan érvet felsorakoztattak, ami azt bizonyította, hogy a podluzsányi vásár a báninak kárára volt. Kálló és Böszörmény esetében azonban más a helyzet, a két település úton negyven kilométerre fekszik egymástól, ez a távolság pedig bőven túl volt az egymérföldes határon. Itt bizonyára más megfontolások játszottak közre a két vásár ügyének elbírálásakor. Mindkét település rangos, leendő mezőváros volt a 14. század közepén, vásáraik vonzáskörzete a szokásosnál nagyobb volt, e vonzáskörzetek szelték egymást, ezért érezhették úgy a kállaiak, hogy ugyanazon a napon levő vására rontja a kállói vásár forgalmát.

A vásárok felállítása kapcsán megfogalmazott két elvet a gyakorlatban úgy valósították meg, hogy a legkorábban felállított, vagy legkorábban keletkezett vásár mellett fekvő másik vásáros helység napját a rá következő napra tették, majd ugyanezen út melletti következő település hetivásár-engedélyét az azt követő napra kérték. A középkor végére így aztán egy-egy útvonal mellett egymáshoz füzérszerűen kapcsolódó napokon rendezett hetivásárokkal találkoztunk. E vásárfüzérek természetesen nem alkottak végeláthatatlan sorozatot, és minden bizonnyal több módosítás eredményeként jöttek létre. Azért volt célszerű a legközelebbi vásárt a következő napra, és nem, mondjuk, négy nappal későbbre tenni, mert így elvi lehetőséget teremtettek arra, hogy a hivatásos vásározók az egyik vásárról a másikra haladva több vásáron is árulhattak.

A korábban említett Sáros megyei Kapi vásáráról szóló kiváltságlevél ki-tűnő lehetőséget ad arra, hogy meghúzzuk azt a kört, ahonnan egy Kapi nagyságú település piacára igyekeztek. A szerdai kapi vásárra igyekvők kétnapos védelmet kaptak, ami kedd déltől szerda délig tartott. A vásár minden bizonnyal szerda hajnalban kezdődött, tehát előző délben elindulva, egész délután és este haladva, este vagy Kapiban, vagy még a falu előtt megpihenve, reggelre azonban a hetivásárra érve, a visszautat ugyanígy számítva, egy bő félnapos járőföldet kapunk, amin belül bárki biztonságosan felkereshette a vásárt.²⁵⁷

²⁵⁵ Tripartitum II. 42. 2., 3. §.; Quadripartitum I. 37.

²⁵⁶ Podmaniczky I. 338.

²⁵⁷ ZsO II. 8094. sz.

Pest megyéből származó középkori adataink jól mutatják ennek az elvnek az alkalmazását. A megye területének kisebbik, dunántúli része a középkorban az ország közepének (*medium regni*) nevezett országrészhez tartozott, nagyobbik, a Dunától keletre fekvő része is sok szállal csatlakozott ehhez. Az ország közepét a Buda–Esztergom–Székesfehérvár városok alkotta háromszög alkotta.²⁵⁸ Az e tájon húzódó legjelentősebb utak, a középkor szóhasználatára szerint a „nagy utak”, részben északról dél felé, részben nyugatról keletre tartottak. A három legjelentősebb út közül az egyik Kőrösön (ma Nagykőrös) és Kecskeméten át Szegedre, a másik Cegléden és Szolnokon keresztül Váradra, illetve Szatmárra, a harmadik pedig Hatvanon keresztül Kassára illetve Ungvárra vezetett.²⁵⁹ A legősibb éppen az utóbbi lehetett, ez kötötte össze ugyanis az Árpádok Magyarországnak közepét a tatárjárás előtt az ország életében oly fontos szerepet játszó orosz fejedelemségekkel.²⁶⁰ Ezek az utak a középkor végén már nem egyszerűen az ország közepének hívott vidéket fűzték össze az ország más részeivel, hanem a Duna-menti testvérvárosból, a 14. század eleje óta az ország fővárosának tartott Budáról, illetve a vele szemben fekvő Pestről indultak a szélrózsa különböző irányába. Magyarország centrális, sugaras közlekedési rendszerét nem a 19. századi közlekedéspolitikai alakította ki, hanem a Kárpát-medence földrajzi adottságai, ilyen volt az már a középkorban is. Hatvannál két másik út ágazott ki ebből a valójában nem is nyugat–keleti, hanem délnyugat–északkeleti útból. A fontosabbik észak felől, Pásztórol érkezett, és a Zagyva völgyében tartott Hatvanba, a másik Jászberényen keresztül Szolnok felé tartott.²⁶¹

Pesten a középkorban kedden volt a hetivásár, a kecskeméti út mellett fekvő következő piachely Pótharaszton volt, ezt szerdára, az ugyanezen út mellett valamivel távolabb levő vacsit — ez a mai Pusztavacs — pedig csütörtökre tették. Ezek a napok tehát a keddi pesti hetivásárhoz igazodtak. A hatvani út mellett kelet felé az első piacos hely Györk, a mai Hévízgyörk volt, ahol szerdán piacoztak, Hatvanban pedig csütörtökönként tartottak hetivásárt. A györki, és talán még a hatvani hetivásár is, tehát a pestihez igazodott. Nem feküdt ugyan a hatvani út mellett, de annak közelében volt Isaszeg. Az itteni hétfői piaci napot is úgy alakították ki, hogy a keddi pestit el lehessen érni.²⁶² Maga Hatvan is kialakított egy saját piackörzetet. A mezőváros közvetlen közelében Turán volt hetivásár, ennek a napját azonban nem ismerjük. Kissé távolabb, Kókán a 15. század közepén vasárnap, a század végén pedig szombaton tartották a hetivásárt. Kóka is minden bizonnyal a hatvani vásári naphoz igazodott, így az előbbi

²⁵⁸ *Kumorovitz L. Bernát*: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. Tanulmányok Budapest múltjából 18. (1971) 7–57.

²⁵⁹ *Blazovich László*: Az Alföld 14–16. századi úthálózatának vázlata. Rajzolta: Kratochwill Máttyás. (térvázlat melléklet *Blazovich László*: Városok az Alföldön a 14–16. században. [Dél-Alföldi évszázadok 17.] Szeged 2002. könyvéhez).

²⁶⁰ ÁMTF IV. 506.; *Zsoldos Attila*: Pest megye az Árpád-korban. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Szerk. Torma István, Zsoldos Attila Bp. 2001. 51.

²⁶¹ *Kubinyi András*: Az Alföld és a közvetlen határos megyék központi helyei a késő-középkorban. Rajzolta: Kratochwill Máttyás. (térvázlat melléklet *Kubinyi A.*: Városfejlődés i. m. könyvéhez).

²⁶² *Tringli I.*: Pest megye i. m. 131.

törvényszerűség alapján még a turai napját is feltételezhetjük, azt valószínűleg a kettő közé, tehát péntekre tették.

A modern világban egy település piackörzeteit a kereskedelmi statisztika eszközeivel határozzuk meg. A középkor kutatója számára ilyen forrás alig áll rendelkezésére. A középkori piackörzeteket a hetivásárok egymáshoz csatlakozó rendszere segítségével állapították meg. A térszerkezeti rendszerelemzésből kiindulva a körzeteket körnek fogták fel, így egymást szelő kisebb, és ezeket összefogó nagyobb köröket kapunk. A magyar történettudományban ennek segítségével állapították meg, hogy egy ideális település három piackörzetet mondhat magáénak: a legszűkebb 10–20 km-es, ez éppen a hetivásárok távolságának felel meg, Pest esetében a város után következő első hetivásár-helyig terjedt. A következő egy szélesebb, immáron nem napi szükségleti cikkek beszerzésére kialakult piackörzetet jelöl, ennek sugara 50–60 km-es, ez a példánk esetében a Pest és Hatvan közti távolságot jelentette. A fejlettebb városok rendelkeztek egy távolsági kereskedelmi körrel is, ez 150–170 km-es, ezt azonban már nem a hetivásárok előbb említett módszerével lehet megállapítani.²⁶³ A hetivásárok piackörzete tehát valójában — még olyan síkvidéken is, mint amilyen Pest megye Duna-Tisza-közi része — az út melletti települések amőbaszerű alakot öltő vonzáskörzetét jelentette.

²⁶³ Walter Christaller a központi helyek hálózatát hatszögletű rácsszerkezetben írta le (*Walter Christaller: Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen.* Jena 1933. Nachdruck 1980.), a magyarországi történettudományban azonban inkább a koncentrikus körök szerinti ábrázolás terjedt el. A hármas, koncentrikus körként felfogott piackörzeteket először Szűcs Jenő írta le (*Szűcs Jenő: Városok és kézművesség Magyarországon* Bp. 1955. 92. skk.), majd őt követte Major Jenő (*Major Jenő: A magyar városhálózatról. Településtudományi Közlemények* 16. [1964] 32–65. A geometrikus rendszert befolyásoló tényezőkre, főleg az utakra, Kubinyi András már korán felhívta a figyelmet (*Kubinyi A.: Városhálózat* i. m. 59.).